

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİ İKTİSAT BİLİM DALI

**EKONOMİK KRİZLERİN AŞILMASINA HİZMET EDEBİLECEK
MALİYE POLİTİKALARI**

Yüksek Lisans Tezi

AHMET ÖZDEMİR

İstanbul, 2011

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
MALİ İKTİSAT BİLİM DALI

**EKONOMİK KRİZLERİN AŞILMASINA HİZMET EDEBİLECEK
MALİYE POLİTİKALARI**

Yüksek Lisans Tezi

AHMET ÖZDEMİR

Danışman: DOÇ. DR. M. MUSTAFA ERDOĞDU

İstanbul, 2011

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

MALİYE Anabilim Dalı MALİ İKTİSAT Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
AHMET ÖZDEMİR nin EKONOMİK KRİZLERİN AŞILMASINA HİZMET EDEBİLECEK
MALİYE POLİTİKALARI adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 13.07.2011
tarih ve 2011-14/26 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliğiyle
Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

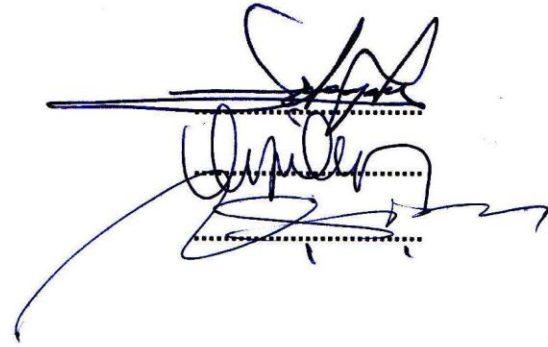
İmzası

Tez Savunma Tarihi : 08.10.2011

1) Tez Danışmanı : DOÇ. DR. M. MUSTAFA ERDOĞDU

2) Jüri Üyesi : YRD. DOÇ.DR. ENGİN CAN

3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. MEHMET ŞİŞMAN

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Ahmet Özdemir
Anabilim Dalı	: Maliye
Programı	: Mali İktisat
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. M. Mustafa Erdoğan
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Eylül 2011
Anahtar Kelimeler	: Ekonomik Kriz, Maliye Politikası

ÖZET

EKONOMİK KRİZLERİN AŞILMASINA HİZMET EDEBİLECEK MALİYE POLİTİKALARI

Çalışma, ekonomik krizlerle mücadelede mevcut ve olası maliye politikalarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Söz konusu politikaların uygulamada başarı sağlayabilmesi adına konu “katşık iktisat” anlayışı benimsenerek ele alınmıştır. Çalışmada, ekonomik krizlerin aşılmasına hizmet edebilecek maliye politikaları, öncelikle herhangi bir ekonomik krizle karşılaşıldığı varsayımı altında sunulmaktadır. Devamında “aşılan” ekonomik kriz sonrası (bir anlamda da olası herhangi bir kriz öncesi) kriz risklerinin en aza indirilebilmesi açısından konu ele alınmaktadır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname : Ahmet Özdemir
Field : Public Finance
Programme : Financial Economics
Supervisor : Assoc. Prof. M. Mustafa Erdoğan
Degree Awarded and Date : Mater – September 2011
Keywords : Economic Crisis, Fiscal Policy

ABSTRACT

FISCAL POLICIES THAT SERVE OVERCOMING ECONOMIC CRISES

This study is introducing the existing and possible revenue policies to fight against the economic crises. “Impure economy” concept has been adopted for the subject matter policies to achieve success in practice. The revenue policies that may serve to overcome economic crisis are introduced under the assumption of an economic crisis of any type exists. Later on, after the “overcome” of the crises (In other meaning before a possible crisis) the subject is approached from the angle of reducing the crisis risks to bare minimum.

TEŞEKKÜR

Çalışmayı Batı Trakya Türklerinden çok kıymetli dostum MEHMET BURHAN'a etfediyorum.

Desteklerinden dolayı ; Sn. Prof. Dr. Ömer ÇELİK, Sn. Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK, Sn. Doç. Dr. Mustafa ÇELEN ve Sn. Doç. Dr. M. Mustafa ERDOĞDU Hocalarıma sonsuz saygılarımla teşekkür ediyorum.

İstanbul, 2011

Ahmet ÖZDEMİR

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
TABLO LİSTESİ	vi
ŞEKİL LİSTESİ	vii
KISALTMALAR	viii
1. GİRİŞ	1
2. EKONOMİK KRİZ: TEORİK ÇERÇEVE	
2.1 Ekonomik Kriz Kavramı.....	4
2.1.1 Ekonomik Kriz Kavramı ve “Kriz” Kavramının Ekonomideki Yeri.....	6
2.1.2 Ekonomik Krizleri Diğer Ekonomik Olaylardan Ayıran Özellikler.....	10
2.1.3 Ekonomik Krizlerde Sıkça Karşılaşılan Durumlar.....	14
2.1.4 Ekonomik Kriz Riskinin Belirleyicileri.....	18
2.2 Ekonomik Krizlerin Nedenleri Ve Çözümlerine Yönelik Farklı Yaklaşımlar.....	22
2.2.1 Liberal Yaklaşım.....	24
2.2.2 Keynesyen Yaklaşım.....	25
2.2.3 Neoliberal Yaklaşım.....	28
2.2.4 Diğer Yaklaşımlar.....	31
2.3 Ekonomik Krizlerin Oluşum Sürecini Ve Krizlere Yol Açan Nedenleri Açıklamaya Yönelik Kriz Modelleri.....	34
2.3.1 I. Nesil Ekonomik Kriz Modelleri.....	36
2.3.2 II. Nesil Ekonomik Kriz Modelleri.....	38
2.3.3 III. Nesil Ekonomik Kriz Modelleri.....	40
3. EKONOMİDE “GÖRÜNEN EL”: MALİYE POLİTİKASI	
3.1 Maliye Politikasının Doğuşu Ve Gelişimi.....	42
3.1.1 Keynes Öncesi.....	43
3.1.2 Keynes Dönemi.....	48
3.1.3 Keynes Sonrası Dönem.....	52
3.2 Maliye Politikası Araçları.....	61
3.2.1 Kamu Harcamaları Politikası.....	63
3.2.2 Kamu Gelirleri (Vergi) Politikası.....	66
3.2.3 Borçlanma Ve Borç İdaresi Politikası.....	68
3.2.4 Bütçe Politikası.....	71
3.3 Ekonomik Krizlerin Aşılmasında Maliye Politikası Araçlarının Yeterliliği.....	75

4. EKONOMİK KRİZLER ÇERÇEVESİNDE MALİYE POLİTİKALARI

4.1 Ekonomik Krizlerin Yol Açtığı Sosyal Ve Ekonomik Maliyetler.....	89
4.2 Ekonomik Krizlerin Maliyetlerinin Nasıl Paylaşılacağı Sorunu.....	94
4.3 Ekonomik Krizlerin Aşılmasını Zorlaştıran Faktörler.....	99
4.4 Ekonomik Krizleri Aşma Ve Önlemede Etkili Maliye Politikaları.....	113
4.4.1 Kriz Anı Ve Sonrasında Çözümeye Yönelik Maliye Politikaları...	114
4.4.1.1 Ekonomik Krizlerin Maliyetlerini Azaltmada Etkili Maliye Politikaları.....	117
4.4.1.2 Ekonomik Krizlerin Aşılmasında Etkili Maliye Politikaları.....	122
4.4.1.3 Ekonomik Krizlerle Mücadelede “Ahlaki Tehlike” Sorunu Ve Bu Sorunu En Aza İndirebilecek Araçlar.....	128
4.4.2 Kriz Öncesi Uygulanabilecek Risk Azaltıcı Maliye Politikaları.....	133
4.4.2.1 Ekonomik Kriz Riskini Azaltıcı Ve Krizlerin Oluşmasını Zorlaştıran Mevcut Ve Olası Maliye Politikaları...	134
4.4.2.1.1 <i>Ekonomik Kriz Riskini Azaltıcı Maliye Politikaları Ve Alternatif Maliyetleri</i>	135
4.4.2.1.2 <i>Ekonomik Krizlerin Oluşmasını Zorlaştıran Ve Şiddetini Azaltıcı Maliye Politikaları</i>	143
4.4.2.2 Kendi Kendini Doğrulayan Kehanetlerin Oluşmasını Engelleyici Maliye Politikaları.....	146
5. SONUÇ	151
KAYNAKÇA	156

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : Bir Göstergenin Ekonomik Matrisi.....	19
Tablo 2 : Kriz Göstergeleri.....	20
Tablo 3 : Çeşitli Ülkelerde Krizlerin Belirtileri.....	22
Tablo 4 : Krizlerin Maliyeti ve Toparlanma Süresi.....	115

ŞEKİL LİSTESİ

	Sayfa No.
Şekil 1 : Ekonomik Krizlerin Oluşumu	6
Şekil 2 : Ekonomik Kriz Türleri.....	7
Şekil 3 : Kriz Modelleri	35
Şekil 4 : Kriz Sonrası Dönem: Toplumsal Tepkilerden Sosyal Güvenlik Ağlarına Uzanan Tepkiler Zinciri.....	94
Şekil 5 : Kendi Kendini Besleyen Güvensizlik ve Krizin Başlaması, Yayılması ve Derinleşme Sekansı	104
Şekil 6 : Krizin Kendi Kendini Besleyen Güven, İyileşme ve Sona Erme Sekansı.....	127
Şekil 7 : (Maliye Politikası Çerçevesinde) Ekonomik Krizi Aşma ve Olası Kriz Riskini En Aza İndirebilme Sekansı.....	155

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Bkz.	Bakınız
BOE	İngiliz Merkez Bankası (Bank of England)
BRIC	Yükselen Piyasalar (Brazil, Russia, India, China)
BW	Bretton Woods
BWK	Bretton Woods Kuruluşları
çev.	Çeviri
DBH	Duygusal Banka Hesabı
DNİOR	Devletin Nihai İşveren Olma Rolü
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
drl.	Derleyen
Ed.	Editör
ERM	Avrupa Para Sistemi (European Monetary System)
FDIC	Federal Mevduat Sigorta Şirketi (Federal Deposit Insurance Corporation)
FED	Amerika Birleşik Devletleri Merkez Bankası (Federal Reserve Banks)
G7	Yediler Grubu (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri)
G8	(G7'ye Rusya'nın da dâhil edilmesiyle oluşmuştur)
G20	Dünyanın En Gelişmiş 20 Ekonomisinin, Ekonomi Bakanı ve Merkez Bankası Müdürü Grubu
GMH	Gayrisafi Milli Hâsıla
GOÜ	Gelişmekte Olan Ülkeler
GSYİH/GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

hzl.	Hazırlayan
IMF	Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fond)
KDV	Katma Değer Vergisi
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
Num.	Sayı (Number)
p.	Sayfa (page)
S&P	Uluslararası Kredi Değerlendirme Kuruluşu (Standart and Poor's)
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Sayısı
TARP	Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı (Troubled Assets Relief Programme)
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Kurumu
TMSF	Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu
TRT	Türkiye Radyo ve Televizyonu
vb.	Ve Benzeri
Vol.	Cilt (Volume)
vs.	Vesaire
WB	Dünya Bankası (World Bank)
WTO	Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)
yy.	Yüzyıl

1 GİRİŞ

İnsanoğlu kapitalist sistemle tanışmış ve bu süreç kesintilerle (ekonomik krizlerle) birlikte günümüze kadar gelmiştir. Kapitalizmin tarihi boyunca birçok ekonomik kriz yaşanmış ve dolayısı ile de üzerinde tartışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte bakıldığında, ekonomik krizler, son yıllarda sıklıkla gündeme gelip, kendisinden söz ettirir olmuş ve bu nedenle üzerindeki tartışmalar da sıklık kazanmıştır. Kapitalizm bünyesinde bunca ekonomik krizin yaşanmış olmasına rağmen henüz literatürde ekonomik krizin “genel bir teoremi” ortaya konamamıştır. Anlaşıldığı üzere kapitalizmin sunduğu *yaratıcılık ve özgürlükten* ekonomik krizler de nasibini almıştır. Bu durumda da doğal olarak ekonomik krizlerle başa çıkmak, çözüm üretmek, önünü almak çetrefilli bir durumu ifade etmektedir.

Ekonomik krizlerin çeşitlilik arz ediyor olmasına karşın, ortaya koydukları sosyal ve ekonomik sorunlar nedeniyle ortak sonuçlar doğurdıkları görülmektedir. Söz konusu sosyal ve ekonomik maliyetlerin ağırlığı göz önüne alındığında, ekonomik krizlerin çözümüne, aşılmasına, önünün alınmasına yönelik çalışmaların da ne derece ehemmiyet arz ettiği açıktır. Bu doğrultuda, uluslararası kurum ve kuruluşların duyarsızlığını da dikkate alacak olur isek, konunun önemi daha da artmaktadır¹.

Bu denli karmaşık ve çözümü elzem olan ekonomik krizlerin aşılmasına hizmet edebilecek tedbirleri içeren politika uygulamaları incelendiğinde, - her kriz döneminde başvuru olan yöntem olması dolayısıyla da anlaşıldığı üzere - maliye politikalarının öne çıktığı görülmüştür. Çalışma, krizin genel teorisini ortaya koyma iddiası taşımamakta, krizlerle mücadele de mevcut ve muhtemel maliye politikalarını konu etmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, - ekonomik kriz ve maliye politikalarının teorik çerçevesi çizildikten sonra - öncelikli olarak, herhangi bir ekonomik krizin aşılmasında söz konusu olabilecek maliye politikası uygulamaları ele alınmıştır. Sonrasında ise krizler

¹ Uluslararası Para Fonu (IMF) Doğu Asya krizinde bankaları kurtarmak adına 150 milyar dolar bulabilecek reaksiyon gösterebilirken; işten çıkarılan insanların yiyecek gibi en temel ihtiyaçlarını karşılamak için ise, 1 milyar doları bulabilecek reaksiyonu gösterememiş/göstermemiştir. Hünkar Güler, “Mali Küreselleşmenin Sosyal Harcamalar Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği” **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2010, s.1.

gelmeden, yani kriz öncesi, olası kriz riskinin en aza indirilmesine yönelik maliye politikaları uygulamasına odaklanılmıştır. Çalışmada kriz çözümü; öncelikli olarak bir krizle karşı karşıya kaldığı varsayımı ile başlamakta, ardından krizin maliye politikaları kapsamında nasıl aşılabileceği ortaya konulmakta, devamında krizin önlenmesi adına, olası kriz risklerini en aza indirilebilmesi için nelerin yapılabileceği noktasında maliye politikaları ele alınmaktadır. Söz konusu bir kriz sonrası dönem, aynı zamanda olası herhangi bir kriz öncesi dönem olarak da görülebilecektir. Bu doğrultuda, kriz sonrası yapılması gereken politika uygulamaları ile kriz öncesi uygulamalarının aynı paralellikte algılanması doğru olacaktır. Süreçte, ekonomik krizlerde söz konusu olan “ahlaki tehlike” ve “kendi kendini doğrulayan kehanetler” konuları ayrı başlıklar altında ele alınmak suretiyle çözüme yönelik maliye politikaları çerçevesinde incelenmiştir.

Ekonomik krizler doğuş ve gelişim sürecinde çeşitlilik arz etmesinin yanı sıra sonuçları, yani yarattığı sosyal ve ekonomik maliyetleri bakımından ortak özellikler göstermesi nedeniyle çalışmada krizlerin çözümüne yönelik maliye politikaları ortaya konur iken “çözümde sonuca odaklanma” olarak da isimlendirilebilecek bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu nedenle krizlerin aşılmasında maliye politikası uygulamalarının ortaya konmasına geçmeden önce ekonomik krizlerin yarattığı sosyal ve ekonomik maliyetler incelenmiş, söz konusu maliyetlerin paylaşım sorunu ele alınmış ve çözümü zorlaştıran faktörler irdelenmiştir. Bu doğrultuda J. M. Keynes’in ortaya çıkardığı ve maliye politikaların da temelini teşkil eden “talep daralması kısır döngüsünün kırılmasına” odaklanılmıştır.

Ekonominin “saf iktisat” anlayışı doğrultusunda değerlendirilmesinin uygulama zemininde karşılığının olmadığı inancı ile ekonomik krizlerin çözümüne yönelik maliye politikaları çerçevesinde “güven duygusu” “sürüyü takip et” vb. gibi psikolojik faktörler de ele alınmıştır. Bu doğrultuda konunun, tam ve uygulamada başarı sağlayabilecek nitelikte ortaya konulması hedeflenmiştir.

Tüm bunlar yapılırken, konunun (olgu ve olayların) rakamsal boyutları bakımından genel bir fikir kabulü söz konusu ise, rakamların sunumunun elzem bir

nitelik taşımadığı ve önemli bir keşif sayılmayacağı düşüncesiyle, çalışma boyunca, *gereğinden fazla* tablo, şekil ve istatistikî bilgi sunumundan kaçınılmıştır.

2 EKONOMİK KRİZ: TEORİK ÇERÇEVE

Kapitalizm ortaya çıkışından buyana gelişim sertüveni boyunca genişleyen ve büyüyen bir yapı ortaya koymuştur. Ancak, evrimi ekonomik krizlerle kesintiye uğramış, inişli çıkışlı bir süreç yaşamıştır².

Kapitalizmin büyüme mekanizması bünyesinde kriz gerekçelerini, bir başka deyişle kriz tohumlarını da barındırmaktadır. Bu gerekçe ile kapitalizm dönemsel olarak krizler yaşamaktan kendisini alıkoyamamıştır³. Ekonomide arz ile talep uyumsuzluğu ekonomik krizlerin temel mantığını izah eder⁴.

Peki, ekonomik krizleri izah etmek için yukarıdaki bu kısa paragraf yeterli midir? Ya da başka bir deyişle ekonomik kriz açıklaması bu kadar basit ve net midir? Bu kısımda ilgili soruların aydınlatılmasına çalışılmıştır.

2.1 Ekonomik Kriz Kavramı

Günümüze oranla çok daha basit ekonomik yapılanmaların söz konusu olduğu daha eski zamanlarda ekonomik krizleri izah eden, açıklayan sebepler de daha basittir. O dönemler de ekonomik krizler genel olarak doğal sebeplerden kaynaklanmış, tarımsal ürün kıtlıklarıyla sınırlı bir olgu olarak algılanmış ve *ekonomik kriz* terimi yerine *kıtlık* terimi kullanılmıştır⁵.

Günümüz anlayışındaki ekonomik kriz kavramını ise izah etmeye etimolojik anlamı ile başlamak kanaatimizce faydalı olacaktır. Yunanca krisis sözcüğü, sadece kriz

² Neşe Çapraz, **Ekonomik Bunalımların Dünya’da ve Türkiye’de Yansımaları**. İstanbul: Der Yayınları, 2001, s.51.

³ Bkz. Melih Gürsoy, **Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri**. İstanbul: Metis Yayınları, 1989. ; Özerol, ss.87-99. ; Özeldde Türkiye’de ekonomik kriz tarihçesi için Bkz. Vahit Erdem, “Ekonomik Krizin Tarihçesi”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.11-19. ; Mehmet E. Palamut ve Filiz Giray. “Cumhuriyettten Günümüze Yaşana Mali Krizler ve Uygulanan Politikalar”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.20-34. ; Tayyar Sadıklar, “Türkiye’deki Son 20 Yıllın Ekonomik Krizleri Konusunda Bir Değerlendirme”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.35-44. ; Gülten Kazgan, **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) : Ekonomi Politik Açından Bir İrdeleme**. 2. Basım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008. ; Hakan Özerol, **Kriz Geliyorum Der: Düünden Bugüne Türkiye’de ve Dünyada Finansal Krizler**. Ankara: Elma Yayınevi, 2009, ss.119-129.

⁴ Selim Somçağ, **Türkiye’nin Ekonomik Krizi: Oluşumu ve Çıkış Yolları**. İstanbul: 2006 Yayınevi, 2006, s.14-15.

⁵ Ali Kemal Gürbüz, **Ekonomik Krizlerin Genel Teorisi: Ekonomik Krizlerin Evrensel Özellikleri, Ortak Sebepleri ve Genel Bir Kriz Politikası Anlayışının Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma**. Balıkesir: Âlem Yayınevi, 1999, s.10.

ve kritik, yani farklılık ve çelişki anlamında değil, aynı zamanda *karar verme* vurgusuna da sahiptir⁶.

Günümüzde genel kullanım biçimi ile kriz; ekonomi ve politika alanında tehlikeli, istikrarsız bir durumu belirten güç dönemini, süreçte ani dönüşüm noktasını ifade etmektedir⁷.

Geniş anlamda iktisadi kriz, iç ve dış borcun, işsizliğin arttığı, fiyatların bazen yükselip, bazen de düştüğü, üretimde artış ve azalmaların olduğu, genel anlamda *güvenin* ve özellikle halkın siyasi iktidarlara olan güveninin sarsıldığı dönemin bir görünümüdür⁸.

Ekonomik krizleri, birtakım konjonktürel sebeplerle, ekonomideki karar birimlerinin davranışları ve faaliyetlerinde ani, beklenmeyen türden değişimler şeklinde de ifade etmek yanlış olmayacaktır. Aynı zamanda bir ülkedeki yanlış, beklenmedik, yetersiz yönetsel tercihlerle ortaya çıkan makroekonomik buhranlar olarak da tanımlamak mümkündür⁹.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere ekonomik krizin/krizlerin belirlenmiş tek bir ifade sınırlaması yoktur. Bu durum aynı zaman da neyin ya da hangi durumun ekonomik kriz olarak ifade edileceği başka bir deyişle normal ekonomik olaylardan ekonomik krizlerin nasıl, hangi kriterlerle ayırt edilmesi gerektiği sorusunu/sorununu da beraberinde getirmektedir. Bu nedenle ekonomik kriz kavramı ve ekonomideki yeri konusundan hemen sonra konu yüzeysel ama anlamlı bir şekilde ele alınacaktır.

⁶ Üzeyir Aydın, “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2006, s.21.

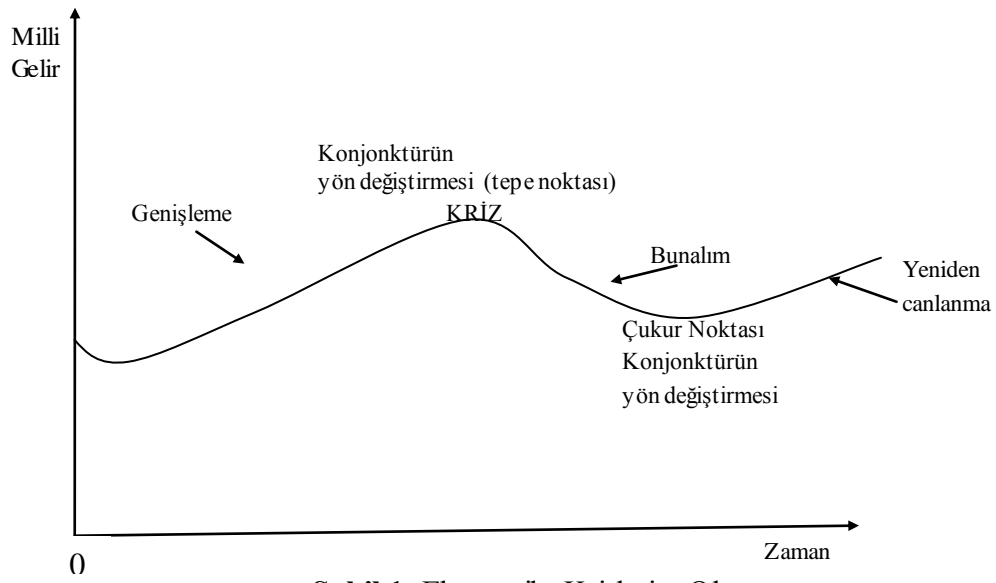
⁷ İzzettin Önder, “Ekonomik Kriz”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.45.

⁸ Özgüven, Ali. “İktisadi Krizler”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.56.

⁹ Sudi Apak ve Ayhan Aytaç. **Küresel Krizler: Kronolojik Değerlendirme ve Analiz**. İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2009, s.17.

2.1.1 Ekonomik Kriz Kavramı ve “Kriz” Kavramının Ekonomideki Yeri

Ekonomik kriz kavramına giriş mahiyetindeki açıklamalar sonrasında krizin oluşumunu ele alacak olur isek; Ekonomik genişlemeyi talep artışı takip etmediği takdirde söz konusu ekonomik genişlemede kısmen sert kopmalar yaşanacaktır. Hem üretimin aksaması, hem de yatırıma harcanmış sermayenin karşılığının alınamaması kar beklentilerinde karamsarlığa yol açacaktır. Bu durumu borsa veya banka sisteminin çökmesi takip edecektir. Bu da konjonktürün dönüm noktası, yani krizdir.

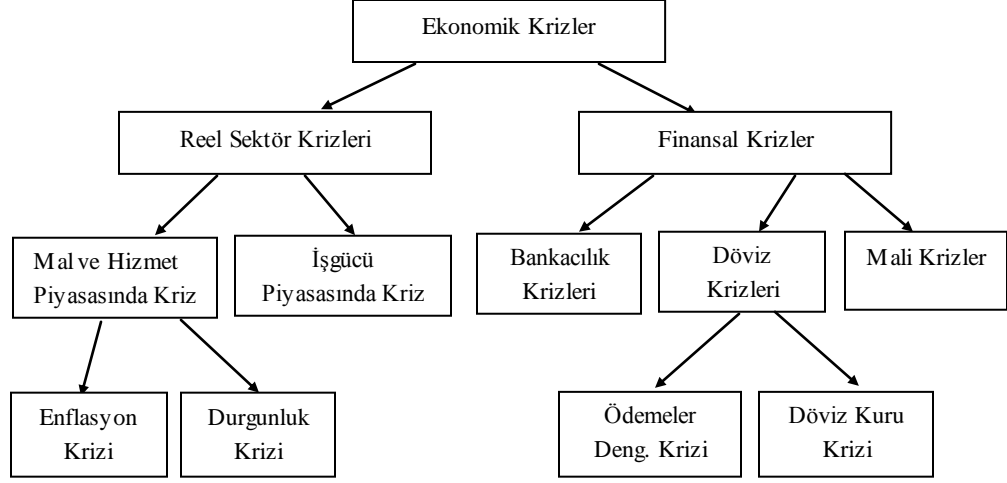
Şekil 1: Ekonomik Krizlerin Oluşumu

Kaynak: Aydın, s.22.

Krizin yapılabilecek bir izahı da, önceden öngörülemeyen, bilinmeyen ekonomik ve ekonomik olmayan gelişmelerin etkisiyle ekonomik konjonktürdeki yön değiştirme, yani genişleme, sürekli bir ilerleme döneminden, bir bunalım veya daralma evresine geçiştir. Şekil üzerinde de görüldüğü gibi varılan bu daralma evresinin sonunda konjonktürün yön değiştirdiği yeniden canlanma dönemi yaşanır. Krizler makro anlamda devleti, mikro anlamda da firmaları ve bireyleri çok ciddi şekilde etkileyecek sonuçlar ortaya koyar¹⁰.

¹⁰ Aydın, s.22.

Yaşanan ekonomik krizleri iki temel başlık altında incelemek mümkündür¹¹. Bu ayrım reel sektör krizleri ve finansal sektör krizleri¹² şeklindedir¹³. Bu durum şekil yardımı ile daha ayrıntılı olarak gösterilebilecektir.

Şekil 2: Ekonomik Kriz Türleri

Kaynak: Aydın, s.24.

Reel sektör krizlerinin söz konusu olduğu dönemde, mal-hizmet ve işgücü piyasalarında, üretimde ve/veya istihdamda ciddi daralma ve/veya durgunluk baş gösterir, işsizlik krizi ortaya çıkar¹⁴. Finansal krizler de, reel ekonomi yapısında derin yıkıcı etkiler yaratabilen ve dolayısıyla piyasaların etkin işleyişini bozan finansal piyasalardaki çöküşlerdir¹⁵.

Finansal piyasalarda krizlere yol açan unsur, oluşturulan *balon*lardır. Balon, finansal varlıkların (bono, tahvil, hisse senedi vb.) fiyatının finansal varlığın dayandığı reel unsurun gelecekteki gelir akımının üzerine çıkmış olması şeklinde

¹¹ Bkz. Sadi Uzunoğlu, (Ed.). **Güncel Ekonomik Sorunlar: Global Kriz**. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2009, ss.23-30.

¹² Bkz. Gökhan Özkan, **Küresel Finansal Kriz, Uluslararası Finans Sisteminin Yeniden Yapılandırılması**. Bursa: Dora Yayınları, 2009, s.32-39. ; Güven Delice, “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif”, **Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı.20, Ocak-Haziran 2003, ss.57-81. http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi20/sayi_20.htm Erişim: 7 Şubat 2011.

¹³ Aydın, s.23.

¹⁴ Aydın, s.24.

¹⁵ Gülsün Gürkan Yay, “1990’lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi?”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**, Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, s.1237.

tanımlanabilmektedir. Bilinen en büyük balon 1929 Büyük Dünya Krizi öncesi borsada yaşanan süreçte ortaya çıkmıştır¹⁶.

IMF'nin ekonomik krizler sınıflandırmasına baktığımızda; para krizi, bankacılık krizi, sistematik kriz ve dış borç krizi şeklinde olduğunu görmekteyiz. Fakat Gelişmekte Olan Ülkelerde (GOÜ) karşılaşılan ekonomik krizlerin genellikle borç krizi bankacılık krizi ve para krizi olarak üç başlık altında ele alındığını söylemek mümkündür¹⁷. Bunlara birde *ikiz krizler* olarak adlandırılan para ve banka krizlerinin birlikte yaşanmasını ekleyebiliriz.

Borç krizleri, bir ülkenin ister kamu kesimi isterse de özel kesim olsun dış borç oranlarının çevrilemez hale gelmesi durumunu ifade eder. Böyle bir durumda ilgili kesimler yeni kredi bulma imkânlarından yoksun kalırlar ve bu nedenle de borç yükümlülüklerini yerine getiremezler¹⁸.

Banka krizleri olarak adlandırılan krizler de ise süreç, ticari bankaların çeşitli sebeplerle ya önemli derecede mevduat çıkışı ile karşı karşıya kalmaları ya da piyasa enstrümanlarını fonlama kabiliyetlerini kaybetmeleri şeklinde gelişmektedir. Bu durumda bankalar ciddi bir likidite problemi ya da borçlarını ödeyememe durumu ile karşı karşıya kalmaktadırlar¹⁹. Banka krizleri para krizlerine göre daha uzun soluklu olmakta ve daha şiddetli etkiler ortaya koyabilmektedir²⁰.

Para (currency) ya da bir diğer adı ile döviz krizinde²¹, ülke parasına (ülke parasının yabancı paralar cinsinden değeri üzerine) spekülatif bir atak söz konusudur. Bu durumda devalüasyon söz konusu olmakta ya da ülke otoriteleri uluslararası rezerv hacmini artırarak ve faiz oranlarını yükselterek ülke parasını savunmaya

¹⁶ Eğilmez, s.52.

¹⁷ Mehmet Demiral, "Türkiye'de Sıcak Para Hareketleri ve Ekonomik Krizlere Etkisi", **Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi**, İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2008, s.70.

¹⁸ Borç krizlerinde esas alınan durum Standart and Poor's (S&P)'un ülke derecelendirmeleri ve IMF'den çekilen kredilerin miktarıdır. Buna göre S&P'nin, ilgili ülkenin borç yükümlülüklerini yerine getiremez duruma geldiğini açıklaması ya da yine ilgili ülkenin IMF kotasının yüzde yüzünü çekmesi bu ülkede borç krizinin başladığının göstergesidir. Bkz. Demiral, s.71. S&P ABD'nin AAA olan kredi derecesini AA+ olarak belirlemiştir (Ağustos 2011). Bu durum ABD tarihinde ilk yaşanıyor olması özelliği ile piyasalarda tedirginlikle karşılanmıştır.

¹⁹ Aydın, s.24-25.

²⁰ Demiral, s.72.

²¹ Para krizleri konusunda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Mehmet Şişman, "Parasal Kriz Teorileri ve Gelişmekte Olan Ülkeler", **Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.11, Sayı.1, 2006, s.15-35.

zorlanmaktadır. Her zaman söz konusu olmamakla birlikte çoğunlukla sabit veya yarı-sabit döviz kuru standartları altında (crawling peg uygulaması altında) veya Para Kurulu (Currency Board) uygulamasında ya da ülke parasından kaçışın olduğu durumlarda para krizi ortaya çıkmaktadır²². Para ve banka krizlerinin aynı öncü göstergelere sahip olması ve genellikle aynı sebeplerden ya da biri diğerinin sebebi olarak ortaya çıkması durumunda ikiz kriz (twin crises) olarak adlandırılan krizler söz konusu olmaktadır²³.

Yukarıda genel anlamda izah edilen krizlerin ortaya çıkması bir anlamda da piyasa başarısızlığını ifade eder. Piyasa başarısızlıklarının temelde izahı ise, asimetrik bilgi (Asymmetric Information), ters seçim (Adverse Selection), ahlaki riziko (Moral Hazard) ve temsilcilik sorunu (Agency Problem) bir başka adlandırması ile asıl-vekil konuları ile yapılmaktadır.

Piyasa başarısızlığını ifade eden konulara kısaca değinecek olur isek, asimetrik bilgi, finansal sözleşme yapan tarafların birbirine göre farklı bilgilere sahip olmasıdır. Asimetrik bilgiden kaynaklı bir ekonomik kriz, bünyesinde aynı zamanda ters seçim ve ahlaki riziko problemlerini de barındırmaktadır. Söz konusu olguların finansal piyasa mekanizmasının işlerliğini bozmasıyla, fonlar verimli alanlara kanalize edilemez ve nihayetinde ekonomik faaliyetlerde daralmaya neden olur. Ters seçim problemi kredi sözleşmesinden önce meydana gelmektedir. Ters seçimin söz konusu olduğu durumlarda daha riskli proje sahipleri daha yüksek faizli kredilere gönüllü olmakta iken, daha düşük riskli proje sahipleri de daha düşük faizli kredilere razı olmaktadırlar. Bu durumda kaliteli firmalar ödemeleri gereken faize oranla daha yüksek bir faiz oranı ile karşı karşıya kalacaklardır. Düşük kaliteli firmalar için ise tam tersi söz konusu olacaktır. Bu durumda bazı kaliteli borçlu firmaların piyasadan çekilmeleri söz konusu olabilecektir. Bu ise, karlı yatırım imkânlarının değerlendirilememesine yol açacaktır. Ahlaki riziko problemi ise, asimetrik bilgi sorununun yaşandığı bir durumda kredi sözleşmesinin yapılmasından sonra gerçekleşmektedir. Bu durumda borç verenler borç alan tarafın projelerinin kalitesini belirleme güçlüğü yaşamaktadırlar. Borç alanlar ürettikleri projelerin başarısızlıkla sonuçlanması halinde zararı borç verenin üzerine

²² Gülsün Gürkan Yay, s.1236.

²³ Demiral, s.73.

yüklendiği riskli yatırımlara yönelebilmektedirler. Temsilcilik sorunu ise, görevlendirilen ilgililerin görevleri kapsamında kontrol edilememesi ya da gerekli olan bu kontrol mekanizmasının maliyetli olması hali olarak tanımlanmaktadır²⁴.

Ekonomik krizler kapsadıkları etki alanına başka bir ifade ile yayılma²⁵ durumlarına göre ulusal, bölgesel veya küresel ekonomik kriz olarak da sınıflandırılmaktadırlar. Bir krizin ulusal mı bölgesel mi yoksa küresel bir ekonomik kriz mi olduğu konusu krizin çıkış noktasının dünya ekonomi düzleminde yer edinmiş olduğu hacim ile birebir alakalıdır. Daha anlamlı bir ifade ile krizin çıktığı ülke görece olarak küçük hacimli bir ekonomik yapı arz ediyor ve dolayısıyla dünya ekonomisindeki payı küçük hacimli ise çıkan kriz ilgili ülke ve yakın ekonomik partnerleri ile sınırlı yani *ulusal nitelikte* olabilmektedir. Bazen de ekonomilerin birbiri ile olan bağlarına binaen ortaya çıkan bir ekonomik kriz bölge çapında yayılma, sıçrama göstererek *bölgesel nitelik* alabilmektedir. Özellikle büyük ekonomilerde baş gösteren ekonomik krizler kolaylıkla ve hızla yayılarak *küresel nitelikte* bir ekonomik kriz boyutuna gelebilmektedirler²⁶. Bu durum Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ve kapitalizmin küreselleşmesi ile hız kazanmıştır²⁷.

2.1.2 Ekonomik Krizleri Diğer Ekonomik Olaylardan Ayıran Özellikler

Ekonomik kriz kavramını açıklarken değindiğimiz gibi kriz kavramının sosyal bilimler açısından genel bir tanımını yapabilmek hiç de kolay görünmemektedir. Bu anlamda krizin temel unsurları ya da özelliklerinin ele alınması gerekmektedir.

²⁴ Bkz. Demiral, s.75-78.

²⁵ Ekonomik krizlerin yayılması (sıçraması-bulaşması) konusu krizlerde sıkça karşılaşılan bir durum olmasından dolayı, “krizlerde sıkça karşılaşılan durumlar” başlığı altında ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

²⁶ Ulusal nitelikte bir krize örnek olarak 2001 Türkiye krizini verebiliriz. Türkiye’de ortaya çıkan bankacılık krizi Rusya ile Türkiye ve komşu Ortadoğu ülkelerinde bazı etkiler yaratmış, ondan öteye bir sıçraması, yayılması olmamıştır. Bölgesel nitelikte bir krize örnek olarak da 1997 Asya krizini verebiliriz. Bu krizde Tayland’da ortaya çıkan krizin Singapur ve Hong Kong gibi bölgenin güçlü ekonomilerine de sıçraması, yayılması söz konusu olmuştur. Bu durumun altında yatan sebebin, yatırımcıların o bölgeyi ayrı ayrı devletler olarak değil bir bütün olarak görmesi olduğunu da belirtmek faydalı olacaktır. Burada önemli olan sonuçta krizin bütün bölgeye ve bütün işlemlere yayılmış, hatta küreselleşme eğilimi göstermiş olmasıdır. Küresel nitelikte bir krize örnek olarak ise, 2007 yılında Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) yaşanan mortgage kredileri krizi olarak ortaya çıkan ve benzer nedenlerle İngiltere’ye sıçrayan ekonomik krizini vermek mümkündür. Söz konusu kriz, 2008 yılının ikinci çeyreğinde küresel bir krize dönüşmüştür. Başlangıçta Çin, Hindistan, Rusya ve Brezilya başta olmak üzere gelişme yolundaki ülkeleri pek etkilemeyeceği düşünülen bu ekonomik krizin tahminlerin aksine bütün ülkeleri etkisi altına aldığı görülmüştür. Bkz. Eğilmez, s.52-53.

²⁷ Kapitalizmin küreselleşmesi ve uluslararası finans sistemi konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. Özkan, s.29-31.

Yaşanan krizler İktisatçılar tarafından, incelenmiş, belirli ortak olduğu düşünülen özelliklerin öne çıktığı ileri sürülmüştür. Bunlar ise, finansal akımlardaki ani terse dönüş, beklenmedik olmaları ve ekonomide derin bir daralma ile sonuçlanmaları şeklinde ortaya konmaktadır²⁸.

Krizi, *aniden* ve *beklenmedik* bir anda ortaya çıkan olumsuz gelişmeler olarak adlandırmak isabetli olacaktır. Böylelikle normal süreç içerisinde ortaya çıkan herhangi bir sorundan ayrılması mümkün olabilecektir. Rutin gelişmeleri ve sorunları kriz olarak değerlendirmek doğru değildir. Krizin bu yönüyle en belirgin özelliği, önceden *tahmin edilemeyen*²⁹ bir anda ortaya çıkmasıdır. Kişiler ve organizasyonlar için bir tehlike ve tehdit oluşturmasının yanı sıra yeni fırsatlar yaratması krizlerin bir başka özelliğini ortaya koymaktadır. Bu anlamda bakıldığında krizin, genellikle düşünüldüğü gibi tamamen negatif bir yapı arz eden kavram olmadığı görülmektedir. Krizler için negatif ya da pozitif tanımlamaları göreceli olmakta *kimin için*³⁰ sorusu anlam kazanmaktadır. Nihayetinde bulaşıcı bir hastalık gibi sıçrama, yayılma etkisi göstermesi krizlerin belirgin bir diğer özelliğine işaret etmektedir. Bu durum belirli bir ekonomik yapı içerisinde sektörden sektöre olabileceği gibi bir ülkeden diğer bir ülkeye bulaşması şeklinde de gerçekleşebilecektir³¹.

Bu kısa açıklamalardan sonra bazı örneklemler ile kriz kavramının bilimsel bir temele dayalı olarak tanımlanması uygun olacaktır. Ekonomi (Fiyatlar genel seviyesi, üretim, yatırım, istihdam vs.) deki iniş ve çıkışlar iktisat biliminde konjonktürel dalgalanmalar (business cycles) olarak isimlendirilmektedir. Konjonktürün

²⁸ Ömer Faruk Çolak, Hakan N. Ardor ve Mengü Tünçay. "Finansal Kriz ve Bankalar: Türkiye'de 2000 ve 2001 Krizleri Örneği". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.701-711.

²⁹ Ekonomik krizlerin bu en önemli ve belirgin özelliği üzerine birçok teknik ile metod geliştirilmesi çalışmaları söz konusu olmuştur. Krizlerin önceden tahmin edilebilmesine yönelik çalışmalar, "ekonomik kriz riskinin belirleyicileri" başlığı altında ele alınacaktır.

³⁰ Ekonomik krizlerin yarattığı fırsatların, pozitif ve negatif olmak üzere iki grupta değerlendirilmesi kanımızca uygun olacaktır. Birincisi kriz anı ve sonrası için geçerli olup yapısal düzenlemeleri içermektedir. İkinci yani negatif olanı ise, kendi içerisinde yine iki grupta incelenebilecektir. Birincisi, krizden planlı nemalanmaya dünden razı olan "ahlaksızlar" - ki bu grup aynı zamanda kriz nedeni de olmaktadır ve çalışmamız içerisinde ayrı bir başlıkta özellikle ele alınacaktır (ahlaki tehlike sorunu)- ikincisi de planlı ve ahlaksızca olmasa da konjonktürün lehlerine olabilmesi için konumları ve güçleri itibarı ile buna uygun olanlardır (bu durumun daha iyi anlaşılabilmesi için de -kriz maliyetlerinin nasıl paylaşılacağı sorunu bölümümüze bakılması uygun olacaktır.).

³¹ Coşkun Can Aktan ve Hüseyin Şen. "Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, s.1225.

değişik evrelerinde görünen enflasyon, deflasyon, stangnasyon³², resesyon gibi gelişmeleri kriz olarak adlandırmak doğru olmayacaktır. Mesela *enflasyonu* ele alalım, gerek devlet gerekse hanehalkı ve firmalar açısından bir sorundur fakat kriz değildir. Fiyatlar genel seviyesinin aniden ve hızla artmasından dolayı *Hiperenflasyon* ise bir krizdir³³. Yine aynı şekilde, fiyatlar genel seviyesinde azalma eğilimi anlamına gelen *deflasyon*, kriz değildir. Buna karşın konjonktürdeki beklenmedik bir biçimde fiyatlardaki ani düşme dönemi olarak bilinen *depresyon*, bir krizdir³⁴. Enflasyon ve deflasyon, tek başına kriz olarak adlandırılmayacağı gibi *devalüasyon* ve *revalüasyon* kavramlarının da kriz olarak adlandırılması uygun olmayacaktır. Sabit kur rejiminde ulusal paranın yabancı paralar karşısında değerinin düşürülmesi (devalüasyon) işleminin kriz olarak görülebilmesi için, bu işlemin beklenmedik bir anda ve yüksek bir parite (kur) ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, hükümetlerin tedricen ve ılımlı oranlarda başvurmak zorunda kaldıkları devalüasyon işlemi kriz olarak adlandırmayacaktır³⁵.

Ekonomilerin büyüme ve enflasyonla olan ilişkilerine göre dört ayrı ekonomik olgu ortaya çıkmaktadır: ekonomide sıfır enflasyonla büyüme söz konusu ise orada enflasyonsuz büyüme geçerlidir. Hem reel büyüme hem de enflasyon yaşanmakta ise enflasyonlu büyüme söz konusu demektir. reel büyüme sıfır ya da sıfıra yakınken enflasyon yaşıyor ise stagflasyon durumu ortaya çıkmaktadır. Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYH) reel olarak küçülürken enflasyonun da ortaya çıktığı görülmekteyse ilgili ekonomi slumpfasyon ile karşı karşıya kalmaktadır³⁶.

³² GSMH'nin hızının ortalamadan daha düşük bir hızda büyümesi anlamını taşır.

³³ Örnek olarak, yıllardır Türkiye'nin yaşamış olduğu kronik enflasyon ortamını/dönemini kriz olarak kabul etmek doğru olmayacaktır. Fakat 1980'li yıllarda birçok Latin Amerika ülkelerinde, 1990'lı yıllarda ise sosyalizmin yıkılmasından sonra piyasa ekonomisine geçen ülkelerde aniden ortaya çıkan Hiperenflasyon gerçek anlamda bir kriz olarak kabul edilebilir. Tarihsel açıdan ilk büyük Hiperenflasyon ise, Avrupa'da XVI. Yüzyılda görülmüştür.

³⁴ Örneğin, dünyada 1929-33 yılları arasında yaşanan büyük depresyon gerçek anlamda bir ekonomik krizdir.

³⁵ Aktan ve Şen, s.1226.

³⁶ Yukarıda açıklanmaya çalışılan dört ekonomik olgudan ilkinde yakın geçmişte Japonya'da rastlanmış. İkincisi yani enflasyonlu büyüme durumu dünyada en çok rastlanan bir denge halidir. Üçüncü durum ise, yani stagflasyon da oldukça sık rastlanan bir denge halini ifade etmektedir. Stagflasyon iki ayrı sözcüğün birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir sözcüktür. İlk bölümü durgunluk anlamına gelen *stagnation*'dan, ikinci bölümü de enflasyondan alınmıştır durgunluk içinde enflasyon anlamına gelmektedir. Son olarak dördüncü durum yani slumpfasyon da stagflasyon gibi iki sözcükten oluşmaktadır. Slump; batma, çökme anlamına gelmektedir. Enflasyonla birleştirildiğinde çöküş içinde enflasyon gibi bir anlam çıkmaktadır. Yani ekonomi küçüldüğü halde enflasyon olgusunun varlığını ifade etmektedir. Türkiye ekonomisi geçmişte slumpfasyonla birkaç kez karşılaşmıştır. En yakın olanı 2001'de yaşanan ekonomik krizdir. Bkz. Eğilmez, s.50.

Ekonomik krizler kavramının tanımlanmasında sıkıntılar olduğu gibi, ekonomik sorun olarak karşımıza çıkan dalgalanma ve çöküntü gibi kavramlar arasında da farklılıklar vardır. Bu durumun en yakın bir örneği son küresel krizde görülmektedir. 2007'de ABD'de yaşanan subprime mortgage kredilerindeki batışların yol açtığı küresel sarsıntı o haliyle kalmış olsaydı ona kriz yerine dalgalanma denecekti. Yine bir başka ekonomik olgu olan durgunluk, ilgili ekonomideki büyüme hızının sıfıra düşmesi ya da sıfıra yaklaşması olarak tanımlanmaktadır. Resesyon ise ilgili ekonomideki büyüme oranlarının eksiye düşmesini ifade etmektedir³⁷.

Yukarıda kısaca tanımlamalarına yer verilen ekonomik olguların, olayların hangisinin ya da hangilerinin kriz sayılacağı, süreye, büyüklüğe ve yarattığı etkiye göre değişebilmektedir³⁸.

Bir ekonomik kriz, ekonomideki dengeyi daha düşük bir GSYİH seviyesine düşürmektedir. Bunun sonucunda halkın refah düzeyi düşmekte ve işsizlik artmaktadır. Krizin çıkışı aniden olmasına rağmen, etkileri uzun bir süre devam etmektedir. Ayrıca ekonomik krizler, ekonomide herhangi bir dengesizliği düzeltirken diğer bir dengeyi bozabilmektedir: örneğin yüksek oranlı bir devalüasyon ödemeler dengesini olumlu yönde etkilerken, halkın harcanabilir gelirini de düşürmekte ve talebi kısarak üretim-tüketim dengesini bozabilmektedir³⁹.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalar çerçevesinde ekonomik kriz kavramını; ekonomide aniden ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan olayların makro açıdan ülke ekonomisini, mikro açıdan ise firmaları ciddi anlamda sarsacak sonuçlar ortaya çıkaran bir olgudur şeklinde tanımlamak mümkün görünmektedir⁴⁰.

Ekonomik kriz sürecini ele alarak yukarıdaki açıklamalar ışığında değerlendirme yapacak olur isek sürecin; hızlı ve köklü değişiklikleri, kurumların ve mekanizmaların artık işlemez durumda olması, krizi yaşayanlar geriye baktıklarında hiçbir şey artık eskisi gibi değil diyen algılama içinde olmaları, zamanın hızlandığı

³⁷ Eğilmez, s.49.

³⁸ Bazen uzun soluklu durgunluk dönemi, Japonya'nın yaşadığı durgunlukta olduğu gibi tam anlamıyla kriz yaratmazken bazen kısacık bir resesyon kriz yaratabilmektedir.

³⁹ Demiral, s.69-70.

⁴⁰ Coşkun Can Aktan ve Hüseyin Şen, s.1230.

genel kanısı, İleriyi görmeyen imkânsızlaştığı fikri gibi unsurları barındıran bir süreç olması gerekmektedir⁴¹. Yine aynı şekilde ekonomik bunalımların derinleştiği dönemlerde görüş ayrılıklarının da derinleştiği görülmektedir⁴².

Ekonomik krizleri diğer ekonomik olaylardan ayıran özelliklerin değerlendirilmesi yapılırken iki hususun da dikkate alınması gerekmektedir; bunlardan birincisi değer yargıları, yani krizin kriz olarak algılanmasıdır. Bir diğeri de zaman boyutu, yani ekonomik krizin bir kısa dönem olgusu olduğudur. Bu iki husus itibari ile de ekonomik krizler diğer ekonomik olaylardan ayırt edilir mahiyet arz etmektedirler⁴³.

2.1.3 Ekonomik Krizlerde Sıkça Karşılaşılan Durumlar

Ekonomik krizlerin yaşandığı dönemlerde bir takım unsurlar vardır ki, bu unsurların sıklıkla ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bunların başında krizlerin *yayılması*, bir başka anlatımı ile sıçraması veya bulaşması gelmektedir. Finansal serbesti, sermaye kontrollerinin yokluğu, küreselleşme olarak da belirtilebilecek etkenler krizlerin yayılmasını sağlayan, hızlandıran etkenler olmaktadır. Yaşanan krizlerin ülkelerin iç dinamiklerinin yapısal ve birikim farklılıklarından dolayı çözüme yönelik belirli tek bir programın her ülke ve koşul için söz konusu olamayacağı da krizlerde sıkça karşılaşılan bir durum olmaktadır. Ekonomik krizlerde Keynesyen politikaların gündeme gelmesi, popüler deyimini ile – *Keynes’i yardıma çağırmak* – beklenmekte ve gerçekleşmekte iken krizin aşılmasını takip eden kriz sonrası dönemde yine bilinen deyimini ile – bırakınız yapımlar – anlayışına geri dönülmesi söz konusu olmaktadır. Bu durum da krizlerde sıkça karşılaşılan durum olma özelliğini göstermektedir.

Krizlerin yayılması yani sıçraması ya da bulaşması, herhangi bir sektördeki krizin, diğer sektörlerle yayılması olarak ele alınabileceği gibi, ekonomik krizlerin bir ülkeden, - özellikle aynı bölgede olan - diğer ülkelere sıçraması olarak da tanımlanmaktadır. Ticari, mali ve uluslararası bilgi alışverişine dayanan sıkı ve yoğun ilişkilerin krizlerin bulaşması sorununu artırdığı bilinmektedir⁴⁴. Genellikle dünya

⁴¹ Çapraz, s.6.

⁴² Çapraz, s.25.

⁴³ Bkz. Gürbüz, s.97-104.

⁴⁴ Demiral, s.79.

ekonomisinde egemen – lider - konumda olan merkez ülkelerden birinde baş gösteren ekonomik krizler dünya ölçeğinde genelleşerek – yayılarak - uluslararası ekonomik bunalıma dönüşmektedirler⁴⁵.

Krizlerin sektörel yayılmasına örnek olarak 2008 ABD krizinden bahsedecek olur isek, ABD’de baş gösteren finansal krizin ABD reel sektörünü de menfi etkilemeye başlamış olduğunu söylememiz mümkün olacaktır. Yine devamında krizin başka ülkelere sıçraması da ABD krizinde görülmüş, ABD’deki gerek finansal kriz gerek reel ekonomideki resesyon Avrupa ülkelerinde ve Japonya’da da finansal krize ve resesyona yol açmıştır⁴⁶.

Sermaye hareketlerinin serbestleştiği bir dünya sisteminde krizlerin küreselleşmesi çok daha kolay ve hızlı olmaktadır.⁴⁷ Dünya ülkeleri arasında üretimde ve finansal faaliyetlerde ortaya çıkan küreselleşme akımı sebebiyle birbiriyle sıkı etkileşim içerisinde bulunan ülkeler *dış yansıma* yani – *bir tür negatif dışsallık*⁴⁸ - sorunu ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu dışsal etki, ekonomik ilişkilerinizin yoğun olduğu ülkelerde meydana gelen ekonomik problemlerin kendi ülkenize sıçramasını ifade etmektedir⁴⁹.

Bu doğrultuda 2008 ABD ekonomik krizini ele alarak örneklendirecek olur isek, bu kriz, şiddeti açısından 1929 Büyük Bunalım ile karşılaştırılmıştır. Aynı zamanda bu iki krizin gerçekleştikleri koşullar açısından birbirinden çok farklı olduğu bilinmektedir. Büyük Bunalım döneminde ülkeler arasındaki sermaye hareketleri kontrol altında iken, bugün ise ancak birkaç ülkenin sermaye hareketlerine kontrol uyguladığı görülmektedir. Yine bugün ülkeler arasındaki ticaret hacmi de çok daha yüksek seviyelerdedir. Bunun sonucunda bugün farklı ülkelerin ekonomileri birbirlerinden çok daha yüksek düzeyde etkilenmektedirler. Bu iki neden, dünya ekonomisinin yaklaşık dörtte birini oluşturan ABD’de çıkacak bir krizin bulaşıcı

⁴⁵ Çapraz, s.6.

⁴⁶ Mükerrrem Hiç, **Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye**. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları, 2009, s.17.

⁴⁷ Eğilmez, s.53.

⁴⁸ Ekonomik krizlerin bir *negatif dışsal* olma özelliği “suçsuz” olarak tabir edebilecek ülkelerin ya da toplumların da krizin maliyetleri altında kalarak cezalandırılmalarına neden olmaktadır. Konuya, bu anlamıyla, “kriz maliyetlerinin nasıl paylaşılacağı” başlığı altında değinilecektir.

⁴⁹ Apak ve Aytaç, s.202.

etkilerinden diğer ülkelerin kaçmamayacaklarını göstermektedir. Nitekim ABD ekonomisinde 2007 yılında eşikaltı borç konut - subprime mortgage - piyasasında başlamış olan ekonomik kriz, banka bilançolarındaki zehirli atıkların karlı yatırımlardan ayrılamaması neticesinde 2008 yılında derinleşmiş ve dalga dalga da diğer ülkelere yayılmıştır⁵⁰. Bu anlamda ABD’de çıkabilecek bir krizin, hele G7 ülkelerine de sıçraması halinde ise, dünyanın geri kalanını etkilememesi mümkün görünmemektedir. Burada Çin’in tek başına dünya GMH’sinin yüzde 11’ine yakın bir bölümünü üretiyor olmasını düşünebiliriz. Fakat üretimin çoğunu ABD ve Avrupa Birliği (AB) ülkelere satıyor olmasından dolayı, onlarda yaşanacak bir talep daralmasının Çin’i etkilememesi söz konusu olamayacaktır. Yukarıda da açıklandığı gibi sermaye hareketlerinin serbest olduğu küreselleşmenin yarattığı bulaşıcı ortamla birleşince bu görünüm dünyanın genel krizlere nedenli açık bir biçim aldığı bize sunmaktadır⁵¹.

Ekonomik krizlerin yayılması, sıçraması yani bulaşması birkaç şekilde görülmektedir. Bunlar gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere olan sıçrama şeklinde olabileceği gibi GOÜ’lerden yine GOÜ’lere olan bulaşma şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Krizin meydana geldiği ülkedeki gelişmelerin diğer ülkelerin piyasalarındaki beklentileri değiştirmesi, piyasa da oluşacak sürüyü takip et (Follow the herd) psikolojisinin değişik ülkelere ve değişik piyasalardan yatırımcıları yönlendirmesi-etkilemesi, uluslararası ödeme sistemi kanalıyla krizlerin yayılması, bulaşması yani sıçraması gibi yollarla yayılma sorunu ortaya çıkabilmektedir⁵².

Ekonomik krizlerin yayılması etkisinin ortaya çıkışı, kamu sektörü krizi ise farklı özel sektör krizi ise farklı olabilmektedir. Bir ülke ya da bölge de kamu kesimi ağırlıklı bir kriz yaşanmışsa, onun küreselleşmesi özel kesim ağırlıklı bir krize göre daha zayıf bir olasılık olarak görünmektedir. Kamu kesimi ağırlıklı bir kriz IMF fonları ve desteğiyle çözümlenebilir nitelikte görünmekte iken, özel sektör ağırlıklı bir krizin çözümünde, birde - daha önce değinildiği gibi - bu kriz gelişmiş ülkelere birinden kaynaklanmışsa, birçok önlemin bir arada alınması gerekmektedir⁵³.

⁵⁰ M. Mustafa Erdoğan, “Türkiye Krizini Nasıl Aşabilir?”. **Toprak İşveren**. Sayı.82, Haziran 2009. s.1-2.

⁵¹ Eğilmez, s.47.

⁵² Demiral, s.79.

⁵³ Eğilmez, s.106-107.

Krizlerin ekonomik ve sosyal nedenleri, ülkelerin kurumsal alt yapıları, tarihsel ve politik gelişimleri ile yakından alakalı gelişmektedir. Bu nedenle, krizler belirli bilinen nedenlerden çıkmış olsalar bile, krize geliş nedenleri ülkeler arasında çeşitlilik göstermektedir. Krizin nedenleri ve sonuçları hakkında bazı genellemeler yapmak yararlı olmakla birlikte, ülkelere özgü farklılıkları da göz ardı etmemek gerekmektedir⁵⁴. Bu bağlamda, krize benzer özellikler ve problemler nedeniyle giren ülkelerde tek tip istikrar programı uygulaması tartışmalarına neden olmaktadır. Bu sebeple, her ülkenin kendi sosyal ve ekonomik özelliklerinin, tarihsel gelişiminin ve politik altyapısının incelenmesi ve buna göre program hazırlanması gerektiği gündeme getirilmektedir⁵⁵.

Kuralların gevşetilmesi yani deregülasyon modası hiç kuşkusuz kapitalizmin özünü oluşturan piyasa mekanizmasının her şeyi kendiliğinden düzelteceğine olan inançtır. Kuralların varlığının şart olduğu anlayışının krizlerle birlikte hâkim hale geldiği görünmektedir. Bu gibi durumlarda yani krizlerin söz konusu olduğu dönemlerde kurallar büyük olasılıkla bir hayli ağırlaştırılmaktadır. Ama tıpkı geçmişte olduğu gibi, işler derlenir derlenmez, piyasa toparlanır toparlanmaz kuralların gevşetilmesi düşüncesinin yeniden ön plana çıkması beklenmektedir⁵⁶. Piyasanın, ekonomi ne zaman krize girse Keynesyen ekonomi politikalarına sarıldığı ve krizden çıktıktan sonra da onları terk etmeye yöneldiği görülmektedir. Kapitalist sistem asıl olarak serbest piyasa ekonomisini benimsemektedir. Fakat çökme aşamasına geldiği 1930’larda Keynesyen ekonomiye sarılarak kurtulmuş, sonraki krizlerin çoğunda da yine aynı yöntemi kullanmıştır. 2006 yılının ortalarında yayılan “subprime mortgage” kriziyle başlayan küresel krizde de yine Keynesyen politikanın kurtarıcı olarak öne çıktığı görülmektedir⁵⁷.

⁵⁴ Ayşe Sema Bahçeci. Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi. Ankara: **DPT Uzmanlık Tezi**, EMSAGM, Temmuz 1997, s.14.

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikrar.html> Erişim: 12 Şubat 2011.

⁵⁵ Bahçeci, s.35.

⁵⁶ Eğilmez, s.120.

⁵⁷ Eğilmez, s.17.

2.1.4 Ekonomik Kriz Riskinin Belirleyicileri

Ekonomik krizleri kavramsal açıdan tanımladığımızda, özellikleri ve sürecin unsurlarını ortaya koyduğumuzda, önceden tahmin edilemeyen bir anda ortaya çıktığını belirtmiştik. Tahmin edilemiyor olması, krizlerin birçoğunun kendine has özellikler göstermesi ve daha önceki krizlerin belirtilerinin farklılık arz ediyor olmasından kaynaklanmaktadır⁵⁸.

Anlaşıldığı üzere krizler ortaya çıkmadan önce bunların belirtilerinin neler olduğunun ortaya konulması son derece anlamlı ve önemlidir⁵⁹. Bu çerçevede krizleri önceden haber vererek onların kontrol altına alınmasını sağlayacak erken uyarı sistemleri⁶⁰ ortaya koyabilmek için birçok ampirik çalışma yapılmıştır⁶¹.

Söz konusu erken uyarı sistemleri konusunu açıklamaya çalışacak olur isek⁶²: Erken uyarı sistemleri, para krizleri ortaya çıkmadan önce öngörülmesini sağlayabilmek amacıyla IMF tarafından oluşturulan istatistiki ve ekonometrik modellerdir. Erken uyarı sistemleri, kullanılan yöntemler bakımından genel olarak üç gruba ayrılmaktadır. Para krizlerinin ulusal para birimindeki ani düşüşler olarak tanımlanan birinci grup regresyon modellerini (cross-countr regression), Anahtar değişkenler ile para krizlerini tahmin etmeye çalışan modeller olan logit-probit modelleri ikinci grup modelleri, Potansiyel erken uyarı göstergelerini kullanan sinyal yakalama (signal approach) metodu modelleri ise üçüncü grup modelleri oluşturmaktadır.

Regresyon modellerinde⁶³, krizin etkileri üzerinde durulmakta ve incelenen ülkeler için uluslararası piyasalarda negatif koşulların söz konusu olduğu dönemleri ölçebilen bir endeks oluşturabilmeyi amaçlamaktadır. Bu modellerin özelliği krizlerin

⁵⁸ Apak ve Aytaç, s.72.

⁵⁹ Özeld Türkiye Ekonomisi için Bkz. Gerni, Cevat ve Ö. Selçuk Emsen. "Türkiye Ekonomisinde Krizler: Var Analizi İle Bir Değerlendirme (1990-2002)", **2004 Türkiye İktisat Kongresi: Gelişme Stratejileri ve Makroekonomik Politikalar Tebliğ Metinleri**. Ankara: DPT, 5-9 Mayıs 2004, ss.177-207. <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt2.pdf> Erişim: 14 Şubat 2011.

⁶⁰ Bkz. Halil Seyidoğlu ve Rifat Yıldız. **Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri: Makale Derlemesi**. İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım, 2006.

⁶¹ Delice, s.69.

⁶² Bkz. Tay, s.59-63.

⁶³ Bu uyarı modeli ile ilgili ilk çalışma örneği, Sachs, Tornell ve Velasco'nun (1996), Meksika'da yaşanan Pezo krizini analiz etmek için yapmış oldukları çalışmalarıdır.

kökenleri ve yayılma etkileri ile de ilgilenmeleridir. Logit-probit modelleri⁶⁴ iki uçlu bağımlı değişken ile birçok açıklayıcı arasındaki ihtimal ilişkisini tahmin etme yolu ile çalışmaktadır. Kriz olur ya da olmaz şeklinde ortaya çıkan tahmin, hangi değişkenin tahmin edici gücü olduğunu ve ayrıca gelecekteki kriz ihtimalini de öngörmektedir. Sinyal yaklaşımı modeli ise ikili bir model özelliğindedir ve her değişkenin normal zamandaki ile kriz zamanındaki ortalama değerlerini karşılaştırma şeklinde çalışmaktadır. Bu modeller ile elde edilen sonuçların oldukça sağlıklı olabilmesi kriz dönemleri ile normal dönemler arasındaki ayrımın iyi tanımlanmış olmasına bağlıdır. Sinyal yaklaşımı modellerinde genel olarak makroekonomik temellerin zayıflığına vurgu yapılmaktadır

Sinyal horizonu yani kriz öncesi göstergenin eşik değerini aştığı periyod, varsayım olarak 24 ay kabul edilmektedir. Bir gösterge sinyalinden sonraki 24 ay içinde kriz gerçekleşmesi beklenir, gerçekleşir ise sinyal “iyi”, kriz gerçekleşmezse “kötü” veya “noise” şeklinde kabul edilerek adlandırılmaktadır. Ortalamaların farklı olmasından dolayı eşikler her ülkede farklı olmaktadır. Sinyallerin efektif olup olmadığını test etmek üzere tablo’da gösterilen matris kullanılmaktadır⁶⁵.

Tablo 1
Bir Göstergenin Ekonomik Matrisi

	Kriz var (24 ay içinde)	Kriz yok
Sinyal var	A	B
Sinyal yok	C	D

Kaynak: Arzu Tay, “Erken Uyarı Sistemleri İle Finansal Krizlerin Analizi: Türkiye ve Geçiş Ekonomileri Örneği”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2007, s.62.

Tablo şu şekilde izah edilmektedir; A göstergenin doğru sinyal verdiği ay sayısı, B göstergesinin yanlış sinyal verdiği ay sayısı, C kriz gerçekleşmesine rağmen sinyal vermediği ay sayısı. D kriz yokken sinyal vermediği ay sayısını anlatmaktadır. Beklenti X göstergesinin $A > 0$, $D > 0$, $B = 0$, $C = 0$ durumlarını sağlamasıdır. Bu koşulları

⁶⁴ Logit-probit modeller, Birinci ve ikinci nesil modeller çerçevesinde kriz tahminlerinde en sık kullanılan modeller olarak görülmektedir. Frankel ve Rose (1996) modeli, Kriz olasılığını tahmin etmede kullanılan probit modellerden öncü olanı olarak kabul edilmektedir.

⁶⁵ Tay, s.61.

sağlaması halinde gösterge, mükemmel olarak tanımlanmakta ve olası krizin erken uyarıcı nitelikteki göstergesi olduğu kabul edilmektedir⁶⁶.

Erken uyarı sistemlerine yönelik yapılan ampirik çalışmalar neticesinde çoğu ortak olmak üzere birçok gösterge belirlenmiştir. Kriz göstergeleri, çeşitli kategoriler halinde aşağıdaki Tablo yardımıyla özetlenmektedir⁶⁷.

Tablo 2
Kriz Göstergeleri

I- Makro Ekonomik Göstergeler:	III- Finansal Göstergeler:
-Enflasyon	-İç kredilerin artış oranı
-Kamu açıkları/GSMH	-Özel sektöre açılan kredi artışı/GSMH artışı
-Yatırım/GSMH	-Bankalara verilen MB kredileri/GSMH
-Yatırım artış oranı/GSMH	-Para çarpanındaki değişimler
-Reel GSMH artış oranı	-M2/Uluslararası rezervler
-ABD faiz oranlarına göre fark	-M2/GSMH
-Sermaye kontrolleri	-Uluslararası rezervler/ithalat
-Bölgesel yayılma göstergeleri	-Faiz oranlarındaki değişimler
	-Özel sektör yükümlülüklerinin artışı
II- Cari Hesaplar ve Borçlarla İlgili Göstergeler:	IV- Mikro ekonomik Göstergeler:
-Dış ticaret dengesi	A- Bankaların ödeme kabiliyetini yansıtan göstergeler:
-Dış ticaret hadleri	-Geri dönmeyen borçlar/toplam borç
-Cari hesap açığı/GSMH	-Toplam borç/Aktif
-İhracat artış oranı	-Sermaye/Aktif
-İhracat/GSMH	B-Karlılıkla ilgili göstergeler:
-İthalat/GSMH	-Faiz gelirleri/Aktifler
-İhracat + ithalat/GSMH	-İşlem harcamaları/Aktifler
-Reel döviz kuru değerlendirme oranı	-Karlar/Aktifler
-Toplam borç/GSMH	
-Borç servisi/GSMH	
-Kısa vadeli borç/toplam borç	
-Kısa vadeli dış borç/uluslararası rezerv	
-Toplam borç/uluslararası rezerv	
-Toplam borç/ihracat	
-Borç servisi/ihracat	
-Faiz ödemeleri/ihracat	
-Kamu borcu/Toplam borç	
-Yabancı doğrudan yatırımlar/toplam borç	

Kaynak: Gülsün Gürkan Yay, s.1242.

Farklı türdeki ve farklı coğrafyalardaki krizlerin açıklanabilmesi ve tahmin edilebilmesi için oluşturulmuş modellerde kullanılan açıklayıcı değişkenler oldukça

⁶⁶ Tay, s.62.

⁶⁷ Gülsün Gürkan Yay, s.1241.

geniş bir yelpaze içerisinde değerlendirilmektedir⁶⁸. Bu anlamda 1990'lı yıllarda gelişen krizleri ele alacak olur isek, 1990'ların başında AB Ülkelerinde ortaya çıkan ve bir para krizi olan Avrupa Para Sistemi (ERM) Krizi bir aşırı tüketimden kaynaklanmıştır. Aya Krizi'nin ise bir aşırı ve yanlış yönlendirilmiş yatırım krizi olduğu söylenmektedir. Ancak, bunlar, temel makroekonomik değişkenlerdeki sorunlardan değil, daha çok sabit, yarı sabit ve ortak bir para birimine bağlı döviz kuru sistemlerinden ve yoğun sermaye giriş/çıkışlarından kaynaklı olmak gibi ortak bazı özellikleri paylaşmaktadırlar. Tabii faktörlerin şiddetleri ve ortaya çıkış biçimleri oldukça farklılaşmaktadır. Meksika ve Asya'da bu faktörlere ilaveten bankacılık kesimi sorunları yaşanmıştır. Hepsinde de kendi kendini besleyen beklentiler süreçte etkili unsur olmuştur. Rusya ve Brezilya Krizlerinde hâkim etken ise, makroekonomik temellerdeki bozukluklar olarak göze çarpmaktadır. 2001 Türkiye krizinde ise söz konusu tüm etkenlerin krizde önemli payı olmuştur. Görüldüğü gibi 1990'lı yıllarda finansal krizlerin her birinin kendine has özellikleri olmuştur. Fakat aynı zamanda krizi belirlemede rol oynayan, görece ağırlıkları farklı olmak üzere, pek çok ortak özellikten söz edilebilmektedir. Bu özellikler aşağıda (Tablo 3 yardımıyla) ortaya konmaktadır⁶⁹.

Krizleri önceden tahmin çalışmaları çerçevesinde belirtilmesi gereken önemli bir husus da şudur ki; Stokastikliğin yani belirsizlik ve tesadüflüğün söz konusu olduğu bir ortamda, geleceğe ilişkin belirsizliğin önceden tahmin yapılmadan önceki seviyesi altına indirilmesi gerekmektedir. Ancak bu ölçüde yapılacak önceden tahmin faydalı olabilecektir⁷⁰.

⁶⁸ Fatih Yücel ve Hüseyin Kalyoncu. "Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği". **Maliye Dergisi**, Sayı.159, Temmuz-Aralık 2010, s.58.
http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/159/FatihY%C3%9CCEL.pdf Erişim: 12. Şubat 2011.

⁶⁹ Gülsün Gürkan Yay, s.1242-1243.

⁷⁰ Türkiye Ekonomisi Kurumu, **Konjonktür Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Semineri: 3-5 Mayıs 1972**. Ankara : Türkiye Ekonomi Kurumu, 1973, s.41.

Tablo 3
Çeşitli Ülkelerde Krizlerin Belirtileri

Ülke ve Yıl	Cari İşlemler Açığı Yüksek mi?	Nominal Döviz Kuru Rijit mi?	Döviz Kuru Aşırı Değerli mi?	Bankacılık Sistemi Zayıf mı?	Portföy Akımları Yüksek mi?	Makro Ekonomik Temeller Zayıf mı?
Meksika	Evet GSMİH'nin	Evet	Evet	Evet. Batık krediler	Evet	Hayır
1994	%6.5'ini aşıyor (1992-94)	-	-	fazla, zayıf denetim	-	-
Tayland	Evet GSYİH'nin	Evet	Evet	Evet. Finansal	Evet, BIBF	Hayır
1997	%8'ini aşıyor (1995-96)	-	-	kurumlar zayıf	Kısa dönem akımları	-
	-	-	-	-	kanalize etti	-
Malezya	Evet GSMYİH'nin	Evet	Evet	Evet. Zayıf	Evet	Nispeten
1997	%6.5 (1995-96)	-	-	Denetim	-	zayıf
Kore	İlımlı GSYİH'nin	Hayır	Hayır	Evet. Portföy	Evet	Hayır
1997	%4'ü (1995-96)	-	-	yönetimi kötü ve	-	-
	-	-	-	bağlı holdinglerini	-	-
	-	-	-	finanse ediyor.	-	-
Endonezya	İlımlı GSYİH'nin	Evet. Bant	Evet	Evet. Bağlı	Evet	Hayır
1997	%3.5 (1995-96)	Sistemi	-	holdinglerini	-	-
	-	-	-	finanse ediyor.	-	-
Filipinler	Evet GSYİH'nin	Evet	Evet	Evet	Evet	Nispeten
1997	%4 (1995-96)	-	-	-	-	zayıf
Rusya	Dengeli	Bant sistemi	Evet	Evet. Kamu	Evet	Zayıf
1998	-	-	-	Bankaları Ağırlıklı	-	-
Brezilya	Evet GSYİH'nin	Evet	Evet	Nispeten	Evet	Kısmen
1998-99	%5'i	-	-	-	-	zayıf
Türkiye	Evet GSYİH'nin	Evet yan-sabit	Evet	Evet, Kamu	Evet	Zayıf
2000-01	%4.8'i	döviz kurları	-	Bankaları sorunlu	-	-

Kaynak: Gülsün Gürkan Yay, s.1243.

2.2 Ekonomik Krizlerin Nedenleri Ve Çözümlerine Yönelik Farklı

Yaklaşımlar

Ekonomik krizlerin sebeplerini açıklamaya çalışan görüşlerin tümüne kriz teorisi bir başka ifade ile krizlerin teorik manada izahı denmektedir⁷¹. Bu doğrultuda, 1895 yılında alman yazar Bergman'ın yaptığı bir çalışma 280 teorinin bunalımları açıklamak üzere ortaya konduğunu göstermektedir. O tarihten buyana, bu sayının bir hayli artmış olduğu düşünülünce, tam manası ile kriz teorilerinin bir krizi olduğunu

⁷¹ Gürbüz, s.11.

söylemek şaşırtıcı olmayacaktır. Dolayısıyla teorilerin çokluğu konunun iyi ve ayrıntılı olarak açıklanabilmesine mani teşkil etmektedir⁷². Bu çokluğun izahı iki temel sebeple açıklanabilecektir. Her kriz sebepleri açısından farklılıklar arz ettiği gibi çözüm reçetelerinde de farklılıklar göstermektedir. Bunun yanı sıra, iktisatçıların ekonominin işleyişi ile ilgili yaklaşımları arasındaki farklılıklardan dolayı her birinin kriz karşısında yaptıkları değerlendirmeler ve önerdikleri çözümler de farklı olabilmektedir⁷³.

Yukarıda yapılan açıklamalar göz önüne alındığında, literatürdeki tüm kriz yaklaşımlarının ele alınarak işlenebilmesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla burada, iki temel ayrışmadan yola çıkılarak konunun özünde birbirinden ayrılan yaklaşımların kökenindeki varsayımlar ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Bu yaklaşımlardan birincisi olan bunalımı dışsal etkenlere bağlayan teorik yaklaşımlar, Liberal (Klasik) yaklaşım, Keynezyen yaklaşım ve devamında yeni Neo-Liberal (Neoklasik) yaklaşımlar şeklinde ele alınmaktadır. Sonrasında bunalımı içsel etkenlere bağlayan yaklaşımlar “diğer” yaklaşımlar başlığı altında ortaya konmaktadır.

Tarihsel boyuttan yoksun olarak ve sistemin işleyişinin organik sonuçlarını görmezden gelen Liberal ve Neo-Liberal yaklaşımda, krizler kötü yönetim veya sair ekonomi dışı nedenlere bağlanmakta bir anlamda *yok* sayılmaktadır. Keynes’le Birlikte bu durum değişmekte⁷⁴, gelişen akım içinde ise kriz kavramı, biraz daha sistematik bir olgu olarak ele alınmaya başlanmakta ve krizleri aşmanın tek yolu olarak da sosyal politikalar önerilmektedir⁷⁵.

⁷² Cafer Unay, **Ekonomik konjonktür : (analiz-teori-tahmin)**. Bursa : Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1978, s.133-134. ; Aydın, s.29.

⁷³ Gürbüz, s.12.

⁷⁴ Kuramsal kriz yaklaşımları Liberal/Neo-Liberal Keynezyen karşıtlığını içermektedir. Bir yandan Laisser-Faire geleneğine bağlı Walras’ın rekabetçi genel dengesini savunan yaklaşımlar öte yanda Laisser-Faire anlayışına karşı çıkan Keynes ve onun görüşlerini açıklamalarına temel olan yaklaşımlar söz konusu edilmektedir. Fakat görünüşteki tüm karşıtlığına rağmen söylemlerin aynı simetrik bakış açısını yansıttığı görülmektedir. Her iki görüşte de kapitalist üretim tarzı özünde istikrarlı ve uyumlu bir sistem olarak varsayılmaktadır. Sonuç olarak temel yaklaşım aynı kanıya varmaktadır. Yani bunalımların oluşması dışsal etkenlerden dolayıdır. Her iki yaklaşımda da (Liberal/Neo-liberal ve Keynezyen) ekonomiye dışsal bir biçimde etkide bulunan politik etken olarak devletin müdahalesi görülmektedir. İşte bu nokta da, ne Liberal/Neo-Liberal ne de Keyneşçi kuramda devletin hem içsel hem de özgül olarak bir müdahalesi tasavvur edilmemektedir. Bkz. çapraz, 13-15

⁷⁵ Önder, *Ekonomik Kriz*, s.45-46.

2.2.1 Liberal Yaklaşım

Liberal iktisatçılarda kriz kavramının oldukça önemsiz olduğu müşahede edilebilmektedir. Liberal iktisat görüşüne göre ekonomi rasyonel dengelerini daima kendi kendine kurma kudretine sahiptir. Gerçekte Liberallerin tezlerini oluştururken daima uzun dönemi dikkate aldığı görülmektedir. Onlar da Kısa dönemde ekonomide bazı dengesizlikler olabileceğini kabul etmektedirler. Ancak bu dengesizliklerin üzerinde fazla durmamakta, bunların zamanla aşılacağına inanmaktadırlar⁷⁶.

Adam Smith ile birlikte ortaya çıkan Liberaller, temelini doğal düzenden almakta ve J. B. Say'ın Mahreçler Yasasına dayanmakta olan otomatik genel denge yaklaşımını benimsemektedirler. Say'ın Mahreçler Yasası'na göre, *her arz kendi talebini yaratır* yaklaşımından dolayı sanayileşmenin sınırı yoktur. Dolayısıyla da Liberaller için üretim fazlasından oluşan genel bir bunalım söz konusu olmamaktadır. Ekonomide kısmi bir tıkanma olsa bile, piyasanın beklentilerini fiyat mekanizması aracılığıyla süratle yansıtan sinyaller, üretim ve tüketim arasında dengenin yeniden kurulmasına imkân sağlamaktadırlar⁷⁷.

Ekonomik bunalımların kaza sonucu ortaya çıkan anormal bir oluşum olarak algılamakta olan Liberaller, önemli bir sorun olarak kar oranlarının üretimin sürekli artışını gerçekleştirecek düzeyde kalmasının sağlanabilmesini görmektedirler. Zira Liberal okul içinde, iyimserlikle nitelenen A. Smith'de dâhil olmak üzere, bütün Liberallerde, ekonominin gelişme sürecinin sonunda, *kar haddinin azalacağı* görüşü yer almaktadır. Bu sistemde normal olarak hiçbir dengesizlik veya fortiori hiçbir kriz yaşanmasının mümkün olmayacağını matematiksel olarak gösteren genel kuram anlayışındadırlar Liberaller⁷⁸.

1929 krizini İngiliz Lionel Robbins ve Fransız Jacques Ruef gibi liberal iktisatçıların kuramları, tümüyle tesadüfi etkenlere dayanan, serbest piyasanın

⁷⁶ Gürbüz, s.19-20.

⁷⁷ Çapraz, s.15-16.

⁷⁸ Çapraz, s.18-19.

işlemesindeki engeller ortadan kalkması dâhilinde kendiliğinden çözülecek bir durum olarak değerlendirmektedirler⁷⁹.

2.2.2 Keynesyen Yaklaşım

Keynesyen iktisadi düşüncede ekonomi, Liberal anlayışta olduğu gibi denge kavramı üzerine değil, sistematik dengesizlikler üzerine kuruludur. Keynesyen anlayışa göre bu durum istisnai bir olgu olmayıp, oldukça sık karşılaşılabilecek bir durumdur. Bu durumda ise, toplam talebi etkileyici aktif eylemlerle ekonominin bu tip durumlara girmesini önlemek ya da böyle bir durumdan en kısa sürede çıkmasını sağlamak görevi devlete verilmektedir. Keynesyenler izleyen kısımda ele alacağımız Neo-Liberal iktisatçıların aksine, devletin ekonomiye müdahalelerini krizlerin sebebi olarak görmemektedirler. Tam tersine, devletin müdahalesinin eksikliği krizlere yol açmaktadır⁸⁰. Keynes gözlerini uzun dönemden ziyade kısa dönem ve kısa dönemde ortaya çıkan sorunlara çevirmektedir. Sadece uzun dönemle ilgilenilmesini anlamsız bulmakta, bunun sebebini bilinen popüler ifadeyle *uzun dönemde hepimiz ölüyoruz* şeklinde ifade etmektedir⁸¹.

Sismondi, kapitalist sistemde doğal uyumun varlığını ve tam istihdamın otomatik olarak kurulacağı fikrini kabul etmemektedir. Üretim faaliyetinin kesintisiz sürebilmesini üretimle tüketim arasında gerçekleşecek bir dengeye bağlamaktadır. Sismondi'nin bu fikirlerini J. A. Hobson, Foster ve Catching geliştirmişlerdir. Bunlara göre, aşırı tasarruf devresel dalgalanmaların ana nedenidir. Ekonomide yaratılan gelirin büyük bir kısmı varlıklı kesim tarafından tasarruf edilmekte iken, ancak küçük bir kesimin tüketim mallarına yönelmesi depresyona neden olmaktadır. Lord Landerdale, R. Maltus ve Sismondi tarafından ileri sürülen bu fikirlere daha sonra, J. A. Hobson, W. T. Foster, E. Lederer tarafından daha bilimsel bir nitelik kazandırıldığı görülmektedir. Nihayet Keynes, bu eski teorileri değişik biçimde yeniden güncelleştiren isim

⁷⁹ Çapraz, s.63.

⁸⁰ Gürbüz, s.28.

⁸¹ Gürbüz, s.30.

olmuştur⁸². Keynes'e göre, devletin istikrarlaştırıcı bir unsur olarak dâhil olmadığı bir ekonomik sistemde, etkili ölçekte krizlerin beklenmesi de kaçınılmaz olmaktadır⁸³.

Keynes'in krizle ilgili yaklaşımı bazı çıkarımları da beraberinde getirmektedir; ekonomik sistemi yukarı ve aşağı çeken güçleri anlamak, krizlerin süresi ve şiddeti açısından önem arz etmektedir. Daha önceden belirtildiği gibi krizler, ekonomik koşullardaki ani ve şiddetli değişimler anlamına geldiğinden, analizlerde beklentiler, çok önemli bir yer edinmektedir. Keynes'e göre, iktisadi dalgalanmanın temel nedenleri; tüketim eğilimindeki, likidite tercihindeki ve sermayenin marjinal etkinliğindeki dalgalanmaları göstermektedir. Başka bir ifadeyle, bu üç bileşen Keynes'in bahsettiği sistemi yukarı ve aşağı çeken güçleri oluşturmaktadır⁸⁴.

Keynes'in ekonomik kriz yaklaşımında eksik istihdam dengesi devlet müdahalesinin olmayışından kaynaklandığından, devletin ekonomiye müdahale etmesiyle birlikte, tam istihdama yönelme söz konusu olabilmektedir. Keynes, kapitalist sistemin yaşadığı bunalımın nedenini talep yetersizliğine bağlayarak, Laissez-Faire ilkesinden ödün vermek suretiyle devletin ekonomide etkin rol oynamasını önermekle birlikte sistemin ancak devlet müdahalesiyle ayakta kalabilmesinin sağlanabileceğini öngörmektedir⁸⁵.

Keynes sonrası Keynesyen iktisadi düşüncüyü takip eden iktisadi yaklaşımlar kendi aralarında Geleneksel Keynesçilik, Dengesizlik Keynesçiliği, Post Keynesçilik ve Yeni Keynesçilik gibi farklı kollara ayrıldığı görülmektedir⁸⁶. Post Keynesyenlerin kriz yaklaşımı Ortodoks görüşü yansıtan geleneksel kriz yaklaşımlarının sınırlarını aşmakta ve çok daha genel bir yaklaşım getirmektedir. Post Keynesyenlere göre, krizi yaratan sürecin alt yapısını oluşturan etken, Keynesyen politikalardan Neo-Liberal politikalara doğru olan yöneliştir⁸⁷.

⁸² Aydın, s.36.

⁸³ Ersan Bocutoğlu ve Aykut Ekinci. "Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası". **Maliye Dergisi**. Sayı.156, Ocak-Haziran 2009, s.80.

⁸⁴ Bocutoğlu ve Ekinci, s.68-69.

⁸⁵ Çapraz, s.24,68.

⁸⁶ Çapraz, s.33.

⁸⁷ Sayım Işık, **Para, Finans ve Kriz; Post Keynesyen Yaklaşımı**. 2. Basım. Ankara: Palme Yayıncılık, 2010, s.237.

Yeni Keynesyenler, sistemde makro dengeyi sağlayacak otomatik mekanizmalar bulunmadığını dolayısıyla da devlet müdahalesinin zorunlu olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Hükümet, ekonomik istikrarı sağlamak için öncelikle maliye ve para politikaları ile aktif rol oynamalıdır. Devletin uygulayacağı aktif politikalarla ekonomik gelişme sağlıklı bir yol izleyebilecektir. Yeni Keynesyen modelde dalgalanmaların nedeni olarak istikrarsız olan toplam talep görülmektedir. Toplam talepteki düşme reel milli gelir düzeyini de düşürmektedir. Bu gelişmede yatırımların, çarpan ve hızlandırıcı etkisi dolayısıyla özel bir konumu var olduğu vurgulanmaktadır⁸⁸.

Keynes modelinde, yatırım çoğaltıcı üzerine kısaca değinecek olursak, yatırımdaki bugünkü bir artışın, yarın geliri kaç misli artıracığını gösteren katsayıya yatırım çoğaltıcı denildiği bilinmektedir. Burada tasarruf eğilimi büyüdükçe çoğaltıcının değeri yükselmektedir. Bu bilgiler ışığında, tüketim eğiliminin büyük olduğu duraklama döneminde, küçük bir yatırım bile milli geliri hızla artırabilmesi söz konusudur. Keynes'e göre, kriz yatırım çoğaltıcısının zayıflamasından yani tüketim eğiliminin düşmesinden de doğabilmektedir⁸⁹. Bu durumda Keynes, iş adamları ekonominin kötü zamanlarında yatırımdan kaçınmaları durumunda ekonomide ortaya çıkması muhtemel durgunluğun düzeltilebilmesi açısından devlet müdahalesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır⁹⁰.

Ekonomik krizler karşısında devlet müdahalesinin gerekliliğine inanan ve krizlerin kendi kendine geçmesini beklemek, kendi haline bırakmak yaklaşımına karşı olan görüşe göre; kriz ile birlikte sistemdeki çılgın yatırımların ekonomiden çekilip çıkarılması gerekiyorsa da krizin yayılma etkisi nedeniyle, ekonomiye lüzumlu ve sıhhatli yatırımlar da bataabilmektedir. Bu yatırımların yatırımcıları ayakta kalabilmeleri için lüzumlu krediyi kriz esnasında bulamamakta ve hiç hak etmedikleri halde diğerleri ile beraber batmaları söz konusu olmaktadır. Ekonomik tarihi süreçte göstermiştir ki bütün ekonomik krizlerde büyük faiz oranları vermeye razı olursa bile borç para bulma imkânı çok zorlaşmakta, hatta imkânsız hale gelmektedir. Krizlerin kendi haline

⁸⁸ Aydın, s.54-56.

⁸⁹ Aydın, s.41-42.

⁹⁰ Gürsoy, *Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, s.248.

birakılarak tedavi edilmeleri hemen hemen hiçbir zaman mümkün olmamıştır. Bunun nedeni birileri daima müdahale etmek ve krizi şöyle veya böyle durdurmak istemişlerdir. Bu müdahalelerin söz konusu olmamaları durumunda kriz kendi kendine geçecek ama belki de çok daha uzun sürecek, daha derin maliyetlere yol açacaktır⁹¹.

2.2.3 Neoliberal Yaklaşım

1970'lerde ve 1980'lerin başında popüler ekonomik bakış açısı olarak ortaya çıkan M. Friedman'ın öncülüğündeki monetarizm, arz yönlü iktisat ve daha çok akademik çevrelerde önemli yer almış olan rasyonel bekleşler okulu adı altında gündeme gelen yaklaşımlar yeni liberalizm olarak isimlendirilen akımın kendine has yönleri olan farklı versiyonlarını oluşturmaktadır. Bu versiyonların aykırılıklarına rağmen, tek bir nehrin kolları haline getiren ortak yanlara sahip oldukları görülmektedir. Bunların başında da ekonomik sorunların piyasa mekanizmasının serbest işleyişine konulan engellerin bir ürünü olduğu görüşü gelmektedir. Yine aynı şekilde Yeni Liberal akım, ekonomik dalgalanmaların piyasa sisteminin işleyişinden bağımsız olan, dışsal etkenlerin piyasaları etkilemesinin doğal sonucu olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Bu durum da ilgili versiyonların bulunduğu ortak noktalardan birini ifade etmektedir⁹².

Liberal iktisatçılardan Hayek⁹³, kapitalizmi bir denge sistemi olarak görmekte ve devletin ve özel bankaların bu sisteme devresel olarak yaptığı müdahaleleri ve kredi hacmindeki aşırı genişlemeleri bu sistemdeki krizlerin/bunalımların nedeni olarak ifade

⁹¹ Tarihte birçok zamanlar otoritelerin ekonomik krizlerde müdahale etmeme kararları aldıklarını fakat aynı otoritelerin kendilerini müdahale etmek mecburiyeti ile karşı karşıya bulduklarını göstermiştir. İngiltere maliye bakanı Lord Liverpool 1825 krizi gelmeden 6 ay evvel aşırı spekülasyona devam edildiği takdirde bir ekonomik krizin muhakkak geleceğini ve böyle bir durumda da hükümetin yardımcı olmayacağını açıkça ortaya koymuştur. Yine Aynı şekilde Aralık 1825'te beklenen ekonomik kriz geldiğinde piyasanın bu krizden kurtulması için Maliye bonoları çıkarıldığı takdirde istifa edeceğini kati olarak söylemiştir. Buna rağmen krizin aşılması için Maliye bonolarının dışında bir çare aranmış ve hükümet yine de krize müdahale etmek durumunda kalmıştır. Yine aynı şekilde son küresel krizde (2008) Almanya Maliye Bakanı Peer Steinbrück (Sosyal Demokrat Parti Başkanı ve Hıristiyan Demokrat Parti Başkanı Angela Merkel'in başbakanlığı altındaki koalisyon hükümeti üyesi) bankalara yardım edilmesini tenkitçi bir gözle tartmıştır. Neticede müdahale edilmez ise krizin sosyal ve ekonomik maliyetlerinin gittikçe ağırlaşacağı öngörülerek müdahale yanlısı politikaları devreye konulması söz konusu olmuştur. Bkz. Gürsoy, *Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, s.248. ; Mükerrerem Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.19.

⁹² Çapraz, s.24-25.

⁹³ Hayek ve Keynes tartışması konusunda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Turan Yay, **F.A. Hayek'te İktisadi Düşünce: Hayek ve Keynes; Keynesçiler Tartışması**. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1993.

etmektedir⁹⁴. Friedman da, piyasalar devlet kontrolü olmaksızın, kendi kendilerine kontrole bırakılmaları halinde normal bir hız ile iyiye doğru ilerleyeceğini düşünmektedir. Bu düşünce Friedman'ı – *dolayısıyla Yeni Liberal anlayışını* - Keynesçi düşüncelerden ayırmaktadır; daha öncesinde belirtildiği gibi Keynes'e göre işadamlarının ekonominin kritik devrinde yatırımdan kaçınmaları halinde bu kaçınma bir ekonomik durgunluk yaratması söz konusu olacaktır. Keynes bu durumda devlet müdahalesi öngörmektedir⁹⁵.

Monetaristler hükümetlerce izlenecek istikrar politikalarının yararsızlığına inanmaktadırlar. Onlar, işsizliği azaltma gerekçesiyle ekonomideki toplam talep ile oynayan hükümet müdahalelerini istikrarı bozan esas etken olarak görmektedirler. Ekonomide bir işsizlik varsa, bu işsizlik iş değiştirmeler, iş beğenmemeler gibi nedenlerden kaynaklandığı varsayılan *doğal işsizliktir*. Monetaristlere göre, reel ekonomi istikrarlıdır. Onlara göre, elbette ki reel olgulardan kaynaklanan şoklar da ekonomiyi etkilemektedir. Ancak bunların önemi azdır⁹⁶. Yine Monetarist anlayışa göre, devlet müdahalesi sadece gereksiz değil aynı zamanda zararlıdır. İstikrarsızlıklar, beceriksiz ve hatalı para ve maliye politikalarından kaynaklanmaktadır bu anlayışa göre. Ekonomiye müdahaleler serbest piyasanın verimli işleyişini bozmakta ve istikrarsızlık yaratmaktadır. İyi niyetli dahi olsa uygulanacak olan para ve maliye politikası, kendiliğinden düzelecek istikrarsızlığı ağırlaştırmaktadır⁹⁷.

Yeni Liberal anlayışın bünyesindeki Yeni Klasik iktisadın en çarpıcı karakteristiği olan Rasyonel Beklentilerin, Yeni Klasik modellerin en önemli varsayımı olduğu söylenmektedir. Rasyonel Beklentiler Teorisine göre iktisat politikası uygulamaları ve uygulamaların yaratacağı etkiler bireylerin rasyonel davranışları nedeniyle beklenen sonuçları yaratmaktan uzak kalmaktadırlar. Bu nedenle aktif iktisat politikaları yerine istikrarlı politikalar kullanılmasını önermektedirler. Bu teoriye göre devlet, sadece oyunun kurallarını belirlemekle yetinmeli, bireylerde kararlarının olası

⁹⁴ Recep Kök, “İktisadi Krizlerin Konjonktürel Analizi ve Türkiye Özeline İlişkin Bir Deneme”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**, Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, s.1210.

⁹⁵ Gürsoy, *Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, s.245.

⁹⁶ Gürbüz, s.31.

⁹⁷ Aydın, s.51.

sonuçlarını önceden kestirebilmelidirler. Eğer politika değişikliği kaçınılmaz bir durum ise bunlar yavaş yavaş uygulamaya geçirilmesinin gerekliliğini benimsemektedirler⁹⁸.

Yeni Liberal anlayışının stagflasyon olgusunun ortaya çıkması ve Keynesyen politikaların bu anlamda yetersiz kabul edilmesinden sonra gündeme geldiği görülmektedir. Bu anlayışa göre, sendikalar, sosyal güvenlik fonları, devlet müdahalesi, vergileme sistemi, korumacılık gibi uygulamalar piyasalarda dengenin bozulmasına neden olmaktadır. Sermayenin azalan kar oranlarını yükseltecek koşulların yaratılmasını sağlamak, bunalım döneminde uygulanan Yeni Liberal iktisat politikalarının temel amacı olmaktadır. Liberal anlayışa göre, yatırım, üretim ve istihdamı düşüren bir arz şoku bunalıma neden olduğu varsayıldığından, maliyetleri düşürmek, karları yükseltecek önlemler almak gerekmektedir. İlk olarak ABD ve İngiltere’de uygulanan anti enflasyonist ve anti sendikal politikalar ilk aşamada durgunluğu derinleştiren, iflasları arttıran, değersizleşme sürecini işleten, bunalıma direnebilen daha verimli sermayelerin ayakta kalabildiği bir sonucu ortaya koymuştur. Bu durumda sermaye birikiminin güçlendiğini varsayan liberal politikaların, işsizliğin artarak, yapısal bir sorun haline dönüşmesinde rol oynadıkları görülmektedir⁹⁹.

Ekonomik krizlerde paniğin kendi haline bırakılması durumunda tedavi edileceği kanısında olan Yeni Liberal anlayış, ateşin sönüp bitmesini beklemek gerektiği düşüncesini ortaya koymaktadır. Paniğin kendi kendini tedavi etmesi iddiası iki ayrı görüş ile savunulmaktadır. Birinci görüşe göre, piyasayı etki altında bırakan panik ve kriz yine piyasanın kendisi tarafından yaratılmıştır. Dolayısıyla bunun cezasının da piyasa tarafından çekilmesi gerekmektedir. Bu görüşte olanlara göre nasıl bir tropikal fırtınada, fırtınadan sonra havanın temizleneceği ve daha iyi bir havanın geleceğinin beklendiği gibi, krizden sonra da ekonominin daha sıhhatli, daha güvenilir hale gelmesi söz konusu olacaktır. Bu konuda en önemli iddia 1929 yılında Amerika Maliye Bakanı Andrew Mellon tarafından dile getirilmiştir. Mellon’a göre serbest piyasada kriz anında hükümet konuya müdahale etmemelidir. Halk eğer enflasyonist bir çılgınlığın içine girmişse bundan tamamen kurtulabilmesi için enflasyonist durumun

⁹⁸ Çapraz, s.32-33.

⁹⁹ Çapraz, s.82-83.

çökmesi gerekmektedir. Mellon panik ve krizi o kadar kötü bir şey olarak algılamamaktadır. Sistemdeki çürümüş unsurları temizleyerek sisteme faydası bile dokunabilmektedir. Böyle bir krizden sonra halk pahalı, masraflı yaşama alışkanlıklarını bırakarak enflasyonist durumu ortadan kaldıracaktır. Kriz neticesinde kıymetlerin ayarlanacağı, müteşebbis kimselerin daha az ehliyetli kimselerden enkazı devralarak daha iyi götürecekleri savunulmaktadır¹⁰⁰.

Yukarıda yapılan açıklamalar ışığında varılabilecek bir yargı olarak, meydana gelecek bir ekonomik krizin oluşturacağı sosyal ve ekonomik yıkımın maliyetlerinin Yeni Liberal anlayış tarafından bilinçli ya da bilinçsiz göz ardı edildiğini, önemsenmediğini söylemek mümkün görünmektedir.

2.2.4 Diğer Yaklaşımlar

Buraya kadar sunmuş olduğumuz iktisat kuramlarının, yani ekonomik krizleri sistemin işleyişinden bağımsız, tesadüfi dışsal etkenlere bağlayan yaklaşımların aksine, bunalımları sistemin içsel çelişkilerinden kaynaklanan bir olgu olarak ele alan yaklaşımlar da bilindiği üzere literatürde varlık göstermektedirler. Bunlar, krizleri kapitalist üretim tarzının doğasında mevcut uzlaşmaz çelişkilerin doğurduğu normal bir varoluş hali olarak değerlendirmektedirler¹⁰¹.

Das Kapital başta olmak üzere çeşitli eserlerinde bu konuya değinen Karl Marx, kapitalizmin kriz yaratacağını öngörmektedir. Marx'a göre, kapitalizmde karın düşme eğilimi ortaya çıkmaktadır. Sermayenin birikimi sermaye kullanımının giderek artmasına yol açmaktadır. Diğer her şeyin sabit olduğu bir ortamda sermayedeki bu artış, emekten elde edilen artık değer düşmesi ve dolayısıyla da kar oranının düşmesiyle sonuçlanmaktadır. Bu gelişme sonucunda da kapitalizm krize girmektedir. Düşük tüketim kapitalizmde krize neden olabileceği gibi, aşırı üretim de krize neden olabilmektedir. Bilindiği üzere azalan kar oranlarına tek çare olarak tüketim artışı kabul edilmektedir. İşte bu nokta da temel çelişki, yükselen üretim koşulları ile azalan kar oranı arasında gerçekleşmektedir. Gelişme için artması gereken karların, azalan kar

¹⁰⁰ Gürsoy, *Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, s.146.

¹⁰¹ Çapraz, s.35.

oranı nedeniyle frenlenmekte olduğu ortaya çıkmaktadır. Oysa karları yükseltmek için kapitalistler daha çok üretip daha çok satmak isterler iken, bu durum ise aşırı üretim yaratmaktadır. Bu çelişkinin yaşanmadığı zamanlarda, refah dönemi yaşandığı görülmektedir. Sistemin çelişkileri bunalım ve dengesizlik yaratarak işsizler ordusunu büyütme, bazı aşırı üretim krizleri, yeni pazarların bulunmasıyla aşılabilmekteyken, bu çare geçici bir süre için geçerli olmaktadır¹⁰².

Daha öncesinde de belirtildiği üzere, aslında Adam Smith'ten beri iktisatçıların bu çelişkiye yani kar oranının düşme eğilimi göstermesi olgusuna, dikkatlerini yönelttikleri bilinmektedir. Gerçekten de bu olguya dikkat çeken iktisatçıların, vardıkları sonuç, kendi aralarında farklı nedenlere dayandığı görülmekle birlikte, sermaye birikiminin er geç sona ereceği ve bir durgunluk dönemine girileceği şeklinde olmaktadır¹⁰³. Ekonomik krizlere kapitalist anlamda fazla üretimin neden olduğunu belirten Marks, tüketilenden fazlasının üretilmesi durumunun ise bambaşka bir nitelik taşıdığını özellikle vurgulamaktadır. Buradan da anlaşılacağı gibi Marks'ın, eksik tüketimden kaynaklanan bir kriz yaklaşımı getirmediğini önemle vurgulamak gerekmektedir. Zira eksik tüketim kavramları, krizleri, alış ve satışın kopması, malların ve hizmetlerin satılmadan kalması şeklinde yani özellikle ve öncelikle malların ve paranın dolaşımına referansı aracılığıyla açıklamaktadırlar. Karl Marks ise, krizi en dolaysız varoluş şekliyle en soyut teorik düzeyde, kısacası kendi kendiyile açıklamaktadır¹⁰⁴. Burada aşırı üretim krizi, aslında sadece insanların gereksinimlerine cevap vermesi beklenen üretimin, kişiler tarafından yalnızca kar amacına yönelik yönlendirilmesiyle ortaya çıkan çelişkinin yansıması olarak ifade edilebilmektedir.

Klasik ekolün önde gelen iktisatçılarından Ricardo, iktisat tarihçileri tarafından ilk kriz olarak kabul edilen 1816 ekonomik krizini rastlantısal, tesadüfi bir olay olarak kabul etmektedir. Bu durumun tersini savunan ilk iktisatçılar, önce Sismondi sonra da Malthus olmuştur. Onlar bu yeni tür krizin yeni ekonomik sistemin doğasına bağlı bir olgu olduğunu görmüşlerdir. Bu görüşün Marks'tan önceki kuramını ilk oluşturan Sismondi olmuştur. Sismondi, kapitalist sistemde doğal uyumun varlığını ve tam

¹⁰² Aydın, s.37.

¹⁰³ Çapraz, s.35-36.

¹⁰⁴ Çapraz, s.39.

istihdamın otomatik olarak kurulacağı fikrini kabul etmemektedir. Ona göre, üretim faaliyetinin kesintisiz sürebilmesi için üretimle tüketim arasında bir dengenin mutlaka söz konusu olması gerekmektedir. Marks, Sismondi'nin çalışmalarını geliştirmiştir. Üretken kapitalizmi derinlemesine incelemiş ve bir kuram ortaya atmıştır. Marks, üretken kapitalizmi, genel olarak geçerli, evrensel bir ekonomi olarak görmemektedir. Ancak tarihsel olarak sınırlı bir ekonomik sistem ya da üretim biçimi olarak kabul etmektedir. Ona göre, genel olarak geçerli ekonomik kanunları yerleştirdiklerini düşünen klasik iktisatçıların aksine, üretimin ve değişimin özel bir örgütlenme biçimi olan kapitalizmin kanunlarının genel olarak geçerli olmadığını savunmakta, kapitalizmin yaşadığı kriz türünü de kendine özgü bulmaktadır. Marx'a göre, kapitalist ekonominin ve tüketimin iki ayrı işleyiş haline geldiği bir genelleşmiş değişim ekonomisi olması, krizlerin oluşmasına yol açmaktadır¹⁰⁵. Görüldüğü gibi Marx'a göre, kapitalizm geliştikçe onu yaratan temel güdü olan karlılığın azalması, kapitalizmin en öldürücü çelişkisini oluşturmaktadır¹⁰⁶.

Literatürde varlık bulan, uzun dalgalar ve düzenleme okulu yaklaşımları, Kapitalist sistemi, tarihsel gelişim süreci içerisinde uzun dönemli sermaye birikimi açısından analiz etmektedirler. Bu yaklaşımlara göre, kapitalist sistem tarihsel olarak bunalıma girmektedir. Uzun dalgalar yaklaşımına göre, kriz aşamasından canlanma dönemine geçiş ancak iktisat dışı etkenlerin sistemin içsel dinamiklerine ivme kazandırmasıyla sağlanabilmektedir. Düzenleme okulu yaklaşımının¹⁰⁷ temel amacı ise, günümüzde yaşanan kapitalist gelişme aşaması ve krizleri incelemektir. Düzenleme okulu bunalımlarla oluşan dönüşüm ve yeniden yapılanma unsurlarını önceki dönemin özelliklerinden yola çıkarak çözümlenmeye çalışmaktadır. Anılan her iki yaklaşıma göre kapitalist sistem en büyük dönüşümlerini krizleri aşarken yaşamaktadır. Kapitalist sistemin canlanma ve gelişme dönemlerini ekonomik krizlerin izlemesi kaçınılmaz görünmektedir¹⁰⁸. Bu durum, ekonomik tarihsel gelişim sürecine bakıldığında da görülmektedir. 19. Yüzyıl ortalarında yaşanan büyük canlanma dönemini 1873-1896 krizi, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen gelişme dönemini 1930 krizi, krizin

¹⁰⁵ Aydın, s.62.

¹⁰⁶ Gürbüz, s.39.

¹⁰⁷ Düzenleme Okulu konusunda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Erol Taymaz, "Kriz ve Teknoloji", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı.56-61, Bahar 1993, s.17-25.

¹⁰⁸ Çapraz, s.198.

çöküntüsü ikinci dünya savaşını, savaşın yıkıntıları uzun genişleme dönemini, petrol şokuyla çözülen genişleme sürecini ise uzun kriz dönemi izlemiştir. Tüm bu yaşananlar dikkate alındığında sürekli gelişen ve değişen dünya sisteminde değişimlerin kriz dinamikleri üzerinde yükseldiği söylenebilmektedir. Ekonomik krizlerin dışsal veya tesadüfi etkenler sonucu ortaya çıktığını, dengeden sapmanın geçici nitelikte olduğunu savunan yaklaşımlar, denge durumunu yansıtan tam istihdam ve fiyat istikrarını bir arada sağlamanın koşulları söz konusu olduğunda yetersiz kalmaktadır. Ekonomik krizleri, kapitalist sistemin çelişkilerini aşarak yeniden yapılanma sürecine girdiği yeni bir başlangıçlar dönemine geçiş sancılarının çok boyutlu yansıması şeklinde tanımlayan yaklaşımların varsayımları daha tutarlı gibi görünmektedir¹⁰⁹.

Krizlere yönelik değerlendirmeler bağlamında, Özellikle 1997 yılında meydana gelen Asya krizi ve ardından 1998 yılında yaşanan Rusya krizi sonrasında dünyada krizlere karşı yeni yaklaşımlar geliştirilmekte, uluslararası mali sistemin istikrarının artırılması yolunda genel bir görüş birliğine varılmaktadır. Burada ilgili yaklaşımların özünde küreselleşme sürecine yeniden güven tesis etme amacını taşıdığı vurgulanması önem arz etmektedir. Bu kapsamda krizlerin tedavisi yerine önlenmesi veya önlenemese dahi en az kayıpla aşılması konusunda çözüm önerileri ortaya konulması söz konusu olmaktadır¹¹⁰.

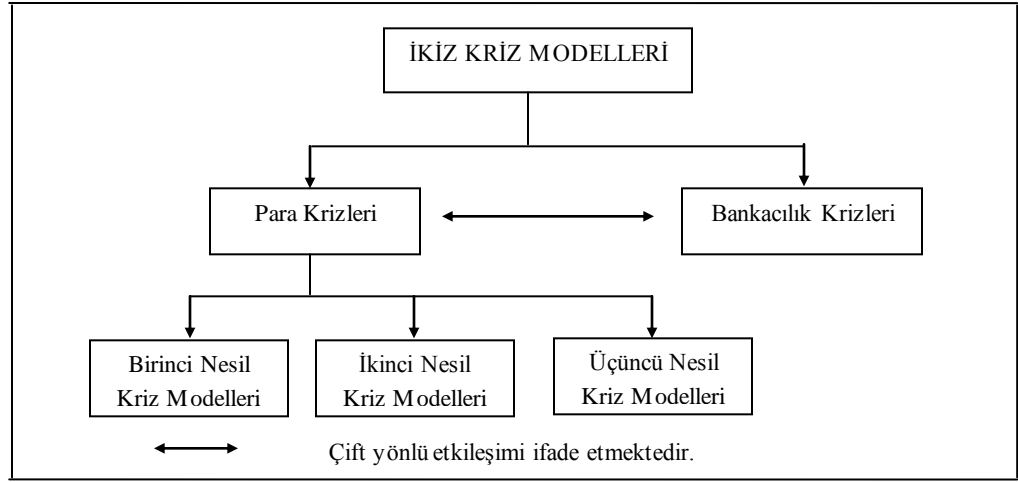
2.3 Ekonomik Krizlerin Oluşum Sürecini Ve Krizlere Yol Açan Nedenleri Açıklamaya Yönelik Kriz Modelleri

Daha önce ekonomik kriz teorilerinin bir krizinin söz konusu olduğundan bahsedilmişti. Bu anlamda ekonomik krizleri açıklamaya yönelik pek çok teorik model ve çalışma bulunmaktadır. Finans kaynaklı ekonomik krizler daha çok bankacılık ve para krizi ayrımına tabi tutulmaktadır. Para krizleri de kendi içerisinde birinci, ikinci ve üçüncü nesil kriz modelleri kapsamında incelenerek ele alınmaktadır¹¹¹. Ekonomik kriz modellerini tek tek ele almadan önce ayrıntılı ve anlaşılır bir sunumunu aşağıda şekil üzerinde göstermek faydalı olacaktır.

¹⁰⁹ Çapraz, s.205-206.

¹¹⁰ Abdullah Bozgeyik, **Krizlerden Yükselerek Çıkmak**. İstanbul: Bamm Yayınları, 2008, s.394.

¹¹¹ Demiral, s.70.

Kaynak: Tay, s.41.

Şekil 3: Kriz Modelleri

Dünya ekonomisinde yaşanmış finansal krizlerin, yapıları bakımından 1990'lı yılların öncesinde ve sonrasında birbirinden farklı niteliklere sahip oldukları görülmüştür. Bu anlamda yaşanan çok sayıda krizin nitelik açısından arz ettiği farklılıklar, krizleri açıklamaya çalışan modellerin de sayısını artırmıştır¹¹². Öyle ki, artık ekonomik kriz modellerini değişik *nesillere* ayırarak sınıflandırmak olağan görünmeye başlamıştır¹¹³. Yeni krizler ortaya çıktıkça, yeni olgular da gündeme gelmekte, bu durum yeni tip modelleri de beraberinde getirmektedir. Getirilen yeni model yaklaşımı ile en son kriz açıklanmaya çalışılmaktadır. Aynı şekilde en son ortaya konan ekonomik kriz modeli, bir sonraki krizi açıklamakta yetersiz kalabilmektedir. 1990'larda yaşanan krizlerin birbiriyle pek çok ortak özellikleri paylaştığı görülse de, yaşanan hiçbir kriz birbirinin aynı olmadığı gerçeğinden dolayı, teorik kriz modellerinin açıklayıcı niteliği sınırlı kaldığı görülmektedir. Fakat teorik modeller eksik ve yetersiz olarak kalsalar da, krizlerin nedenleri konusunda bir uzlaşmaya varamasalar da, her biri krizlerin farklı bir boyutuna dikkat çekerek, gelmekte olan bir krizin mümkün semptomlarının ne olduğunu anlamaya yardımcı olabilmektedirler. Burada belirtmek

¹¹² Hayal Ayça Şimşek, "Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Maliye Politikaları: Teorik Bir Değerlendirme.", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. Cilt.13, Sayı.1, 2008, s.190.

¹¹³ M. Mustafa Erdoğan, "Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları". *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt 7, Sayı 2, 2007, s.3.

gerekir ki, ilgili modeller birbirinin yerini alan modeller olmaktan ziyade, birbirini tamamlayan modellerdir¹¹⁴.

Konuyu detaylı ele almadan önce kısaca değinecek olur isek; Birinci nesil kriz modellerinde, para krizinin nedeni olarak makroekonomik politikaların yapısal uyumsuzluğu yani sürdürülemez oluşu gösterilmektedir. İkinci nesil kriz modellerinde ise, para krizine neden olan etken, makroekonomik politikaların sürdürülebilirliği ile ilgili beklentilerde ortaya çıkan ani değişimler olarak belirtilmektedir. Son olarak üçüncü nesil kriz modellerinde ise, hükümetlerin ahlaki riske yol açan politikaların krizi yaratan temel faktör olması söz konusudur¹¹⁵.

2.3.1 I. Nesil Ekonomik Kriz Modelleri

Birinci nesil para kriz modellerinin Krugman (1979) tarafından Salant ve Henderson (1978) 'un çalışmasına dayanılarak geliştirildiği bilinmektedir. Sonrasında Flood ve Garber (1984) ile geliştirilen birinci nesil kriz modelleri aynı zamanda *Spekülatif Atak Modelleri* olarak da isimlendirilmektedir. Bu kriz modeli 1973-1982 Meksika ve 1978-1981 Arjantin'deki para krizlerini açıklamak amacıyla ortaya atılmıştır. Krugman ekonomik temellerdeki sürekli bir bozulmanın döviz kurunu sabitleştirme teşebbüsü ile tutarsızlığının söz konusu olduğu durumunda krizlerin ortaya çıktığını savunmaktadır. Modele göre, hükümetin sermaye piyasalarından fon sağlama imkânı olmamakta ve dolayısıyla harcamalarını parasallaştırmak zorunda kalmaktadır. Devamında ise, bu bağlamda bir faiz oranı paritesi sermaye çıkışına ve yavaş yavaş döviz rezervi kaybına neden olmaktadır. Daha ileri aşamada ekonomi, döviz rezervi üzerinden spekülatif olarak saldırıya uğramakta ve böylece sabit döviz kuru sistemi sona ermektedir. Krugman'a göre, döviz kurunda kritik bir seviye saldırının zamanlamasını belirlemektedir. Rezerv miktarı böyle bir kritik seviyesine bir kere inince spekülâtorler sermaye zararına uğramamak adına kısa zamanda kalan rezervi de ele geçirmektedirler¹¹⁶. Bu modellerde hükümet bütçe açığı vermekte ve açık iç

¹¹⁴ Gülsün Gürkan Yay, s.1238.; Turan Yay, Gülsün Gürkan Yay ve Ensar Yılmaz (Hzl.). **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler**. İstanbul: Ticaret Odası Yayınları, 2001, s.23.

¹¹⁵ Işık, *Para, Finans ve Kriz; Post Keynesyen Yaklaşımı*, s.231.

¹¹⁶ Vildan Serin ve Eyup Bastı. "Gelişmekte Olan Ülkelerde Görülen Finansal Krizlere Getirilen Teorik Açıklamalar ve Türkiye Örneği". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, s.1216.; Yay, Yay ve Yılmaz, s.23.; Tay, s.45.

borçlanma ya da para basımı yoluyla finanse edilmektedir. Bu modellere göre, kriz, yanlış makroekonomik politikaların bir sonucundan doğmaktadır. Modele göre süreç, paranın reel olarak aşırı değerlendirilmesi, cari işlemler bilançosundaki artan açık ve rezervlerdeki ciddi azalma şeklinde gelişmektedir¹¹⁷.

Krugman bu modeli geliştirmesinin yanı sıra bazı eksik noktaları da belirtmiştir. Krugman, oluşturulan modelin basit bir makroekonomik model olmasını ilk eksiklik olarak değerlendirmektedir. Bu durum, analizi bir yandan kolaylaştırmakta diğer yandan da para krizlerinin tam olarak anlaşılabilmesinde sıkıntılar oluşturmaktadır. İkinci eksiklik olarak ise, merkez bankasının döviz kurunu korurken sadece rezervlerini kullanması şeklinde ortaya konmaktadır. Ancak gerçek hayatta bu durumda döviz kurunu korumak için uluslararası piyasalardan, menkul değer satımı veya forward işlemleri¹¹⁸ ile döviz elde edilebilmektedir. Bununla birlikte özellikle faiz oranları gibi para arzı araçlarını kullanarak veya kambiyo denetimi yoluyla hükümetler daraltıcı para politikası önlemlerini kullanarak da döviz kurunu korumaya, belli bir düzeyde tutmaya çalışabilir. Modelin, para politikalarındaki alması ve ek olarak maliye ve döviz kuru politikalarını dikkate almadığı anlaşılmaktadır¹¹⁹.

Öte yandan birinci nesil modellere çeşitli eleştiriler getirilmiştir. Bunlardan ilki, daha önceden de değinildiği üzere merkez bankasının bir spekülasyon atakta döviz açığını kapatma konusundaki ısrarı şeklindedir. Aynı zamanda merkez bankasının kriz esnasında dışarıdan döviz alarak da rezervlerini yüksek tutabilme şansı bulunmaktadır. Bununla birlikte, kriz durumunda sabit kurun kaldırılacağını düşünen spekülasyonörler çok aktif davranabilmekte iken merkez bankasının pasif kalması da eleştirilmektedir. Merkez bankasının dalgalı kura daha yumuşak biçimde geçmesi gerekirken uygulamada daha çok sistem değişikliği birden bire gerçekleşmektedir¹²⁰. Bununla beraber, hükümetlerin çok çeşitli amaçları olduğunda, hemen hemen tüm politika seçenekleri arasında “trade off”¹²¹ söz konusu olmaktadır. Ayrıca bu Modellerde sabit döviz

¹¹⁷ Yüksel Birinci, “Finansal Krizler ve ‘Uluslararası Finansal Piyasaların Yeni Mimarisi’”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**, Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, s.1250. ; Tay, s.45.

¹¹⁸ Forward işlemleri: farklı döviz ve para birimlerinin ileri bir tarihte, bugünden belirlenen kurlar ve pariteler üzerinden değiştirilmesi, alınıp satılması işlemidir.

¹¹⁹ Şişman, s.17-18.

¹²⁰ Tay, s.46.

¹²¹ İki şeyin birlikte (aynı anda) mükemmel bir şekilde islememesi (olmaması) halinde ortaya çıkan durumun adıdır.

kurunun yaşama olanağı, ekonomik ajanların davranışlarından tamamen bağımsız, dışsal bir olgu olarak görülmektedir. Başka bir anlatımla bu modellerde, iktisadi ajanların gelecek beklentilerinin veya iktisadi faaliyetlerinin hiçbir şekilde mali dengesizlikler veya kredi politikaları üzerinde etkisinin olmayacağı öngörülmektedir¹²². Birinci nesil kriz modellerinin özellikle 1997–98 yılları arasında yaşanan Uzakdoğu Asya krizlerini açıklamakta yetersiz kaldığı bilinmektedir. Krizden etkilenen Asya ülkelerine bakıldığında ne ciddi bir kamu kesimi bütçe açığından ve ne de aşırı düzeyde devlet harcamasından bahsedilmesi mümkün değildir¹²³. 1990'lı yıllara kadar para krizlerini açıklamada başarılı olan Birinci nesil modellerin, bazı krizlere açıklık getirmekte yetersiz kalması üzerine başka modeller üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

2.3.2 II. Nesil Ekonomik Kriz Modelleri

Birinci nesil ekonomik kriz modelleri tarafından açıklanamayan 1992-1993 Avrupa Para Sistemi (ERM) ve 1994-1995 Latin Amerika krizlerinin açıklanmasına yönelik çalışmalar neticesinde ikinci nesil para krizi modelleri ortaya çıkmıştır. Krugman sonrasında krizleri açıklamaya yönelik pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Söz konusu çalışmaların başında Obsfeld'in (1994) kendi kendini besleyen spekülasyon atak (self-fulfilling expectation) olarak da anılan ikinci nesil kriz modelleri gelmektedir. Bu çalışmada, 1990'ların başında rezerv seviyesinin spekülasyon ataklar üzerinde önemli rol oynamadığı bazı Avrupa ekonomileri esas alınmaktadır. Rasyonel davranan piyasa aktörleri ile hükümet arasındaki etkileşim biçimi, İkinci nesil kriz modellerinde özellikle vurgu yapılan konu olarak öne çıkmaktadır. Bu modele göre piyasada oluşan spekülasyon beklentiler hükümetin davranışına bağlı iken aynı şekilde hükümet de bu beklentilerden etkilenmektedir. Hükümet tavrını bunlara göre değiştirebilmektedir. Reel bazı baskılar söz konusu olmasa da ekonomik temeller bazında normal şartlarda belki de gerçekleşmeyebilecek bir krizin, piyasa aktörlerinin beklentileri nedeniyle kaçınılmaz olarak gerçekleşmesi de bu iletişimden kaynaklanmaktadır. Modele göre, hükümetin tercih edilebilir bir düzenleme yapabilme gücünü zayıflatan etken, piyasada oluşan devalüasyon beklentilerinin faizi

¹²² Gülsün Gürkan Yay, s.1238.

¹²³ Erdoğan, *Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları*, s.3.

artırmasıdır¹²⁴. Bu modellerde özellikle, para politikası ve diğer politikaların inandırıcılığında problemler ortaya çıkmakta ve kendiliğinden oluşan beklentiler önemli bir role sahip olmaktadır. Kriz, İnandırıcılığın yetersiz olmasından ve ilgili ülkelerin sabit kur sisteminin korunmasında piyasaların iyimser olmamasından kaynaklanmaktadır. Kriz, birçok yatırımcıda oluşan *sürü psikolojisi* nedeniyle de daha da hızlanarak derinleşmektedir¹²⁵.

İkincil nesil krizlerde söz konusu olan üç temel unsur vardır. Bunlar; kamunun sabit döviz kur politikasını sürdürmek istemesinin mutlaka bir nedeni olması, izlenen sabit döviz kuru politikası nedeniyle katlanılmış olan belirli bir maliyetin bulunması dolayısıyla sabit kurdan çıkışın zorlaşması ve iktisadi birimlerinin beklentilerinin önem kazanması şeklinde sıralanabilmektedir.

İkinci nesil finansal krizler, bankacılık krizi ve döviz krizi olmak üzere iki şekilde meydana gelmektedir. Bunların ortaya çıkış nedenleri ise aynı olduğu görülmektedir. Makroekonomik yapıda sürdürülemeyen dengesizlik, ters seçim ve ahlaki yapıdaki bozulma, finansal serbestleşme ve sürü psikolojisi bu ortak nedenlerdir¹²⁶.

İkinci nesil modellerde krizden önce uygulanan tutarsız politikalara yer verilmemektedir. Bu modellerde krizin kendisi bir politika değişikliğine neden olmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi birinci nesil kriz modellerinde kriz öncesi uygulanan politikaların ekonomiyi krizin içine ittiği vurgulanmakta iken, ikinci nesil modellerde politika değişikliği beklentisinin ekonomiyi krize sürüklediği öngörülmektedir¹²⁷.

Bu modelde kırılmanın belirlenmesinde zorluk görünmektedir. Bu sebeple standart bir hata listesi de bulunmamaktadır. Bunun yanı sıra Avrupa (1992-1993) ve Arjantin'de (1994-1995) yaşanan krizlerde, geniş kamu borcu, düşük büyüme oranı ve

¹²⁴ Tay, s.47. ; Yay, Yay ve Yılmaz, s.24.

¹²⁵ Birinci, s.1250. ; Serin ve Bastı, s.1216-1217.

¹²⁶ Aslan Eren ve Bora Süslü. "Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye'de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, s.663-664.

¹²⁷ Demiral, s.82.

yüksek işsizlik oranlarının önemli olduğu görülmektedir¹²⁸. İkinci Nesil Modellerin küresel finansal piyasaların yapısına daha uygun düştüğü savunulmaktadır. Fakat analizin temel taşı olan güven kaybının ve beklentilerdeki kaymanın nedenlerini açıklamada yetersiz kalmaktadır¹²⁹.

2.3.3 III. Nesil Ekonomik Kriz Modelleri

Alışlagelmiş ekonomik göstergeler (enflasyon, parasal büyüme oranı ve geçmişteki bütçe açıkları) temelinde ve mevcut kriz modelleri ile 1997'de Asya'da ortaya çıkan para krizlerinin, açıklanması ve tahmin edilmesi mümkün olmadığından üçüncü nesil para krizi modelleri geliştirilmiştir. Finansal piyasaların giderek bütünleşmekte olduğu günümüzde üçüncü nesil kriz modelleri, herhangi bir ülkede finans piyasasında meydana gelen istikrarsızlıkların veya krizin bir başka yerde makroekonomik temellerle açıklanamayan bir krizi başlatabilmesi gerçeğinden hareketle kendisini ifade etmektedir. Bu modellerde, hükümetlerin ahlaki tehlikeye yol açan politikaları - özellikle finansal güvenlik ağları - ortaya çıkan krizin temel faktörü olarak görülmektedir¹³⁰.

Üçüncü nesil modellerde de ikincilerde olduğu gibi, ekonomideki kırılmalıkların bir krize yol açıp açmayacağı konusu piyasaların risk algılamasına bağlanmaktadır. Dolayısıyla bu krizlerin kendi kendilerini doğrulayıcı özellikleri ikinci ve üçüncü nesil krizlerin ortak paydası niteliğindedir. Bu anlamıyla üçüncü nesil modeller ikincilerin bir türü olarak da algılanabilir özellik arz etmektedir. Kırılmalığın mali kesimden kaynaklanıyor olması varsayımı, Üçüncü nesil modelleri ikincilerden ayıran farkı oluşturmaktadır. Bu kırılmalıkların temelinde, mali ya da mali olmayan kesimden kaynaklı, kamu kesiminde veya özel kesimde olsun, varlıklar ve yükümlülükler arasındaki uyumsuzlukların yattığı varsayılmaktadır, döviz kompozisyonu, vade yapısı, ya da varlık ve yükümlülük durumu bu uyumsuzluklara neden olabilmektedir¹³¹.

¹²⁸ Erdoğan, *Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları*, s.3.

¹²⁹ Gülsün Gürkan Yay, s.1238-1239.

¹³⁰ Tay, s.51. ; Serin ve Bastı, s.1217-1218. ; Yay, Yay ve Yılmaz, s.25.

¹³¹ Erdoğan, *Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları*, s.3.

Üçüncü nesil kriz modellerinde, aşırı ve riskli yurtdışı borçlanmalar ve borçlu ülkenin mali sisteminin sağlıksız olması önemli sebepleri meydana getiren etkenler olarak görülmektedirler. Asya, Latin Amerika ve Türkiye ekonomik krizleri bu kapsamda değerlendirilmektedirler. Mali, parasal ve borç krizinin iç içe olması durumu üçüncü tip krizin temel özelliği olarak nitelendirilmektedir¹³².

Üçüncü nesil modeller, sadece para krizini açıklamamaktadırlar. Aynı zamanda bu yönüyle birinci ve ikinci nesil modellerden ayrılmaktadırlar. Para ve bankacılık krizlerini birlikte aldıkları bilinmektedir. Bu sebeple bu modellere *ikiz kriz modeli* (twin crises model) de denilmektedir. Tüm bunların yanı sıra para ve banka problemlerinden başka olguların da ekonomik krizi tetiklediğini vurgulayan Krugman, alternatif bir üçüncü nesil model olarak nitelendirdiği bu kriz modelini, bilanço problemleri, bulaşma sorunu ve transfer sorunu şeklinde üç faktöre dayandırmaktadır. Modele göre sermaye girişindeki ani duruş borçlanabilme yeteneklerini azaltmakta, yurt içi yatırımcıların bilanço yapılarını bozmakta, bu durumda da sermaye girişinin daha da azaldığı görülmektedir. Ekonomik kriz, Ortaya çıkan likidite sorunu ile bir yerde başlamakta, borç ilişkileri ve ticari bağlantılar ile başka ülkelere sıçramaktadır. Transfer sorunu ise doğrudan yerli firmaların bilanço yapılarının bozulmasına neden olmaktadır¹³³.

¹³² Birinci, s.1250. ; Gülsün Gürkan Yay, s.1239-1240.

¹³³ Demiral, s.83.

3 EKONOMİDE “GÖRÜNEN EL”: MALİYE POLİTİKASI

Ekonomik krizlerin teorik çerçevesi ele alınan ilk bölümde de değinildiği üzere ekonomik krizlere karşı yaklaşımlar, devleti merkez alan bir anlayışla müdahale yanlısı ya da karşıtı olarak şekillenmektedir. Bu noktada Keynesyen iktisadi düşüncenin müdahale anlayışı ön plana çıkmaktadır.

Keynes’in literatüre kazandırdığı yeni yaklaşım ile müdahalenin maliye politikası olarak isimlendirilen çerçevede geliştiği bilinmektedir. Yine daha önce de belirtildiği üzere maliye politikası anlayışı özellikle ekonomik krizlerin söz konusu olduğu dönemlerde belirgin bir şekilde gündeme gelmektedir.

Bu doğrultuda aşağıda öncelikle söz konusu çerçevenin yani maliye politikasının doğuşu, ortaya çıkış süreci ele alınmakta, devamında da maliye politika araçları tanıtılmakta ve son olarak mevcut maliye politikası araçlarının ekonomik krizlerin aşılmasında yeterliliği tartışmaya açılmaktadır.

3.1 Maliye Politikasının Doğuşu Ve Gelişimi

İlk olarak Edwin R.A. Seligman tarafından Adolf Wagner’in, devletin biraz bütçe uygulamalarıyla gelirin yeniden dağılımı ile ilgilenmesi gerektiği, önerisini eleştirmek amacıyla kullanılan¹³⁴ maliye politikası kavramının birçok çeşit tanımlanmış olmakla birlikte, Belirli iktisadi amaçlara ulaşmak için kamu harcamaları, vergiler ve borçlanma gibi mali araçların miktar ve bileşiminde yapılan ayarlamalar şeklinde tanımlanabilmektedir¹³⁵. Devlet gelir ve giderlerinin, başlıca milli hâsıla ve işgücü üzerinde yaptığı etkileri konu almakta olduğu görülmektedir¹³⁶.

Maliye ilmi iktisadi düşüncelerin gelişiminden doğal olarak büyük ölçüde etkilenmiştir¹³⁷. Maliye ilminin gelişim sürecine baktığımızda da iktisadi düşüncenin

¹³⁴ Özay Özpençe, **Avrupa Parasal Birliğinde Maliye Politikası Koordinasyonu ve Türkiye Analizi**. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, 2009, s.99.

¹³⁵ G.K. Shaw, **Maliye Politikası**. Ömer Faruk Batırel (çev.). İstanbul: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1975, s.1.

¹³⁶ Akif Erginay, **Kamu Maliyesi: Kamu Gelirleri, Kamu Giderleri, Devlet Bütçesi, Maliye Politikası, Kamu Borçları**. 11. Basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1985, s.254.

¹³⁷ İsmail Türk, **Maliye Politikası: Amaçlar-Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri**. 14. Basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 2001, s.1.

geçtiği evrelerden önemli düzeyde etkilendiği görülmektedir¹³⁸. Bu nedenle aşağıda maliye politikasının doğuşu ve gelişimi iktisadi düşünceler ışığında ele alınmaktadır. Bu anlamda ortaya konacak bilgiler Keynes öncesi, Keynes dönemi ve Keynes sonrası şeklinde üç ara başlıkta sunulmaktadır. Maliye politikası söz konusu olduğunda, Keynes’i merkez alan bir anlayış ile bilgi sunumu tercihi, sanırım ilgili otoritelerin de ortak kanaatlerine tercüman olma niteliğindedir.

Klasik ekonomi geleneksel maliye anlayışını, Keynesyen ekonomi ise modern maliye anlayışını temsil etmektedir. Bu doğrultuda Klasik Ekonomi ve Keynesyen Ekonomi ayrışması üzerinde durulmakta ve bu yolla maliye politikasının doğuşu ve gelişim süreci ortaya konulmaktadır. Zira Merkantilizm bir yana bırakıldığında, Keynes’e kadar ekonomi teorisi bir öncekini kuvvetlendiren homojen bir yapı sergilemektedir. Marksizm¹³⁹ bir yana bırakıldığında ise, Keynes’ten sonra ekonomi teorisi, geleneksel ve Keynesyen ekonominin uzantıları şeklinde gelişim göstermektedir¹⁴⁰.

3.1.1 Keynes Öncesi

Maliye politikası kavramı iktisat literatürüne 20.yüzyılın ilk yarısında girmiş bulunmaktadır. Bununla birlikte, bu isimle olmasa da önceki yüzyıllarda da incelenmekte ve uygulanmakta idi. Maliye biliminin henüz bilim olarak kabul edilmediği dönemlerde maliye ile ilgili konulara iktisadi düşünceler içerisinde yer verilmekteydi. Bu doğrultuda mali konular ilk olarak *Merkantilistler*¹⁴¹ tarafından ele alınarak incelendiği bilinmektedir. Merkantilist görüş, maliyeye genel anlamda politik açıdan bakmıştır. Bu konularda devlet adamlarına, hükümdarlara önerilerde

¹³⁸ Ahmet Ulusoy, **Maliye politikası**. 2. Baskı. Trabzon: Derya Kitabevi, 2003, s.6.

¹³⁹ Burada (çalışmamızda) Maliye Politikası Serbest piyasa ekonomisi (kapitalizm) çerçevesinde ele alınmıştır. Oysa sosyalist bir ekonomide maliye politikasının tanımı ve etkileri doğal olarak buradakinden çok önemli yapısal farklılıklar gösterir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Nuri Burhan. **Merkezi Planlamada Maliye Politikası ve Son Gelişmeler: Açıklık-Yeniden Yapılanma**. Bursa: Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 1989.

¹⁴⁰ Osman Demir, **Ekonomide Devlet**. Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997, s.75.

¹⁴¹ 1450-1750 yılları ve Ortaçağ ile Fizyokrasi arasında Avrupa’da yaşanan iktisadi düşüncelere Merkantilizm adı verilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Vural Savaş. **İktisatın Tarihi**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000, ss.137-161.; E.K. Hunt. **İktisadi Düşünce Tarihi**. Müfit Günay (çev.). Ankara: Dost Kitabevi, 2005. ; Osman Demir, s.18-19. ; Ayrıca, Merkantilizm ile ilgili olarak Keynes, Genel Teori’nin 23. Bölümünde Merkantilizm üzerine notlara yer vermektedir. Bkz. Vural Fuat Savaş, **Keynes’in Genel Teorisi**. Eskişehir: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1963, s.171.

bulunmuşlardır. İlk iktisadi doktrin olma özelliği taşıyan merkantilizm doktrininde, vergileme yetkisi ve sınırlandırılması ile himayeci bir dış ticaret politikasında uygun gümrük vergilerinde düzenlemelerin yapılarak vergilerin iktisadi etkilerine yer verilmiştir¹⁴².

Merkantilistler, devlet müdahalesi ile özel teşebbüs, rekabet ve özgürlüğü çelişik görmemişlerdir. Ticaretin devlet tarafından denetlenmesi ve düzenlenmesini öngören merkantilist doktrine göre, bir milletin zenginleşebilmesi devletin iktisadi hayata müdahalesi ile gerçekleşebilirdi. Dolayısıyla devletin görünen eli ekonomiyi düzenlemeliydi¹⁴³. Bu doğrultuda, sanayi ve ticareti teşvik etmek için güçlü devlet faaliyetlerinin gerekliliğini ileri sürmüşlerdir¹⁴⁴.

18. Asırda Merkantilizm sonrası gündeme gelen *Fizyokratlar*¹⁴⁵ ise mali konuları iktisat sistemleri dâhilinde incelemişlerdir. Fizyokratlar, özellikle vergilerin yansımaları meselesi üzerinde yoğunlaşmışlar ve vergilerin er veya geç yegâne üretici faaliyet olarak kabul ettikleri zirai faaliyet üzerine yükleneceklerini savunmuşlardır. Fizyokratların vergi yolu ile yeniden dağıtım mekanizmasını, kendi sistemlerine göre kavramış ve bir bütün olarak ortaya koymuş olmaları özellikle dikkat çekmektedir¹⁴⁶.

Fizyokratlar, serbest piyasanın müdahaleci ekonomiyeye karşı öncelikli ve üstün olduğunu varsaymışlardır. Bu anlayışla, Merkantilist uygulamalar sonucu devletin görünen elinin dış ticareti daralttığını ve enflasyonu artırdığını söylemişler ve onlara göre, eğer devlet ekonomiyeye müdahale etmeyecek olur ise, piyasanın doğal düzeni

¹⁴² Aytaç Eker, Asuman Altay ve Mustafa Sakal. **Maliye Politikası: Teori, İlkeler ve Yöntemler**. 4. Basım. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 2004, s.32.; Şevki Özbilen, **Maliye Politikası: Teori-İlkeler ve Uygulama Sorunları**. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1998, s.3.

¹⁴³ Devletin ekonomik yaşama aktif olarak karışmasının altında yatan temel neden bulyonizmle ilişkilidir. Bu şekilde, devletin ekonomik yaşama aktif olarak karışarak, değerli madenlerin içerde birikmesine olanak sağlanacağı ve böylelikle de doğrudan paraya sahip olunacağı savunulmaktaydı. Bkz. Eğilmez, s.13.; Eker, Altay ve Sakal, s.17.; Osman Demir, s.18-19.

¹⁴⁴ Joseph E. Stiglitz, **Kamu Kesimi Ekonomisi**. Ömer Faruk Batirel (çev.). 2. Basım. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1994, s.77.

¹⁴⁵ Fizyokratların iktisadi doktrinler tarihinde ilk liberaller olduğu ileri sürülmektedir. Aynı zamanda, ortaya koydukları liberalizm anlayışının serbest piyasa mekanizmasından çok, *doğal düzen* anlayışına dayandığı bilinmektedir. Ekonomik dengesizliklerin piyasa mekanizması bünyesinde “doğal düzen” gereği kendiliğinden giderileceğini, dolayısıyla müdahaleci anlayışın gereksiz olduğunu savunmuşlardır. Bu dönemde doğal düzene duyulan güven, devletin görünen elini pasifize edecek kadar güçlüdür. Fizyokratlara göre, ekonominin doğal işleyişi sırasında arz-talep uyumsuzlukları olsa bile bu durum, fiyat hareketleriyle önlenecektir. Walrascı genel denge analizinin temellerini burada görmek mümkündür. Bu dengeye göre, Arz arttığında fiyat düşmekte, talep artmaktadır. Bu şekilde de denge tekrar yerine gelmektedir. Bkz. Eker, Altay ve Sakal, s.17.; Osman Demir, s.19-20.

¹⁴⁶ Özbilen, s.3.

enflasyon ve dış ticaret sorununu kendiliğinden çözümlenecektir. Bu doğrultuda Merkantilizm sonrası Fizyokratlar, gümrük vergilerini sonlandırmışlardır. Fizyokratların en belirgin özellikleri tarımı tek üretken olarak algılamış olmalarıdır. Bu yaklaşımla, sadece tarımdan alınan tek verginin olmasını ve devletin sınırlandırılmasını savunmuşlardır¹⁴⁷.

Fizyokratlardan sonra literatürde beliren *Klasik İktisat*¹⁴⁸ anlayışının önde gelen ismi A. Smith¹⁴⁹ tarafından, maliye bilimi şekil ve içerik itibarıyla ekonomi biliminin bir devamı olarak görülmüştür. Smith, Mali olayları esasta harcama konusu olarak açıklamış, bu nedenle özellikle harcama konuları üzerinde durmuştur. Bir başka klasik İktisatçı olan D. Ricardo ise, daha ziyade vergilerin ekonomik açıdan incelemiş ve özellikle verginin yansıması konusu ile ilgilenmiştir. Fakat Klasik İktisatçıların İktisadi düşünceleri içerisinde mali konulara yer vermiş olmalarının yanı sıra devrin ekonomik, teknik, mali ve sosyal yaşam tarzı İktisat politikasıyla yetinmeyi öngördüğünden, bu dönemde maliye politikasının bağımsız bir bilim dalı olarak gelişmediği görülmektedir¹⁵⁰.

¹⁴⁷ Eker, Altay ve Sakal, s.33. ; Osman Demir, s.22-23.

¹⁴⁸ 19.yüzyılda ekonomik hayata liberal düşünceler hâkim olmuştur. Ekonomik ve sosyal hayatın piyasa koşullarıyla düzenleneceği öngörülmüş, devletin piyasaya sosyal ve ekonomik her türlü müdahalesinden özellikle uzak durulmuştur. Bu görüşü desteklemek için de ekonomik ve sosyal hayattaki aksaklıkları gidermek için piyasa ekonomisinin yeterli güce sahip olduğu savunulmuştur. (Özbilen, s.23.) Daha önce de belirtildiği üzere Liberal (Klasik) ekonomik doktrin ekonomik ve sosyal hayattaki aksaklıkları ve yetersizlikleri arızı olarak tanımlamaktadır. (Fevzi Devrim, **Maliye Politikası**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları; No.4, 1983, s.90.) Kapitalizmin ilk filozofu olan Adam Smith'e göre, bireylerin kendi çıkarları peşinde koşarken toplumsal tatmini de en üst düzeye taşıması olarak tanımlanan bu sistem "görünmez el" olarak tanımlanmaktadır. (Eğilmez, s.21.) Klasikler tarafından, fizyokratlardaki doğal düzenin ikamesi olarak görünmez el anlayışı getirilmiştir. Görünmez elin beslendiği kaynak; kişisel çıkar, bencillik, rekabet, hırs, ihtiras ve ihtiyatlılık şeklinde sayılabilecektir. Keynes sonrası bölüm içerisinde genel çerçevede değineceğimiz yeni klasik (rasyonel yaklaşım) teorisyenlerinden M.H. Willes, bu durumu, eğer bireyler ısrarla optimizasyona yönelmiyorsa, onların İktisatçıya değil psikiyatriste görünmeleri gerekmektedir. (Osman Demir, s.29,93.) Bu devir İktisatçılarına göre, devlet ucuza çalıştığı oranda iyidir. (Özbilen, s.17.) Bu anlamda, Klasiklerin devlete biçtikleri görev *jandarma devlet* görevidir. Devleti zorunlu bir fena olarak görmektedirler. Devlet; güvenlik, savunma, adalet ve diplomasi görevlerini yerine getirmeli ve hiçbir suretle piyasaya müdahale etmemelidir. Ekonomi tabii bir düzen içerisinde ve ortaya çıkan dengesizlikler görünmeyen el yardımıyla düzene girecektir. (Eker, Altay ve Sakal, s.33.) ; Klasik ekonomi konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. John Kenneth Galbraith. **İktisat Tarihi: Geleceğin Aynası Olarak Bugün**. Müfit Günay (çev.). Ankara: Dost Kitabevi, 2004. ; Douglas Dowd. **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadi: Eleştirel Bir Tarih**. Cihan Gerçek (çev.). İstanbul: Yordam Kitabevi, 2008.

¹⁴⁹ Adam Smith, 1723'te İskoçya'da Kirkaldy'de doğmuştur. O dönemde dünyada geçerli ekonomik sistem merkantilizm olduğu bilinmektedir. 1751 yılında Glasgow Üniversitesi'nde Ahlak Felsefesi dersleri vermiştir. 1759'da yayımlandığında büyük bir ilgiyle karşılanan Ahlak Felsefesi Teorisi (The Theory of Moral Sentiments) adlı kitabı piyasaya çıkmıştır. Ona asıl büyük ün getiren kitabı bilindiği üzere Ulusların Zenginliği (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations) olmuştur. bu kitap 1776'da yayımlanmıştır.

¹⁵⁰ Özbilen, s.3,15.

Klasik teorinin varsayımları altındaki ekonomik düzende savunulan ve başarılı kabul edilen maliye politikası; kamu harcamalarının mümkün olan en düşük seviyede tutulmasını, devlet bütçesinin denk olması ilkesini, ekonomiye etki yapmayacak bir vergileme ve kamu giderleri uygulamasını yani vergilerde ve harcamalarda tarafsızlık ilkesini içermektedir. Bu doğrultuda Klasikler, maliye politikası kesinlikle denk bütçe¹⁵¹ esasına göre yürütülmesini savunmaktadırlar. Onlara göre, bütçe açıklarının yaratacağı istikrarsızlıkların önü ancak böylelikle alınabilecektir. Keynes, başkan Roosevelt'e gönderdiği bir mektupta; hükümet harcamalarının yarattığı ulusal satın alma gücünün artırılması sürecine çok önem verdiğini, bu süreçte hükümet harcamalarının kaynağını borçlanmanın oluşturması gerektiğini bildiren bir yazı kaleme almıştır. Klasik iktisatçı ve maliyeciler ise, çok zorunlu durumlar dışında, devletin borçlanmasını uygun görmemektedirler. Onlara göre, borçlanma kaçınılmaz ise sermaye piyasalarından yapılması; kısa vadeli borçlanmaya (dalgalı borçlar) itibar edilmemesi gerekmektedir¹⁵².

David Ricardo, sermaye üzerinde etkisi olmayan vergi olmadığını ve vergilerin sermaye birikimi üzerindeki etkisinin kesinlikle olumsuz olduğunu bildirmiştir. Ona göre, en az olumsuz etki toprak rantı üzerinden geliştirilebilecek vergi için söz konusu olabilecektir. Adam Smith, sistemin işleyişine en az zararı olabilecek vergi olarak, tüketimi yaygın mallar üzerinden alınan dolaylı bir vergiyi görmektedir. J.B.Say ise bu konudaki görüşünü; en az harcama yapılması ve en az vergi alınmasının, devlet faaliyetlerinde yapılabilecek en iyi plan olduğunu savunarak ortaya koymaktadır. Klasikler, özellikle dolaysız vergileri ekonomi üzerinde önemli ölçüde olumsuz etkilere sahip bulmaktadırlar¹⁵³.

Klasikler, kamu harcamalarının özel harcamalardan kısıntı yapılmak pahasına artırılabilirliğini iddia etmektedirler. Oysa Keynes, ekonomi tam çalışma seviyesinin altında bir yerde dengede bulunduğu zamanlarda, özel harcamalarla, kamu

¹⁵¹ Bütçe denklığı politikasının – gerçekleşmeyen – şartları için Bkz. Heinz Haller. **Maliye Politikası: Teorik Esasları ve Temel Problemleri**. Salih Turhan (çev.). 3. Basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1994, s.198-206.

¹⁵² Ufuk Başoğlu, Nalân Ölmezogulları ve İlker Parasız, **İktisatta Devrimler Karşı Devrimler: Keynesci-Keynesci, Monetarist-Monetarist, Monetarist-Keynesci, Yeni Klasik-Yeni Keynesci Tartışmaları**. 2. Basım. İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, 2004, s.7. ; Devrim, s.95,98. ; Osman Demir, s.53.

¹⁵³ Devrim, s.96-98.

harcamalarının birbiriyle rekabet halinde olmadığını¹⁵⁴ belirtmekte, dolayısıyla tam çalışmanın altında denge kurulması hallerinde, ekonomide tam çalışmayı gerçekleştirmek üzere, kamu harcamalarının artırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşımı ile Keynes bize ekonominin yönlendirilmesinde maliye politikasının üstünlük kazandığını göstermektedir¹⁵⁵.

Liberal (Klasik) anlayış, fizyokratlardan alınan bir deyimle *Laissez-Faire*¹⁵⁶ anlatımına dayanmakta, ekonomide daha çok bir hakem konumunda olan devleti benimsemektedirler. Devlet müdahalesine karşı olan bu tutumları doğal olarak ekonomi politikaları konusundaki düşüncelerine de yansımaktadır¹⁵⁷. Klasik ekonomi görüşüne göre, devlet ekonomideki harcamaları artırarak üretim düzeyini değiştirememektedir. Aynı şekilde, devlet eğer vergileri artıracak olur ise, tam istihdam düzeyindeki kullanılabilir geliri düşürecektir¹⁵⁸. Bu durumda, klasik yaklaşıma göre, maliye politikasının ekonomide etkinliği kaybolmakta ve bu politikanın uygulama alanı oldukça sınırlı kalmaktadır.

Geleneksel ekonomik anlayış Keynes'e kadar olan süreçte *Neoklasikler* ile devam etmiştir. Neoklasikler, kendilerinden önceki klasiklerin kabul ettikleri tam rekabet, tam istihdam, Say Yasası ve görünmez elin gücünü aynen kabul etmektedirler. Ancak onlara göre, tam rekabetten sapmalar olabilmektedir. Bir malın değerinin onu üreten emek miktarından çok malın tüketiciye sağladığı fayda ve üreticiye sağladığı kara bağlı olduğuna inanmaktadırlar. Bu dönemde, Neoklasik iktisatçı L.Walras, adıyla

¹⁵⁴ Bilindiği üzere *dışlama etkisi (crowding out)* olarak da bilinen bu durum; harcamalarındaki artış, kişi ve firmalardan borçlanma yoluyla sağlandığında, piyasada ödünç verilebilir fonlara talep artacağından faiz oranlarının artması. Artan faiz oranlarının da özel yatırım harcamalarını azaltması ile sonuçlanan süreci ifade etmektedir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Ertaş, Sacit ve Turan Yay. "Türkiye'de Liberalizasyon Döneminde Maliye Politikalarının Reel Kesim Üzerindeki Etkileri", Türkiye'de liberalizasyon sürecinde maliye politikaları açısından kamu ekonomisinin özel ekonomi üzerindeki etkileri, **XI. Türkiye Maliye Sempozyumu**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 4-8 Mayıs 1995, ss.15-41.

¹⁵⁵ Özbilen, s.36,40.

¹⁵⁶ Ekonomik liberalizmin temel sloganı haline gelmiş olan bu Fransızca deyim Türkçedeki karşılığı "Bırakınız yapınlar"dir. Bu ünlü deyişin ilk kez 1680 yılında Fransız Maliye Bakanı Colbert ile bir grup işadaminin ticaretin sorunları üzerine yaptıkları bir toplantı sırasında kullanıldığı sanılıyor. Colbert, hükümetin tüccarlara nasıl yardımcı olabileceğini sorduğunda tüccarların lideri olan Le Gendre şöyle yanıtlamış: "Laissez-nous faire", "Bırakın bizi yapalım." Deyimin "laissez faire, laissez passer", "Bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler" biçimine dönüşü ise bir başka Fransız olan Gournay'e ait. Laissez Faire'in doğuşu konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. Milton Friedman ve Rose D. Friedman. "İktisadi Düşünce Dalgaları: Toplumsal Yaşamın ve Düşüncenin Dönüşümü". Gülsün Gürkan Yay (çev.). **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1278-1285.

¹⁵⁷ Başoğlu, Ölmezoğulları ve Parasız, s.7.

¹⁵⁸ Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması**. 13. Basım. İstanbul: Remzi kitabevi, 2009. s.100.

anılan genel denge analizini ortaya koyarak klasik genel denge analizini modelleştirmiştir. Keynesyen iktisat anlayışının kabul etmediği bu genel denge analizi klasik ekonomi teorisi ile Keynesyen ekonomi teorisi arasındaki belirgin ayrışmalardan birini oluşturmaktadır. Ayrıca Neoklasikler, Parayı kısmen önemli saymakta, maliye politikasına şiddetle karşı çıkarak devletin olabilecek istikrarsızlıklara karşı sınırlı bir para politikası uygulamasını öngörmektedirler¹⁵⁹.

Klasik (Liberal) ekonomik düşünce, sanayi devrimlerini tamamlamış, hızla kalkınmakta olan ülkelerde belli bir dönem taraftar bulmuş ve bu ülkelerde bu görüşe uygun politikalar uygulandığı görülmüştür. Ancak daha sonraki yıllarda, uygulamalar klasik düşüncenin her zaman gerçeklere uygun düşmediğini göstermiş ve klasik görüşten sapmalar başlamıştır¹⁶⁰. Klasik görüşten bu sapmalar özellikle 1930'lerden sonra önem kazanmaya başlayacaktır¹⁶¹. Bahsedilen dönemler Keynesyen iktisadi anlayışın ortaya çıkarak kendisini kabullendirdiği dönemleri işaret etmektedir.

3.1.2 Keynes Dönemi

Keynes'in¹⁶² iktisat teorisine yaptığı katkılar iki dünya savaşı arasında yayımladığı sırasıyla; Parasal Reform Hakkında Broşür (A Tract Monetary Reform, 1923) Para Üzerinde Bir İnceleme (A Treatise on Money, 1930) ve ünlü İstihdam, Para Genel Teorisi, (General Theory of Employment, Interest and Money, 1936) adlı üç kitabı üzerinden şekillenmiştir. Keynes'in klasik iktisat teorisinden adım adım

¹⁵⁹ Bkz. Osman Demir, s.30-35.

¹⁶⁰ Bkz. Galbraith, ss.122-178.

¹⁶¹ Beyhan Ataç, **Maliye Politikası: Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları**. 7. Basım. İstanbul: A-C Yayınevi, 2006, s.7.

¹⁶² Keynes'in kısa biyografisi: Keynes, 1883 yılında İngiltere'nin Cambridge kentinde dünyaya gelmiştir. Ünlü Cambridge Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, bir süre devlet memuriyeti görevinde bulunmuş, daha sonra Cambridge Üniversitesi'nde akademisyen olarak göreve başlamıştır. Ünlü iktisatçı Alfred Marshall ile birlikte çalışan Keynes, İngiliz Hazine Bakanlığı'nda danışman olarak görev yapmıştır. Keynes, 1942'de Lord unvanını kazanmış, 1944 yılında Bretton Woods (BW) müzakerelerine İngiliz baş delegesi olarak katılmıştır. 1945 yılında vefat eden Keynes'in bilinen birçok eseri mevcuttur. Bunların içerisinde en çok bilinen eseri, *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi (1936)*'dir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Roger E. Backhouse, E. Bradley ve W. Bateman. **Keynes**. Müfit Günay (çev.). Ankara: Dosta Kitabevi, 2008. ; Nazım Güvenç, **Keynesizm**. İstanbul: BDS Yayınları, 1999. ; John Maynard Keynes'in hayatı (1883-1946) konusunda Bkz. Ersan Bocutoğlu, **Makro İktisat Teorileri ve Politikalar**. 5. Basım. Trabzon: Murathan Yayınevi, 2009, s.62-63. ; Stewart, Michael. **Keynes devrimi**. Asım Baltacıgil (çev.). İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1980, s.7-15.

uzaklaşarak *Keynesyen Devrime* nasıl ulaştığını, gerek içerik gerekse biçim yönünden aralarında büyük farklar bulunan bu kitapları incelendiğinde daha net görülmektedir¹⁶³.

Kökünü neredeyse iki yüzyıl önceye giden ve 1930'lu yıllar öncesinde iktisat biliminde hâkim görüş olan Klasik iktisada ilk güçlü karşı çıkış da 1930'larda Keynes'in görüşlerinde kuramsal Karşılığını bulmuştur. Daha öncesinde değinildiği üzere piyasa mekanizmasının doğal düzeni içerisinde yani görünmez el ile ekonomik dengenin korunacağına inanan ve bu düzeni bozacak herhangi bir dıştan müdahaleye kesinlikle karşı çıkan klasik iktisatçıların bu görüşleri, 1929 dünya ekonomik krizinden¹⁶⁴ sonra kökünden sarsılmıştır¹⁶⁵.

Klasik iktisat teorisinde mali konular incelenmiş olmasına rağmen ekonomik yapı içinde etkin olarak kullanılabilecekleri fikri, klasiklerin düşüncelerinde belirtmedikleri veya belirtmeye gerek duymadıkları sorunlarla karşılaşılması sonucunda, ancak 1929 büyük iktisadi buhran döneminde, Keynes'le birlikte 1930'lu yıllardan sonra kabul edilmiş ve modern maliye politikasının temelleri bu dönemde oluşturulmuştur. Bu alanda, daha önceki çalışmalarda da bu konuda bazı izlere rastlanılabilecek ise de, İngiliz ekonomist J.M.Keynes'in 1936 yılında yayınlanan *Para, Faiz ve İstihdamın Genel Kuramı* isimli kitabı bu alandaki ilk sistematik çalışmadır¹⁶⁶.

Geleneksel iktisat anlayışının iflas etmesi anlamına gelen bu durum, kamu harcamaları, vergi ve borçlanmaya olan bakış açısının da değişmesini beraberinde getirmiştir. Bu değişiklik, kamu harcama ve gelirlerinin yalnızca kolektif karakterli ihtiyaçları karşılamak için değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal hayata müdahale amaçlı da kullanılabileceğini ifade eden bir değişikliktir. 1930'lu yıllardan önce devletin temel makroekonomik amaçlara ulaşmak için mali araçlarla ekonomiye müdahale etmesi fikri bilinmemekteydi veya sistemleştirilmemiş durumdaydı. 1929 yılında yaşanan Büyük Dünya Buhranının aşılmasına yönelik başta ABD başkanı Roosevelt,

¹⁶³ Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, s.742.

¹⁶⁴ Bkz. John Kenneth Galbraith, *İktisat Tarihi: Geleceğin Aynası Olarak Bugün*, ss.179-202. ; Çapraz, ss.60-68. ; John Robinson, "İktisat Teorisinin İkinci Krizi". Gülsün Gürkan Yay (çev.). **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1286-1294. ; Gürsoy, *Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, ss.63-137.

¹⁶⁵ Başoğlu, Ölmezoğulları ve Parasız, s.11,8. ; Devrim, s.99.

¹⁶⁶ Özbilen, s.15. ; Eker, Altay ve Sakal, s.9. ; Ataç, *Maliye Politikası: Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*, s.3.

özellikle kamu harcamalarının artışına yönelik devletçi politikalar ortaya koymuştur. Başta işsizliği ve üretim krizini önlemek için uygulanan *New Deal* planı bir anlamda modern maliye politikasının ilk uygulaması olarak kabul edilebilir özelliktedir¹⁶⁷. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki; Keynes'in iktisada getirdiği devrim niteliğinde sayılan en büyük yenilik, hiç kuşkusuz, makroekonomi anlayışıdır¹⁶⁸. Klasiklerin aksine Onun ekonomik *dengeden* kastı, Walrascı Genel Denge değil, *makroekonomik* dengedir.¹⁶⁹.

Klasik ekonomik görüşün aksine, Keynes'ten bu yana, istihdam seviyesinin ve kullanılacak sermaye miktarının ve dolayısıyla da toplam üretim hacminin belirleyicisinin efektif talep olduğu görüşü ağırlık kazanmıştır. Dolayısıyla mahreçler kanununda ileri sürülen üretimin harcamaları belirlediği görüşüne karşı; Keynesyen analizde ortaya çıkan efektif talep anlayışında harcamalar ön plana çıkmakta ve harcamaların üretimi etkilediği savunulmaktadır¹⁷⁰.

Keynes, devletin büyüme artırıcı rolünü çarpan mekanizmasıyla açıklamaktadır. Çarpan, otonom harcamalardaki bir birim artışın milli geliri ne ölçüde artıracakını gösteren katsayı olarak bilinmektedir. Devletin gelirine eşit harcama yapmasıyla sanki sadece harcama el değiştirmiş olacak, yani milli gelir değişmeyecek zannedilebilir. Fakat denk bütçe çarpanı, devletin gelirine eşit harcama yapacak olsa bile, milli gelirin yapılan harcama kadar artacağını ifade etmektedir. Bu doğrultuda devlet harcaması milli geliri çarpan oranında doğrudan artırmakta iken, vergiler marjinal tüketim meyline bağlı olarak milli geliri dolaylı olarak azaltmaktadır. Sonuç olarak, milli gelirdeki artış, azalıştan büyük gerçekleşmektedir. Dolayısıyla devlet denk bütçe politikası izlese bile, devlet harcamaları özel kesimi küçültmeden kamu kesimini büyütmektedir. Bu varsayım da Keynesyen ekonomide etkin devletin bir göstergesi konumundadır. Keynesyen yaklaşıma göre zararlı devlet, bütçe fazlası politikasına

¹⁶⁷ Ulusoy, s.7.

¹⁶⁸ Makroekonomi Teorisi, Keynes sistemi ve Klasik sistemin işleyişi konusunda ayrıntılı teknik bilgiler için Bkz. Gönensay, Emre. **İşsizlik, Durgunluk ve enflasyon: 1970'lerde Makro İktisat Teorisi ve Politikası**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976. ; Cuthbertson, Keith. **İktisat Politikası: Keynesyen, Yeni Cambridge ve Monetarist Makro Ekonomik Modeller**. Nazım Engin (çev.). Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, 1987. ; Akyüz, Yılmaz. **Fiyat Mekanizması ve Makro Ekonomik Dengesizlikler**. 2. Basım. Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009.

¹⁶⁹ Başoğlu, Ölmezoğulları ve Parasız, s.14.

¹⁷⁰ Devrim, s.103.

yönelmiş devlettir. Çünkü bütçe fazlası vererek ekonomiyi büyütmede, harcamalar kısmen kendi finansmanını sağlamakta, bütçe fazlası politikası ekonomiyi küçültmektedir¹⁷¹.

Klasikler, sermaye arz ve talebini faiz haddindeki değişmelerle doğrudan ilgili göstermekte iken, Keynes'in bu mekanizma içine aynı zamanda likidite tercihi ile sermayenin marjinal verimliliği etkisini de kattığı görülmektedir. Bu konuda Keynes, faiz oranının asgari bir düzeyi olacağını, bundan sonra para arzı artsa bile faiz oranının daha düşmeyeceğini, para arzındaki artışın atıl depolara gideceğini belirtmekte, bu durum literatürde *likidite tuzağı* olarak isimlendirilmektedir. Likidite tuzağı, para politikasının etkin olmadığını, maliye politikasına başvurulması gerektiğini ifade etmektedir¹⁷². Keynesyen modelde, Para politikası, faiz oranı üzerindeki etki sebebiyle, dolaylı bir etkiye sahipken toplam talebin bileşenlerini etkileyen maliye politikası doğrudan belirleyici bir politika olarak görülmektedir¹⁷³.

Ekonominin sağlıklı dengesi için tam istihdam seviyesinin sağlanıp korunması önem arz etmektedir. Keynesyen görüşe göre, Ekonomi kendi işleyişine terk edildiğinde bu denge kurulamayacaktır. Bu durumda, ekonominin sürekli olarak gözlenmesi ve ekonomik hayata belirli dönemlerde konacak teşhise göre ortaya çıkabilecek yetersizlikleri gidermek gereği, devletin ekonomiye müdahalesini zorunlu kılmaktadır¹⁷⁴. Buradaki müdahale, yol gösterici planlama, Keynes'in tanımlamasıyla *yatırımların sosyalizasyonu* anlamında müdahaledir. Keynes'in düşüncelerini Klasik sisteme karşı yapılmış bir devrim olarak nitelemek doğru olacaktır. Bu durum, *iktisatta Keynes'ten sonra hiçbir şey eskisi gibi olmayacak* şeklinde veciz anlatım ile ifade edilmektedir¹⁷⁵.

Yukarıda genel hatları ile ortaya koymaya çalıştığımız Keynesyen görüş, 1970'li yıllara kadar, ekonomideki makroekonomik davranışları açıklamak, enflasyon ve işsizlik ile mücadelede etkin çözümler önermek konusunda başarılı görülerek kabul

¹⁷¹ Osman Demir, s.65,69,71.

¹⁷² Osman Demir, s.61-62.

¹⁷³ Başoğlu, Ölmezoğulları ve Parasız, s.60.

¹⁷⁴ Devrim, s.105.

¹⁷⁵ Başoğlu, Ölmezoğulları ve Parasız, s.16,8.

edilmiştir. 1970’li yıllarda üstünlüğünü yitirdiği görülmektedir¹⁷⁶. İlgili dönemde, yüksek enflasyon oranı ve işsizlik olayının birlikte gerçekleşmesi (stagflasyon) ekonominin geleneksel maliye ve para politikaları ile denetlenmesini zorlaştırdığı görüşünü hakim kılmıştır¹⁷⁷.

3.1.3 Keynes Sonrası Dönem

Özellikle II. Dünya Savaşından sonra gelişen ekonomilerin hızlı bir büyüme kat etmesinde Keynesyen ekonominin rolü olduğu düşünülmüştür. Keynesyen ekonomiye duyulan bu güven, 1970’li yıllarda ağırlaşan durgunluk, işsizlik ve enflasyon sorunlarıyla birlikte sarsılmıştır. Hatta birçok iktisatçı tarafından Keynesyen ekonomiye getirilen eleştirilerin dozu, Keynesyen ekonomiyi 1929 Buhramı çözmek amacıyla oluşmuş özel durum ekonomisi olarak nitelemeye kadar varmıştır. 1970’li yıllarda yaşanan petrol şoklarının yaşattığı kriz ortamı, Keynesyen teorisinin, hem politika yapıcıları hem de teorik iktisatçılar tarafından sorgulanmasını başlatan ve hızlandıran süreçler olmuştur. Süreç, iktisat teorisinde temel bir ayrışmanın eşğine gelinerek, kökeni klasik iktisat önermelerine dayanan denge yaklaşımını öne alan *yeni iktisat önermelerinin*¹⁷⁸ ortaya çıkmaya başlaması ile sonuçlanmıştır¹⁷⁹.

Böylece Keynes sonrası geleneksel ekonomi anlayışı *Monetarizm*¹⁸⁰ ile tekrar gündeme gelmiştir. Monetarizm, para stokundaki değişmeyi önemli sayan, para stoku değişmeden uygulanan maliye politikasının etkin olmadığına inanan ekonomi okulunun

¹⁷⁶ Bkz. Savaş, Vural. **Keynezyen İktisat Yıkılırken: Makro Teori’de Bunalım**. İstanbul: Fatih Yayınevi, 1984. ; Coşkun Can Aktan, “Lord Keynes, Keynezyenler ve Fonksiyonalistler”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1295-1311. ; James M. Buchanan, “Keynezyen Yanlışlar”. Mutlu Yalçınkaya (çev.). **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1312-1320.

¹⁷⁷ Ataç, *Maliye Politikası: Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*, s.12. ; Fatih Kaya, **Mali kural uygulamaları ve Türkiye incelemesi**. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2009, s.9.

¹⁷⁸ Keynesçi makroekonomik kuram birçok alanda yeteri kadar incelendiği ve bu açıdan iktisatçıların daha yeni fikirlere ve tartışmalara yönelmek arzusu taşıdığı ve dolayısıyla bu doğrultuda M. Friedman (monetarizm) ile birlikte bu kapının ekonomistlere yeniden açıldığı fikri yaklaşımı da bir başka açıdan konuya bakışı ortaya koymaktadır. Neoliberal anlayış konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. Alfredo Saad Filho ve Deborah Johnston (Hızl.). **Neoliberalizm: Muhalif bir Seçki**. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel (çev.). İstanbul: Yordam Kitabevi, 2008.

¹⁷⁹ Hasan İslatince, **İktisatta Denge ve Dengesizlik Kavramlarına Yönelik Kuramsal Tartışmalar**. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, sayı.19, Aralık 2007, s.206. ; Eğilmez ve Kumcu, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, s.33. ; Osman Demir, s.73.

¹⁸⁰ Monetarizm ve monetarizm ile Keynesyen Ekonomi karşılaştırılması konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. M. İlker Parasız. **Monetarizm ve Ünlü Monetarist ve Keynesçil İktisatçılarla Söyleşiler**. 2. Basım. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1996. ; Aftolion, Florin ve Patrice Poncet. **Monetarizm**. Lerzan Özkale (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 1992. ; Orhan, Osman Z. **Keynesyen ve Monetarist İstikrar Politikaları**. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1985.

adıdır. Monetaristler, klasik miktar kuramını *çağdaş miktar kuramı* ismi altında yeniden ele alarak para politikasının etkinliği konusunu yeniden gündeme getirmişlerdir. Monetaristlerin görüşleri; ekonomi istikrarlıdır, uzun dönemde enflasyon-ışsızlık değiş tokuşu yoktur, ekonomik büyüme oranına endeksli, sabit ve istikrarlı bir para politikası etkindir, devlet sınırlanmalıdır şeklinde dört noktada toplanmıştır. Monetarizm, Keynesyen ekonominin, devletin ekonomiye aktif karışımını savunan görüşlerine bir karşı çıkış olarak kendini göstermiş ve büyük ölçüde klasik ekonomi teorisine dayalı yeni düşünceler geliştirmiştir¹⁸¹.

Friedman, 1929 Buhranını ve müdahaleci kapitalist ülkelerin hızlı kalkınmasının ileri sürülmesiyle devlet müdahalesine gerekçe aramayı doğru bulmamaktadır. Bu doğrultuda Friedman, 1929 krizinin aşılmasını Keynezyen politikaların üstünlüğüne bağlamamaktadır. Ona göre, krizin doğması ve aşılabilmesi hatalı para politikalarından kaynaklanmaktadır. Friedman, Ekonomik istikrarın, devletin müdahalesiyle değil, istikrarlı bir para politikasıyla sağlanabileceğine inanmaktadır¹⁸².

Friedman ve taraftarları, milli gelirin temel bir belirleyeni olan tüketimi, cari gerçek kullanılabilir gelirin değil, gelecekteki gelir tahminleri olarak ifade edilen uzun dönem, beklenen yani sürekli gelirin bir fonksiyonu olarak görmektedir. Bilindiği gibi, Keynesyenler ise, tüketim fonksiyonunun cari gerçek gelirle belirlendiğini ve bu fonksiyonunun oldukça istikrarlı olduğunu söylemişlerdir. Bu varsayımlardan da anlaşılacağı üzere Monetaristlere göre, maliye politikasının ekonomide istikrarı sağlama niteliği kaybolmakta ve bu politikanın uygulama alanı oldukça sınırlı kalmaktadır¹⁸³.

Monetaristler, maliye politikasına şiddetle karşı çıkmalarının ve sonunda para politikasına dayanmayan bir maliye politikasını önemsiz saymalarının yanı sıra Monetaristler para politikasını sık başvurulan ve her zaman olumlu sonuç veren bir politika olarak görmemektedirler. Monetaristler para politikasının faiz oranını, yatırımı teşvik etmek için, sürekli olarak düşük düzeyde tutabileceği düşüncesini benimsememekte ve yine para politikasının sürekli olarak işsizlik oranını doğal işsizlik

¹⁸¹ Osman Demir, s.75-76.; Eğilmez ve Kumcu, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, s.34.

¹⁸² Osman Demir, s.77,79.

¹⁸³ Ataç, *Maliye Politikası: Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*, s.13-14.

oranının altına indireceğine inanmamaktadırlar. Bu nedenle Monetaristlere göre, Kısa süreli dalgalanmaların etkisinde kalmadan para arzını her yıl sabit oranda artırarak istikrarlı bir politika izlemek gerekmektedir. Aksi durumda, bugün enflasyon var diye para arzı daraltılır ise gelecekte deflasyon, bu gün deflasyon var diye para arzı genişletilir ise gelecekte enflasyon olur düşüncesindedirler. Ayrıca, Monetaristler *Keynezyen aktarma mekanizmasına*, *Gibson paradoksu* ile karşı çıkmaktadırlar. Keynezyen aktarma mekanizmasına göre, para arzı artarsa faiz oranı düşer yatırımlar, istihdam ve sonuç olarak milli gelir artar. Yaklaşımına göre Bu durum, likidite tuzağına kadar devam etmektedir. İngiliz iktisatçı Gibson ise, 19.yy da yüksek bir enflasyona karşı düşük bir faiz ve düşük enflasyona karşı yüksek faiz gözlemlemeyi umarken tam tersini gözlemlemiştir¹⁸⁴.

Çağdaş miktar kuramcılarına göre, maliye politikası etkinliği kamu harcamalarının nasıl finans edildiği konusu ile alakalıdır. Monetaristler bir ekonomide para arzının sabit olması durumunda, kamu harcama çarpanının yıl içinde belirli bir dönem boyunca pozitif bir değer alacağını, uzun dönemde ise çarpan değerinin sıfır olacağını savunmaktadırlar. Bu iddia, Friedman ve taraftarlarınca ortaya atılan ve dışlama etkisi (crowding out effect) olarak isimlendirilen etkinin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bilindiği üzere burada *dışlama* olgusunu gerçekleştiren mekanizma, faiz oranındaki artıştır ¹⁸⁵.

Monetaristlere göre, artan oranlı vergi başarıyı cezalandırma anlamına gelmekte, haksızlığa, karmaşıklığa ve denetim zorluğuna sebep olmaktadır. Dolayısıyla, çoklu vergi uygulamasına karşı çıkmaktadırlar. Yerine geniş tabanlı, düşük ve sabit oranlı tek vergi uygulamasını istemektedirler. Friedman, görünmez elin gelişmedeki gücünün, görünen elin gerilemedeki gücünden daha üstün olduğuna inanmaktadır. Sonuç olarak görüldüğü üzere, Monetaristler, maliye politikasının para miktarından bağımsız olarak uygulanması halinde ekonomi üzerinde ya hiç etkisinin olmadığını veya çok küçük bir etkisinin olacağını savunmaktadırlar¹⁸⁶.

¹⁸⁴ Osman Demir, s.81.; Ataç, *Maliye Politikası: Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*, s.14-15.

¹⁸⁵ Ertan Oktay, **Makro İktisat Teorisi ve Politikası**. 4. Basım. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2006, s.168.

¹⁸⁶ Osman Demir, s.82-83.; Ataç, *Maliye Politikası: Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*, s.16.

Sosyalist ekonominin oturduğu temel olan planlı ekonomi düşüncesini bir yana bırakarak piyasa ekonomisini ve karma ekonomi modelini birlikte ele alacak olur isek, iki ayrı temel yaklaşımın çıktığı görülecektir. Bu çerçevede günümüzde piyasa ekonomisinin ABD’li Nobel ödüllü iktisatçı Milton Friedman’ın ve onun takipçilerinin düşüncelerine göre biçimlendiğini, karma ekonominin ise John Maynard Keynes ve onun takipçilerinin düşüncelerine göre biçimlendiğini söylemek doğru bir tespit olacaktır. İki yaklaşım arasında tam anlamıyla dağlar kadar fark olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Keynesyen yaklaşım ekonomide devlet olmaksızın dengenin sağlanıp yürütülemeyeceğini, devletin müdahalesi dışındaki dengelerin tümüyle tesadüf olacağını öne sürmekte iken, Friedmancı yaklaşım devletin ekonomiye hiçbir biçimde karışmamasını öneriyor olması da bu ayrışmanın ne derece derin olduğunu ortaya koymaktadır. Konuyu kriz açısından ele alacak olur isek, Keynesyen yaklaşımın yürürlükte olduğu dönemde pek krizin gündem teşkil etmediğini, fakat Friedmancı yaklaşımın yürürlükte olduğu dönemlerde ise krizin söz konusu olduğunu görmekteyiz. Kriz söz konusu olduğunda da Keynes’in göreve çağrılması adeta gelenek haline geldiği görülmektedir. Bir başka yaklaşımla, piyasa sistemi, doğası gereği devletin işlerine fazla karışmamasını ister. Ancak, bu durum bir kriz çıkıp da şirketler zor duruma düşünceye kadar geçerlidir¹⁸⁷.

Keynes sonrası monetarizm ile geleneksel ekonomi tekrar gündeme gelirken, Keynesyen iktisatçıların da bu süreçte ekonomiyi geliştirmeye, ekonomiye yeni boyutlar katmaya devam ettikleri görülmüştür. Söz konusu çalışmaları yapanların oluşturduğu yeni okula neo Keynesyenler adı verilmektedir¹⁸⁸. Post Keynesyenlere göre¹⁸⁹, devlet harcama yaparak, borçlanarak ve vergi toplayarak ekonomide önemli etkiler doğurmakta, gelir, istihdam ve tüketim arasındaki bağıllık zaman zaman istikrarsızlığa neden olmaktadır. Bu noktada istikrarı korumak için devletin ekonomiye müdahalesi gereklidir. Devletin elde ettiği gelir, özel kesimden kamu kesimine basit bir talep kayması olarak nitelendirilemez. Devlet elde ettiği geliri tamamen harcar veya

¹⁸⁷ Eğilmez, s.37.

¹⁸⁸ Eğilmez ve Kumcu, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, s.35.

¹⁸⁹ Bkz. Vural Savaş, *İktisatın Tarihi*, ss.921-948.; James M. Buchanan, “Post-Keynesyenlerde Bütçe Politikası ve Mali Normların Erozyonu”. Ersan Öz (çev.). **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1321-1330.; Beyhan Ataç, **Kuramda ve Türkiye’de İstikrar Politikası Açısından Parasal ve Mali İşlemler**. Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları; No. 131/153, 1981, s.94-97.

tamamen harcayacak olanlara transfer eder veya devlet bu geliri etmeseydi gelir sahipleri onu harcamayacak idiyse, devletin gelir elde etmesi talebi ve istihdamı uyarıcı etki yapacaktır¹⁹⁰.

1970'lerde Keynesyen ekonomiye yönelik bir başka tepki yeni klasik iktisatçılar adıyla anılan, yeni bir klasik anlayışın uzantısı olan bir ekonomi okulundan kaynaklanmıştır. Yeni klasik ekonomi, *Rasyonel Bekleyişler Teorisi* ismi ile de anılmaktadır. Yeni klasik ekonomiye göre, bireyler kendi ilgi alanlarında rasyonel davranmakta ve şartlar değişirse davranışlarını buna göre hemen uyarlayabilmektedirler. Fiyatların esnek olmadığı, bilgi eksikliği ve piyasanın düzgün işleyişini engelleyen geleneklerin olduğu durumlarda, ince ayar yapan yararlı bir devlete ihtiyaç vardır. Bunun dışında devletin ekonomiye müdahalesi işleri daha da kötü yapacaktır. Ekonomi istikrarlıdır, kişiler sürekli aldatılamaz, devlet etkin değildir şeklinde Yeni Klasik ekonominin temel tezleri özetlenebilecektir. Yeni Klasik düşüncelerin monetarizmin haricinde geliştirildiği ve birçok eski Monetarist iktisatçının da Yeni Klasik yaklaşımı benimsemiş olduğu bilinmektedir¹⁹¹. Rasyonel bekleyişler teorisi, Keynesyen makro teoriyi temelde yanlış bulmakta ve bu teoriye dayanarak iktisat politikası uygulamalarının yapılmasını doğru görmemektedir. Rasyonel beklentiler teorisi, maliye politikasının uzun dönemde istihdam ve üretim üzerinde olumsuz etkiler yapacağını savunmaktadır. Yeni Klasik ekonomiye göre, Akıl dışı davranış, maliyeti yüksek, pahalı bir davranıştır ki, bu da mümkün değildir. Rasyonel beklentiler teorisi taraftarları özellikle Keynesyen makro teorisinin bireylerin beklentileri hakkında güvenilir bilgilere sahip olunmadığını süreçte politik amaçlı olarak kullanılmayacaklarını, çünkü daima yanlış sonuçlar vereceğini iddia etmektedirler. Rasyonel beklentiler teorisi, aktif politikalar yerine istikrarlı politikaların tercih edilmesini doğru bulmaktadırlar¹⁹². Ayrıca, yine Yeni Klasik ekonomiye göre, devletin geleneksel politikalarla işsizliği azaltması mümkün değildir. Çünkü işsizliği azaltmaya yönelik genişletici politikalar daha uygulamaya konmadan, halkın beklentisi enflasyonun artacağı yönünde gelişmektedir. Bu durumda ekonomi politikalarının tek başarı şansı, onların halk tarafından görülemez ve etkileri hissedilemez olmasından geçmektedir.

¹⁹⁰ Osman Demir, s.86.

¹⁹¹ Başoğlu, Ölmezoğulları ve Parasız, s.85.

¹⁹² Vural Savaş, *Politik İktisat*, s.236,238,244.

Yeni Klasik yaklaşımın çeşitli eleştirilere maruz kaldığı görülmektedir. Bireylerin sürekli maksimizasyon ilkesine uygun hareket ettiği savı tartışmalıdır. Gerçekten bir ülkede kaç kişi resmi gazete okumakta, merkez bankasının yayınlarını takip etmekte, günlük gazete satın almakta, düzenli haber izlemektedir. Kaç kişi değişen politikalarından nasıl etkileneceğini hesap edebilme imkânına sahiptir. İyi organize olmuş tahvil ve hisse senedi piyasasında küçük bir fiyat değişmesi kişileri anında harekete geçirebilecektir, ama emek ve mal piyasasında aynı durum söz konusu olmamaktadır¹⁹³.

1929 buhranı ile ortaya çıkan Keynezyen ekonomiyle birlikte gelen, *talep* yönlü ekonomik anlayış bu bakımdan geleneksel ekonomiye bir tepki özelliğindedir. Ancak, 1974 petrol kriziyle hızlanan enflasyon ve durgunluk, *arz* yönlü ekonomik yaklaşımları tekrar önemli algılanır hale getirmiştir. Bu süreç özellikle 1980'lerden itibaren hızlanarak gelişen bir yapı sergilemiştir. Söz konusu yıllar Batı'da klasik ekonomi teorisinin temel önermelerinden biri olan Say Kanununun yeniden gündem oluşturmasına yol açan arz yönlü ekonomi uygulamalarının sahne aldığı yıllar olmuştur¹⁹⁴.

Arz yanlı ekonomistler, parasal artış oranında daha düşük ve daha istikrarlı olmayı, gelir vergisi oranlarını azaltarak tasarrufu teşvik etmeyi tavsiye etmektedirler. Ayrıca onlara göre, vergi indirimleri yapılırken kamu harcamalarının azaltılması da eş zamanlı olarak gerçekleştirilmelidir¹⁹⁵. Arz yanlı ekonominin önemli kavramlarından biri olan *laffer eğrisi* (Laffer Curve), vergi oranları ile vergi hâsılatı arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Laffer eğrisi, fertlerin vergi sonrası ücretleri yani harcanabilir gelirleri artarsa daha çok yatırım yapacakları varsayımına dayanmaktadır. Arthur Laffer'e göre, hiç vergi hâsılatı sağlamayan iki durum söz konusudur. Bunlar yüzde sıfır ile yüzde yüz olan vergi oranlarıdır. Bu durumda ekonomide vergi gelirini maksimum yapan ideal bir vergi oranı vardır. Buradan anlaşılacağı üzere vergi oranı ile vergi geliri arasındaki fonksiyonel ilişki önce doğru sonra ters yönlü bir seyir izlemektedir¹⁹⁶.

¹⁹³ Osman Demir, s.96-97

¹⁹⁴ Eğilmez ve Kumcu, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, s.34,112.

¹⁹⁵ Bulut, s.13.

¹⁹⁶ Vural Savaş, *Politik İktisat*, s.249. ; Osman Demir, s.89.

Arthur Laffer'in adıyla özdeşleştirilen arz yönlü ekonomi, özünde klasik ekonominin en iyi bütçe denk bütçedir ve en iyi vergi nötr vergidir önermelerine dayanarak ve vergi indirimleri, gerçekçi olmayan çevre koruma önlemlerinin azaltılması gibi yollarla ekonominin canlandırılabilceği iddiasını ortaya koymuştur¹⁹⁷. Bu haliyle arz yanlı ekonomi geleneksel ekonominin bir uzantısı olmaktadır.

Geleneksel ekonomi içerisinde sayılan ekonomik yaklaşımlardan biri de *Neokurumsal ekonomidir*¹⁹⁸. Neokurumsal ekonomi, geleneksel ekonomiyi kurumları ihmal ettiği gerekçesiyle eleştirmektedir. Ancak bu eleştirinin amacı, geleneksel ekonomiyi yıkmak ya da alternatif oluşturmak değildir. Aksine onu geliştirmeyi amaçlamaktadır. Neoklasik ekonomiyi kurum dışı bir teori haline getiren yararlı rasyonellik varsayımına karşı çıkmaktadır. Neokurumsal ekonomistlerin devleti etkin saymaları Keynezyen geleneği destekledikleri anlamına gelmemektedir. Keynezyen gelenekte devlet, para, maliye ve gelirler politikası uygulandığı için etkin kabul edilmektedir. Oysa Neokurumsal ekonomide devlet, yasa yaptığı, mülkiyet haklarını ve sözleşme şartlarını belirlediği, patent hakları verdiği için etkin kabul edilir. Onlar bu etkinliği, kötü yasaların uygulandığı Peru'da girişimciliğin zayıf, AB ülkelerinde kuvvetli olması çerçevesinde algılayıp yorumlayarak ortaya koymaktadırlar¹⁹⁹.

İktisadi teoriler gelişimi sürecinde geleneksel ekonomik yaklaşım ve Keynezyen ekonomik yaklaşım şeklinde iki ana temel ayrımın belirginleştiği ve geliştiği görülmür. Bu süreçte Keynes sonrası yeni görüşleri ile kendilerini ortaya koyan klasik iktisatçılar olduğu gibi *Yeni Keynesci görüşler* ortaya koyan Keynesci iktisatçılar da ortaya çıkmıştır. Bu yeni Keynesçi yaklaşım, 1980'lerde rasyonel bekleşleri de monte ederek sesini duyurmaya başlamıştır. Yeni Keynesçiler, arz yanlı Keynesci modelleri geliştirmede ortak bir paydada buluşmamakta, para ve maliye politikalarında kuraldurum yöntemleri konusunda farklı yaklaşımlar ortaya koymaktadırlar²⁰⁰. Bir başka

¹⁹⁷ Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, s.35.

¹⁹⁸ Bkz. Ömer Demir, Kurumcu **iktisat**. Ankara: Vadi Yayınları, 1996.

¹⁹⁹ Ömer Demir, s.102.

²⁰⁰ Yukarıda bahsedilen yorumlar; J. Hicks ve H. Hansen tarafından geliştirilen Neo-Klasik Keynezyen İktisat (Neo-Walrasian Denge Analizi, IS-LM), G. L. S. Shackle'in öncülük ettiği bir grubun temsil ettiği Fundamentalist Keynezyen İktisat, R. Clower ve A. Leijonhufved'in öncülüğünde bir grup iktisatçının temsil ettiği Anti-Walrasian Keynezyen İktisat şeklinde gerçekleşmiştir. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Aktan, *Yeni İktisat Okulları*, s.16-18.

anlatımla, Keynes'in *Genel Teorisi* ve diğer eserlerinde ortaya koyduğu düşünceleri, zaman içerisinde iktisatçılarca farklı şekillerde yorumlanmıştır²⁰¹.

Belki ekonominin hiçbir dalı son yıllarda maliye politikası kadar hızlı bir gelişmeye uğramamıştır diyebiliriz²⁰². Günümüzde maliye politikası kapsam itibariyle devletin, kamu giderleri, vergiler ve borçlanmalar şeklindeki mali araçlarıyla yaptığı tüm müdahaleleri içermektedir. Bu anlamıyla maliye politikası kamu ve özel sektör faaliyetlerin ve hatta uluslararası mali faaliyetlerin ekonomide meydana getirdiği etkileri inceleyen önemli bir iktisat politikası aracı olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz²⁰³.

Yukarıda sunulan bilgiler ışığında diyebiliriz ki maliye politikası anlayışı, devletin ekonomideki yerine ilişkin yaklaşımlara göre şekillenmiş, gelişmiştir²⁰⁴. Devletin ekonomideki yeri uygulanan ekonomik sisteme göre farklılıklar göstermiştir. Kapitalist sistem uygulanıyorsa devletin ekonomideki yeri sosyalist sistemdekine göre çok daha dar kapsamlıdır. Buna karşılık kapitalist sistem içerisinde olan ekonomilerde de devlet için standart bir sınır söz konusu olmamaktadır. Kimilerinde devlet çok daha geniş yetkiler kullanırken kimilerinde özel sektörün ağırlık kazandığı görülmektedir. Bütün bu farklılıklara karşın devlet, ekonomi üzerinde uyguladığı maliye ve para politikası aracılığıyla etkili olmaktadır. Dünyanın piyasa ekonomisi konusunda en ileri gitmiş, bütün işletmelerini özelleştirmiş olan toplumlarında bile devletin politikalar aracılığıyla etkili olması mümkün görünmektedir. Örneğin katma değer vergisi (KDV) oranları 10 puan artırılarak fiyat ve oranda giderek talep ve satışlar üzerinde etki

²⁰¹ Çağdaş Keynesyenlerin günümüzde, Keynesyen görüşü simgeleyen temel görüşleri benimsedikleri, aynı zamanda genel olarak, hem para hem de maliye politikasının etkinliği üzerinde durdukları görülmektedir. Buradaki ilginç olan nokta; Yeni Keynesçilerin, Keynes'in yeni bir yorumu olmaktan ziyade, klasik görüş ve/veya Friedmancı görüşe olan yakın görünümüdür. Toplam talep dengesizliği ve eksik istihdam dengesine yakınlıkları, Keynes'e uygundur. Diğer yandan Yeni Keynesçilere göre, ekonomiye hiçbir müdahale olmaması yanlış, ekonomiyi kendi kendine dengeye getiren güçlerin etkinliği çok tartışmalı olduğundan, denge için iktisat politikası uygulaması kaçınılmazdır. Bununla birlikte, para politikasının önemini belirtmelerine karşın çağdaş Keynesyenlere göre, ekonomiyi istikrara kavuşturma konusunda maliye politikası araçları daha fazla önem arz etmektedir. Fakat sonuçta Geleneksel Keynesçiler ile kıyaslandığında yeni Keynesçilerin daha liberal durum ortaya koydukları söylenebilir. Bkz. Ataç, *Maliye Politikası: Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*, s.10-11. ; Başoğlu, Ölmezoğulları ve Parasız, s.116-117.

²⁰² Ataç, *Maliye Politikası: Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları*, s.3. ; Bkz. Alvin Hansen, "Yeni Maliye Politikasına Karşı Eski Maliye Politikası". Ufuk Güncel (çev.). **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1349-1353.

²⁰³ Eker, Atalay ve Sakal, s.36.

²⁰⁴ Bkz. Halil Nadaroğlu, **Kamu Maliyesi Teorisi**. 11. Basım. İstanbul: Beta Yayınları, 2000.

sağlanabilecek, ya da devlet harcamaları artırılarak piyasaya daha fazla para çıkmasına yol açılıp talep canlandırılabilir²⁰⁵.

Daha önce de belirtildiği üzere, 1930'ların sonlarında ortaya çıkan Keynesyen devrim ekonomide kendisinden önce egemen olan klasik yaklaşımın yerini almış ve o yıllardan günümüze maliye politikasının da öneminde ve yapısında büyük değişiklikler olmuştur²⁰⁶. Son otuz beş yılda, maliye politikasının konjonktür karşıtı bir araç olarak kullanımı popülaritesini yitirdiği görülmüştür. Bununla birlikte, 2007 ortalarında başlayan finansal kriz, 2008 sonbaharında zirvesine ulaştığında durum başkalaşmıştır²⁰⁷. Maliye politikası, politika alternatifleri oluşturmada ve şokları ve dengesizlikleri yönetmede tekrar önemli algılanır hale gelmiştir. 2008'in son çeyreğinde Dünya ekonomisinde yaşanan gelişmeler devletin ekonomideki işlevlerine ilişkin bir tartışmayı da başlattığı görülmüştür. Endüstrileşmiş ülkelerde John Maynard Keynes'in öncülüğünü yaptığı devletin en geniş kapsamlı ekonomik müdahalesinin erdemlerinin tekrar farkına varılırken dünya laissez-faire'nin nasıl sona erdiğine tanıklık etmeye başlamıştır. İngiltere Maliye Bakanı, Keynes'in yazdıklarının çoğunun hala geçerli olduğunu vurgularken, Başbakan, düşen talebe karşı koymak için daha yüksek borçlanmayı dile getirmiştir. İngiltere'de monetarizmin etkinliğini sürdürdüğü 30 yılı aşkın süreden sonra Keynesyen politikaların kapsam ve etkilerinin ortaya konulması Keynesyenizm'e bu resmi geri dönüşün sembolik öneminden daha az önemli değildir²⁰⁸.

Maliye politikası, konjonktüre karşı bir araç olarak faydalı olmadığı görüşü üzerinde üç yıl öncesine kadar ekonomistler arasında yaygın bir görüş birliği oluşturan bir yapı sergilerken, şimdi, Washington ve dünyadaki diğer ülke hükümetleri, iş dünyası, hükümetler ve üniversitelerde oldukça fazla sayıdaki ekonomistler tarafından

²⁰⁵ Eğilmez, s.34-35.

²⁰⁶ Bkz. Ataç, Beyhan. "Modern Keynesyen Görüşte Maliye Politikası" **Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.2, Sayı.1, Ocak 1984, ss.9-16.

²⁰⁷ Bkz. M. Mustafa Erdoğan, "Küresel Kriz Depremi ve Keynesyen İktisadın Yeniden Keşfi". **Sosyal Demokrat Dergisi**. No.1, Aralık 2008.

http://sosyaldemokratdergi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=7:kuresel-kriz-depremi-keynesyen-iktisadin-yeniden-kesfi&catid=3:ekonomi&Itemid=3 (09. Eylül 2010).

²⁰⁸ Hale Balseven, "İngiltere'de Maliye Politikaları: Kriz Ortamında Dolaşan Keynesyen Ruh". **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.14, Sayı.3, 2009, s. 175-176.

desteklenen, kocaman mali teşvik paketleri geliştirilen bir yapıda değerlendirilir hale gelmiştir²⁰⁹.

Sonuç olarak, maliye literatürünün tarihsel süreçteki evrimine bakıldığında ortaya konulan bütün görüşlerin minimalist ve müdahaleci devlet yaklaşımlarının yeniden yorumlanmasından ibaret olduğu görüntüsü sergilese de, gerçekte günümüz maliyesinde cevaplanması gereken temel sorular, ekonomiye devlet müdahalesinin olup olmayacağından ziyade, müdahalenin ne şekilde ve hangi araçlar yardımıyla yapılacağı, iradi maliye politikalarına ilişkin sınırların nasıl ortaya konacağı, kamu maliyesine ilişkin kurumsal örgütlenmenin ne şekilde olacağına dairdir²¹⁰.

Kapitalizmin temel sloganını bir kez daha hatırlayacak olur isek; *birakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler*. Bu slogan devamında, *yapamayanlar batsın, yenileri çıksın* biçiminde anlamlandırılabilir. Ne var ki son küresel kriz ile sistemin, *birakınız yapsınlar ama bırakmayınız batsınlar* biçiminde yeni bir slogan geliştirdiği görülmektedir²¹¹.

3.2 Maliye Politikası Araçları

Maliye politikasının, kamunun elindeki harcama, vergi ve borçlanma araçlarıyla ekonomiye müdahale etme esasına dayandığı, ekonomide ulaşılmış dengenin korunması veya daha iyi bir dengeye geçmek veyahut ortaya çıkan dengesizlikleri gidermek amacıyla politika araçlarının kullanılması şeklinde de tanımlanabildiği, ekonomik istikrarın, ekonomik kalkınmanın ve büyüme ile gelir ve servet dağılımında adaletin sağlanmasının maliye politikasının en temel amaçları olduğu, bu açıdan maliye politikasının bu amaçları gerçekleştirmek üzere hükümet tarafından uygulandığı bilinmektedir. Maliye politikasının ekonomiyi etkileme mekanizması; toplam talep üzerinden tüketim, üretim ve istihdamın uyarılması şeklinde işlemektedir. Bir başka anlatımı ile hükümetin uyguladığı maliye politikası ilk olarak toplam talebi, toplam talep ise tüketim, üretim ve istihdam seviyesini etkilemektedir. Dolayısıyla maliye

²⁰⁹ Martin S. Feldstein, “Maliye Politikasının Rolünü Yeniden Düşünmek” Erdal Gümüş (çev.). **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt.4, Sayı.2, Ekim 2009, s.9.

²¹⁰ Kaya, s.8.

²¹¹ Eğilmez, s.123.

politikası, hükümetin maliye politikası araçları yardımıyla ekonomideki toplam talebi kontrol etme politikasıdır şeklinde bir tanımın ortaya çıktığı görülmektedir²¹².

Daha önceki anlatımlarda da belirtildiği üzere maliye politikası uygulamalarında tartışılan konuların başında aktif devlet müdahalesinin olup olmaması ve boyutları gelmektedir. Yine öncesinde de değinildiği üzere bu konudaki tartışmalar daha çok ideolojik bir nitelik taşımakta ve devletin sınırlarının ne olması gerektiği noktasında yoğunlaşmaktadır. Devleti yönetenlerin ekonomiye aktif müdahaleleri iradi, başka bir ifade ile ihtiyari maliye politikası uygulamasını oluştururken, ekonomiyi düzenleme görevini aktif politikalar yerine piyasanın işleyişine bırakan politikalar otomatik stabilizatörler olarak isimlendirilmektedir²¹³. Yani, ekonomiye aktif devlet müdahalesini istemeyenler, Otomatik stabilizatörler politikalarını daha cazip bulurken, devlet müdahalesi olmaksızın istikrar sağlanamayacağını, ekonomik performansın devlet müdahalesiyle artırılabilirliğini savunanlar ise iradi maliye politikalarını cazip bulmaktadır²¹⁴.

Otomatik dengeleyici mekanizmaların (automatic stabilizers) başında artan tarifeli gelir vergileri ve işsizlik sigortası ödemeleri gelmektedir. Otomatik dengeleyici mekanizmalar küçük çaplı, fazla derin olmayan ekonomik sıkıntıların kendiliğinden dengeye gelmesine katkıda bulunabilmekteyken, dengesizliğin çapı büyüdükçe bu mekanizmalar fazla katkıda bulunamamaya başlamakta ve o zaman daha ileri düzeltmeler yapabilmek için isteğe bağlı yani iradi, ihtiyari politikaların devreye sokulması gerekmektedir²¹⁵.

²¹² Ulusoy, s.12. ; Bocutoğlu, *İktisat Teoriler ve Politikalar*, s.158.

²¹³ Bunların yanı sıra son dönemlerde ekonomik dalgalanmalarda devreye sokulan iradi maliye politikalarının olumsuz sonuçlarını ortadan kaldırma amacıyla mali kurallar gündeme gelmiştir. Bu bağlamda denk bütçe kuralları, harcama kuralları, gelir kuralları ve borç kuralları ön plana çıkmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Coşkun Can Aktan, Ahmet Kesik ve Fatih Kaya (Ed.). **Mali Kurallar: Maliye Politikası Yönetiminde Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar**. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No; 2010/408, 2010. ; Coşkun Can Aktan, Dilek Dileyici ve İstiklal Y. Vural (Ed.). **Kurumsal Maliye Politikası: Ekonomi Politikası Yönetiminde Mali Kurallar ve Kurumlar**. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007. ; Eker, Aytaç ve Hayal Ayça Şimşek (ed.). **Küreselleşme ve kamu maliyesinde yaşanan dönüşüm**. Ankara: Maliye Bakanlığı, 2009, s.65-91.

²¹⁴ Ulusoy, s.123.

²¹⁵ Eğilmez ve Kumcu, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, s.349-350. ; Otomatik stabilizatörler konusunda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Ulusoy, s.136-140.

İradi yani isteğe bağlı maliye politikasının belirlenen ekonomik, sosyal ve politik amaçlara ulaşmak üzere kullanabileceği etkileri farklı çeşitli araçları bulunduğu bilinmektedir²¹⁶. Bunlar²¹⁷; Kamu harcamaları politikası, Kamu gelirleri (vergi) politikası, Borçlanma ve borç idaresi politikası, Bütçe politikası şeklinde sıralanabilmektedir. Aşağıda bu maliye politikası araçları ekonomiye etkileri bağlamında ele alınmaktadır.

3.2.1 Kamu Harcamaları Politikası

Bilindiği gibi, 1929 ekonomik bunalımı ve ikinci dünya savaşı ile kamunun ekonomide daha aktif roller üstlenmesi gereğinin ortaya çıktığı ve önemli ekonomik, sosyal ve siyasi gelişmelerin devletin alanını genişlediği görülmüştür. Doğal olarak kamunun gördüğü hizmetler genişledikçe, harcamaları da artmıştır²¹⁸.

Ekonomideki payı artmış olan harcamaların etkileri²¹⁹; özel sektörün dışlanıp onun yerine kamu sektörünün alması (crowding-out effect) şeklinde olabileceği gibi ekonomik dışsallıklar içeren kamusal mal ve hizmetlerin üretimi nedeniyle özel sektörün verimliliğini geliştirici türde de (externality or public good effect) olabilmektedir. Ekonomik dışsallıkların olmadığı bir durumda kamusal faaliyetlerin özel sektöre göre daha az etkin olduğu hususunda geniş bir kanaat bulunmaktadır. Ancak dışsallık içeren kamu harcamalarında, tersine özel sektör üretimini destekleyici bir yön vardır. Kamu harcamalarındaki bu artış eksik istihdam durumunda gerçekleştiğinde, kullanılmayan üretim faktörlerinin istihdam edilmesine neden olacağından, bu durum kullanılabilir gelir seviyesine artırmanın yanı sıra tüketim, yatırım, milli gelir ilişkisi ile artışların gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bilindiği üzere bu olay *çarpan* (multiplier) mekanizması olarak isimlendirilmektedir. Kamu harcamalarındaki bu özellik, eğer ülke ekonomisinin reel GSYH'si ile potansiyel

²¹⁶ Devrim, s.133.

²¹⁷ Bkz. Ömer Faruk Batirel, **Kamu maliyesi ve yönetimi**. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2007.

²¹⁸ Kamu harcamalarının tarihi süreç içinde sürekli artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Alman bilim adamı Adolph Heinrich Wagner, 1880'de kamu harcamalarındaki artışın milli gelirden daha hızlı olduğunu tespit etmiş ve bunu *kamu harcamaları artış kanunu* (Law of Rising Public Expenditure) olarak tanımlamıştır. Aynı doğrultuda İngiltere'de 1890-1960 yılları arasında A. T. Peacock ve J. Wiseman isimli İngiliz maliyeciler kamu harcamalarındaki artışın basamaklı bir gelişme kaydettiğini ileri sürmüşler; olağanüstü haller nedeniyle kamu gelir ve giderlerinde büyük artışlar olduğunu normal döneme gelindiğinde artan oranların düşmediğini ifade eden *sıçrama tezini* (the displacement effect) ortaya atmışlardır. Bulut, s.18. ; Ulusoy, s.29. ; Eker, Atalay ve Sakal, s.43-44. ; Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Orhan Şener. **Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi**. 8. Basım. İstanbul: Beta Yayınları, 2006. ; Nadaroğlu, 135-150.

²¹⁹ Bkz. Nadaroğlu, s.163-175.

GSYH'si arasında bir farklılık varsa kamu harcamalarındaki artış veya azalışla bu farklılığın giderilebileceğini ifade etmektedir. Keynes ünlü kitabı; *İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*'nde kamu harcamalarının bu etkisinden dolayı eksik istihdam koşullarında, ekonomiyi tam istihdam seviyesine çıkaracak olan talep artışını sağlamak için kamu harcamalarının artırılması gerekliliğini ortaya koymuştur²²⁰.

Harcama kalemlerinin sınıflandırılmasında cari ve yatırım harcamaları yanı sıra transfer harcamalarının yer aldığı bilinmektedir. Sosyal güvenlik giderleri, refah harcamaları, işsizlik tazminatları, emekli maaşları ve kamu borç faiz ödemeleri gibi devletin herhangi bir üretim faktörü satın almaksızın yaptığı harcamalar bu gruba girmektedir. Transfer harcamalarının ekonomi üzerindeki etkisi, gelirin aktarıldığı bu kişilerin marjinal tüketim eğilimlerine bağlı olmaktadır. Gerçek harcamaların ekonomi üzerindeki etkisinde olduğu gibi transfer harcamalarında da bir çarpan etkisi söz konusu olmakla birlikte transfer harcamalarının etkisi gerçek harcamaların etkisine göre daha küçüktür. Eğer yapılan harcamalardan düşük gelirli faydalandırılacak olur ise hem marjinal tüketime bağlı olarak toplam talebin daha çok arttığı hem de gelir dağılımındaki adaletsizliğin azaldığı görülebilecektir. Devletin bireylere yaptığı transfer harcamalarının genellikle resesyonlarda yükseldiği görülmektedir. Ulusal gelirin düşmesiyle işsizliğin artması, işsizliğin artmasıyla da yardımların yükselmesi söz konusu olmaktadır. Böylece, yardım programlarının kriz zamanlarında kullanılabilir gelire ek katkı yapması beklenmektedir. Ayrıca bu durum, kullanılabilir gelirden ve kişisel tüketimde istikrarın sağlanmasında da rol oynadığı ve böylece yapısal istikrar unsuru işlevi gördüğü düşünülmektedir²²¹.

Özellikle enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde kamu harcamalarını azaltmak suretiyle tüketim talebini kısıcıcı etkiler oluşturulabildiği gibi enflasyonist dönemlerin yanı sıra ekonomik konjonktür deflasyonist bir aşamada bulunuyorsa bu defa da kamu harcamalarının artırılması ile talebin ve dolayısıyla istihdamın artırılması söz konusu olabilmektedir. Görüldüğü üzere ekonomide toplam arz ve dengenin sağlanması ve devam ettirilmesi açısından kamu harcamalarının önemli fonksiyonları

²²⁰ Bulut, s.19-23.

²²¹ G. Lipsey Richard, Peter O. Steiner, Douglas D. Purvis, Paul N. Courant. **İktisat**. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, [t.y.], s.171-172.

vardır²²². Kamu harcamalarındaki bir artışın toplam talebi kendisi kadar yükseltmesi ve işsizlik seviyesinin düşürülmesi, diğer taraftan, hükümet harcamalarından bir düşüş toplam talep seviyesini ve dolayısıyla istihdamı azaltabilmesi durumları kamu harcamalarının önemli fonksiyon olma özelliğini de ortaya koymaktadır.

Kamu harcamalarının niteliğini ortaya koyarken *tasarruf paradoksundan* bahsetmekte yarar vardır. Ekonomideki bütün birimler aynı zamanda tasarruflarını artırmaya kalkmaları halinde, tasarruflardaki bu artış toplam talebi azaltacak ve dolayısıyla denge gelir düzeyi azalacaktır. Aksine, tasarruflarda genel bir azalma ve harcamalarda genel bir artış toplam talebini artıracak ve dolayısıyla ulusal gelirden bir artış görülecektir. Bu durum tasarruf paradoksu olarak bilinmektedir. Ayrıca tasarruf paradoksu devlet ile hane halkları arasında benzerlik kurulması fikrinin yanıtıcı olabileceğini bize göstermektedir. Tasarruf paradoksunun büyük depresyon sırasında pek anlaşamadığı ve hükümetlerin çoğu bütçelerini dengede tutabilmek için çevrimsel bir harcama politikası izledikleri görülmektedir. Ancak 1930'lu yılların ortalarına gelindiğinde, durum tersine dönmüş, iktisatçıların çoğu hükümetlerin bu şekilde davranmalarının, ekonomiye istikrar kazandırmak için ellerindeki imkânlardan azami derecede yararlanmalarını engellediği sonucuna vardıkları görülmüştür. bu dönemde hükümet ekonomiye istikrar kazandırmak için neden kendi talebini artırmamasın ve özel talep yükselirken de kendi talebini azaltmasın. Eğer başarılı olursa, bu politika, unsurları dalgalansa bile toplam talebi sabit tutabilecektir görüşü hâkim hale gelmiştir²²³. Ayrıca, devlet harcamaları ile sağlanan siyasi ve sosyal istikrarın, büyümeye dolaylı bir katkısı olabilmekte, İyi bir kamu yatırımı programı büyümeyi önemli ölçüde teşvik edebilmektedir²²⁴.

Sonuç olarak ekonomideki toplam arz ve talep dengesinin sağlanması ve devam ettirilmesinde kamu harcamalarının çok önemli fonksiyonları olduğu görülmektedir. Bu noktada ayrışan fikirlerin bütçe açıklarını takip eden borçlanma üzerine odaklandığı görülmektedir. Bu durumda bazı iktisatçılara göre, kamu

²²² Eker, Atalay ve Sakal, s.43-44.

²²³ Richard ve Diğerleri, s.164-165.

²²⁴ Bkz. Richard Hemming ve Kalpona Kochhar. "Büyümeyi Esas Alan Bir Maliye Politikasının Tespiti", Fevzi Devrim (çev.). **Maliye Araştırma Merkezi konferansları: otuz beşinci seri - yıl 1991/1992: Prof. Dr. Bedi N. Fezyioğlu'na armağan**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1993, s.87.

harcamalarında artış yapılması uygulaması yüksek düzeyde kamu borçlanmasıyla yürütülebilecek ve kaynak dağılımını bozabilecektir. Bazı iktisatçılar ise, bu görüşe katılmayarak, borçlanmanın iddia edildiği gibi zararlı olmadığını, hatta kamu politikaları için avantajlı bir uygulama olacağını ve bu yolla kaynakların özel sektörden daha etkin dağıtılabileceğini ileri sürmektedirler²²⁵.

3.2.2 Kamu Gelirleri (Vergi) Politikası

Kamu kesiminin sorumluluğundan kaynaklanan harcamaların gerçekleştirilebilmesi adına ilgili harcamaları karşılayacak gelirlere ihtiyaç bulunmaktadır. Bu gelirler, başta vergiler olmak üzere harçlar, şerefiyeler, parafiskal gelirler, mamelek gelirleri, borçlanmalar, emisyonlar, hizmet satışları vb. Şeklinde çeşitlilik arz etmektedir. Kamu kurumlarının ihtiyaçlarından kaynaklanan ve kanuni sınırlar içinde kalmak koşuluyla başvurdukları bu şekildeki gelirlerin tümüne kamu gelirleri denilmektedir²²⁶.

Kamu gelirlerinin çeşitliliğinin yanı sıra birincil kaynağı ve en önemlisi hiç şüphesiz vergidir. Vergileme yolu ile ekonomik amaçlar doğrultusunda yapılacak düzenleme ve uygulamalar kamu gelirleri politikası bir başka deyimle vergileme politikası olarak adlandırılır. Verginin, günümüzde devlete gelir sağlama aracı olmaktan öteye ekonomik ve sosyal hayata müdahalenin, bazen de politik amaçları gerçekleştirmenin bir yöntemi ve aracı haline geldiği görülmektedir. Verginin zora dayanması başka deyişle vatandaşların vergi ödeme zorunda olmaları vergiyi mali amaçlara ulaşmada kullanılan en etkin araç haline getiren en önemli özelliğidir. Bu derece önemli bir araç olan verginin ekonomik amaçları; yatırımları teşvik etmek, üretimi-tüketimi teşvik etmek, ekonomide istikrarı sağlamak, ekonomik yapıyı değiştirmek ile boş kapasiteyi ve spekülasyonu önlemek, sosyal amaçları ise; gelir ve servet dağılımını düzenlemek, sosyal güvenliği sağlamak ve ek olarak nüfus politikasına ilişkin amaçlar şeklinde sıralanmaktadır²²⁷.

²²⁵ Ulusoy, s.95.

²²⁶ Bulut, s.24.

²²⁷ İsmail Can, "Ekonomik Krizlere Karşı Uygulanması Gereken Vergi Politikası", **Maliye Dergisi**. Maliye Bakanlığı Araştırma Planlama ve koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Sayı.142, Ocak-Nisan 2003, ss.69-107.

<http://www.sgb.gov.tr/Sayfalar/MaliyeDegisi.aspx> Erişim: 7 Şubat 2011. ; Eker, Atalay ve Sakal, s.44-45.

Keynes, bireylerin tasarruf kararlarını sadece faiz oranlarının teşvik etmediğini, hükümetin maliye politikasının da bu konuda etkili olduğunu vurgulamıştır. Aynı şekilde Keynes, gelir vergileri, özellikle kazanılmış ve kazanılmamış gelirler arasında bir ayırım yapılması halinde, sermaye karlılığından alınan vergiler, veraset vergileri ve benzerleri faiz oranıyla ilişkili olmaktan daha ziyade, maliye politikasındaki olası değişikliklerle, en azından beklentiler açısından, daha ilgili bulunmaktadır. Maliye politikasının daha adil bir gelir dağılımı için planlı bir araç olarak düşünülmesi durumunda, tüketim eğilimini artırıcı bir etkiye sahip olacağı beklenmektedir²²⁸.

Vergi politikası uygulayarak ekonominin yönlendirilmesi çeşitli yollarla mümkün olabilmektedir²²⁹. Bu uygulamalar içerisinde en etkin kabul göreni, vergi indirimleri veya muafiyetlikler olarak öne çıkmaktadır. Vergi teorisi literatüründe ayırma, farklılaştırma veya diskriminasyon uygulaması olarak bilinen durumda, dolaylı veya dolaysız vergilerin bir kısmını azaltarak veya artırarak ekonomiye müdahalede bulunmaktadır²³⁰. Öte yandan vergiler içindeki bu, dolaylı / dolaysız vergiler ana ayırımına bakıldığında, dolaylı vergilerin harcamalar üzerindeki doğrudan daraltıcı veya genişletici etkileri daha güçlü, buna karşılık dolaysız vergilerin bu etkisi daha zayıf olduğu görülmektedir. Bunun yanında, dolaysız bir vergi olarak gelir vergilerinin yatırımları teşvik etkisi ile gelir dağılımını düzenleme etkisinin çok güçlü ortaya çıktığı belirtilmektedir²³¹.

Diğer yandan vergiler sosyal adaletin sağlanmasına en iyi hizmet eden politika araçlarından biridir. Vergi oranlarının ve çeşitlerinin değiştirilmesi yoluyla toplumdaki farklı gelir grupları arasında pozitif transferler yapılabilmektedir. Bu uygulama ile optimal sosyal dengeye ulaşılabilen ya da en azından bu amaca hizmet edecek bir gelişme sağlanabilmektedir. Özellikle artan oranlı vergiler bu anlamda kullanılabilir niteliktedirler. Alınan vergiler düşük gelir gruplarına transfer edilecek olur ise ekonomide adil bir gelir dağılımının gerçekleştirilmesi sağlanabilecektir. Son dönemlerde artan oranlı vergilere yönelik gelir dağılımını düzeltmesi bir yana daha da

²²⁸ Richard ve Diğerleri, s.171. ; Bocutoğlu ve Ekinci, s.70.

²²⁹ Vergilemenin konjonktürel istikrara ilişkin etkisi için Bkz. Salih Turhan, **Vergi Teorisi ve Politikası**. 6. Basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1998, s.277-326.

²³⁰ Eker, Atalay ve Sakal, s.45.

²³¹ Devrim, s.134.

bozacağı yönünde düşünceler de ortaya atılmıştır. Bu durum *ikame etkisi* ile açıklanmaktadır. İkame etkisi, artan oranlılığın marjinal vergi oranlarını artıracacağı, kişi ve firmaların daha yüksek vergi vermektense çalışmayacağını ifade eden bir tanımlamadır. Bu doğrultuda yatırımların azalacağı daha az iş gücü istihdam edileceği ve işsizliğin artmasının gelir dağılımını bozacağı şeklinde görüşler ileri sürülmektedir²³².

Ayrıca konjonktür hareketleri karşısında vergilerin etkileri ile harcamaların etkileri karşılaştırıldığında oldukça farklı bir durum ortaya çıktığı görülmektedir. Her şeyden önce vergi ve harcama çarpanları sebebiyle bu farklılık kendini göstermektedir. Bu noktada vergi oranlarındaki değişimin reel GSYİH üzerindeki etkisi, yani vergi çarpanının, vergilerin gelirden bağımsız olup olmaması ile yakından alakalı olduğunu belirtmek gerekmektedir²³³.

Kamu gelir kaynaklarının çoğunluğunu vergiler oluşturmakta olduğu bir gerçektir. Fakat aynı zamanda, vergi kaynaklarının kamu harcamalarını karşılamakta yetersiz olduğu da yine bilinmektedir. Bu durumda verginin yanı sıra başka gelir kaynaklarına da başvurulmaktadır. Bu kaynaklar; emisyon, iç ve dış borçlanma, mülkiyet gelirleri olarak sıralanabilmektedir. Vergi dışı bu gelirler, normal dönemlerde de başvurulabilecek kaynaklar olmakla birlikte kamunun bütçe denkleğinin söz konusu olmadığı zamanlarda daha çok başvuru ve her biri en azından potansiyel bir ekonomik problem olabilecek tartışmalı yöntemlerdir²³⁴.

3.2.3 Borçlanma ve Borç İdaresi Politikası

Hükümet gelirleri gelir ve kurumlar vergisine dayandığından ekonomik faaliyetlerin azalması vergi gelirlerinin de azalmasına neden olmaktadır. Eğer hükümet harcamaları gelirlerdeki değişmelerle karşılanamamakta ise, beraberinde bütçe açıkları

²³² Ulusoy, s.30.

²³³ Bulut, s.25.

²³⁴ Bulut, s.26.

kaçınılmaz hale gelmektedir. Hükümet harcamaları gelirlere karşı kısa vadede fazla duyarlı olmadığından dolayı borçlanma kaçınılmaz bir yapı arz etmektedir²³⁵.

Geçici bir gelir kaynağı olma özelliği ile Borçlanma vergiden ayrılmaktadır. Devletin, vergi ile elde ettiği gelirleri ileri de mükelleflere geri ödemesi söz konusu olmaz iken, borçlanmada ise, anapara yanında bir de faiz ödemesi yapılmaktadır. Borçlanmayı bu yönüyle değerlendiren klasikler, borçlanmaya gerçek bir kamu geliri olarak bakmamaktadırlar. Bu gelirler, devletin normal geliri olan vergilerin öne alınmış, iskonto edilmiş şeklidir yaklaşımını benimsemektedirler²³⁶.

Kamunun borçlanma isteği mevcut kaynaklara olan talebi artırdığından yani ek fon talebi söz konusu olduğundan faiz oranlarında artış görülebilecektir. Faiz oranlarının yükselmesi özel sektör tüketim ve yatırım harcamalarının azalmasına neden olabilecektir. Böylece kamunun fon ihtiyacı özel kesimin fon kullanımını azalttığı bir durum ile karşı karşıya gelmektedir. Bilindiği üzere bu olay literatürde *dışlama etkisi* (crowding-out effect) olarak tanımlanmaktadır. Dışlama etkisi nedeniyle borçlanma ile gerçekleştirilen kamu harcamalarının toplam talep üzerindeki etkisi normalden daha küçük olmaktadır. Kamu harcamalarının toplam talep üzerindeki etkisini azaltan dışlama etkisinin varlığı ile ilgili literatürde değişik görüşler bulunmaktadır. Ekonomide maliye politikasının teşvik edici olduğuna inanan Keynesyenlere göre dışlama etkisi kabul görmez iken, buna karşın Monetarist ve yeni klasiklere göre dışlama etkisi tamdır. Keynesyenler, borçlanma nedeniyle özel kesimde servet artışı oluşturmakta ve artan servet bireylerin şu anki ve gelecekteki tüketimlerini artırmakta olduğundan tüketim artışı yatırımları artırarak dışlama etkisini yok edecektir şeklinde durumu izah etmektedirler²³⁷.

Bilindiği üzere, borçlanma klasik iktisatçılar tarafından olağanüstü bir kamu geliri olarak görüldüğünden kullanılması da tehlikeli bulunmuştur. Ancak yakın iktisat tarihine baktığımızda, ister gelişmiş isterse gelişmekte olan ülkelerde devlet borçlanmasının önemi gittikçe arttığı görülmektedir. Nitekim ekonominin enflasyonist

²³⁵ Cahit Sönmez, **Enflasyon hedeflemesinde mali piyasaların rolü: hisse senedi getirileri ile enflasyon arasındaki ilişkinin analizi**. İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 2007, s.148.

²³⁶ Ulusoy, s.31.

²³⁷ Bkz. Bulut, s.44-48.

döneme girmesi durumunda devlet borçlanma politikasını kullanarak, piyasadan likidite çekmeye çalışmaktadır. Borçlanma politikasının bu şekilde uygulanması tüketim üzerinde daraltıcı bir etki yapmaktadır. Bunun yanı sıra ekonomik konjonktürün gerileme döneminde borçlanma politikası, tüketimi genişletici yönde etkileyebilmektedir. Vadesi gelen borçların geri ödenmesi, konsolide edilmemesi, mevcut harcama düzeyinin yükselmesine yol açtığından tüketim eğilimini artırabilmektedir²³⁸. Ayrıca iç borçlanma kapsamında dikkat edilmesi gereken bir durum da, devlet borçlanmasından kaynaklanan ve kamu harcamalarındaki payı genişleyen faiz ödemeleri, devlete borç veren zengin sermaye sahiplerinin gelirlerini artıracak olmasıdır²³⁹. Bu durum ise ekonomideki gelir dağılımı dengesine negatif etki edecektir.

Borçlanma politikası sonucu elde edilen fonların kullanım şekli ve sonuçları çok önem arz etmektedir²⁴⁰. Sağlanan fonlar, devletin yüklediği fonksiyonları gerçekleştirmek amacı doğrultusunda ekonomiye katıldığı mal ve hizmet alanında bulunduğu sürece genişletici etkilere yol açması beklenmektedir. Devletin uyguladığı borçlanma politikasının iktisadi istikrarın sağlanmasına yardımcı olabilmesi için ise, bankalar dışındaki kurum ve kişilere borçlanmasının daha uygun olacağı düşünülmektedir. Aynı zamanda borçlanma ile güdülen amaç veya amaçlara varılabilmesi etkin bir borç yönetimi gerekmektedir²⁴¹. Borç yönetimi, bir ülkenin ekonomi politikasına yardımcı olmak üzere kamu borçlarının miktarında ve bileşiminde değişiklikler yapılması olarak tanımlanabilmektedir. Borç yönetiminin her şeyden önce ülkede uygulanan maliye ve para politikaları ile uyumlu bir yapıda yürütülmesi gerekmektedir. Bu politika ile hangi kaynaklardan borçlanılmalı, hangi borçların ödenmesi öne alınmalı veya uzun vadeye yayılmalı gibi konular izlenerek uygulanmaktadır. Ayrıca, vadesi gelen dış borçların ödenmesi, vadelerinin uzatılması ve diğer özellikleri gibi konular da etkin bir dış borç yönetimi gerektirmektedir. Borç

²³⁸ Eker, Atalay ve Sakal, s.46.

²³⁹ Bulut, s.23.

²⁴⁰ Yapılacak olası borçlanmanın cari harcamalarda değil, yatırım harcamalarında kullanılması öngörülmektedir. Bu duruma "altın kural" adı verilmektedir. Yani yatırım harcamaları oranında borçlanılması ve sağlanan fonların buralarda değerlendirilmesi tavsiye olunmaktadır. Bkz. ; Abdulkadir Işık ve Metin Meriç, "AB'de Kamu Yatırımlarının Finansmanında Altın Kural", **Ege Akademik Bakış**, 2009, ss. 1591-1603.

http://www.eab.ege.edu.tr/pdf/9_4/C9-S4-M25.pdf Erişim: 25 Mart 2011.

²⁴¹ Bkz. Aytaç ve Hayal, s.91-110.

yönetiminin başarısı borçların vade yapısının ve ödemesiz süresinin uzunluğu, ödenen faiz miktarının ve oranının düşük olması durumları ile ölçülmektedir²⁴².

Kamu borcu, vergiler ve ekonomik faaliyetler arasındaki ilişkiyi açıklarken Keynes; Aynı zamanda kamu borçlarının azaltılması için hükümetçe oluşturulan ve klasik vergilerle finanse edilen fonların toplam tüketim eğilimi üzerindeki etkisinin de dikkate alınması gerektiğini vurgulamaktadır. Bunlar kurumsal tasarrufların bir türü olması dolayısıyla, büyük ölçekli bir kamu borcunu azaltma politikası, belirli şartlar altında, tüketim eğilimini azaltıcı bir faktör olarak görülmelidir. Bu nedenle kamunun borç alma politikasından aksi istikametteki bir borç ödeme politikasına dönüşü (tersi), efektif talepte ciddi bir daralmaya (genişlemeye) yol açma potansiyeli taşımaktadır²⁴³.

Gelişmekte olan ülkeler için borçlanma konusunda yaşanan tecrübeler borçlanmanın sorunları çözmeye katkı sağlaması bir yana, sorunun kaynağı olduğu görülmektedir. Fakat etkin bir şekilde kullanılacak borçlanma politikası özellikle fiyat istikrarına, işsizliğin önlenmesine ve ekonomik büyümeye önemli katkı sağlayabilecektir. Borçlanmanın, atıl fonların aktif hale getirilerek sermaye yetersizliğinin giderilmesi veya piyasadaki likiditenin emilerek toplam talebe müdahale edilmesi gibi etkileri de söz konusu olabilecektir²⁴⁴.

3.2.4 Bütçe Politikası

Bütçeyi, belli bir dönemde toplanacak gelirler ile yapılacak giderlerin tahmini ve karşılaştırmalı bir hesap cetveli olarak tanımlamak mümkündür. Bütçenin ekonomideki makroekonomik hedefler için başka bir anlatımla belirlenen iktisat politikası hedeflerinin gerçekleştirilmesi için kullanılması *bütçe politikası* olarak isimlendirilmektedir. Bütçe politikası kamusal bütün gelir ve giderlere ilişkin önlemleri içermektedir. Bütçe, dar kapsamlı klasik anlamından çıkartılıp, ekonomik bir denge aracı olarak görülmesiyle kapsamı da genişlemiştir²⁴⁵. Bir bütçe politikasından yüksek oranda başarı elde edilebilecektir. Ancak özellikle az gelişmiş ülkelerde görünen yüksek

²⁴² Eker, Atalay ve Sakal, s.47.; Ulusoy, s.32.

²⁴³ Bocutoğlu ve Ekinci, s.71.

²⁴⁴ Ulusoy, s.32.

²⁴⁵ Eker, Atalay ve Sakal, s.48.

seviyeli enflasyon ve kaynak yetersizliği bütçelerin sürekli açık vermesiyle ve açık bütçe politikalarının uygulanmasıyla sonuçlanmaktadır. Bu doğrultuda kamu açıkları ile ilgili olarak klasik maliye anlayışının benimsediği sınırlı devlet, tam bütçe denklığı, bütçe açıklarının genel dengeden geçici sapmalar olduğu anlayışı rasyonellikten uzak varsayılmaktadır. Bu açıkların sosyo-ekonomik faktörlerden kaynaklandığı ve kronik hale gelen bir olgu olduğu, Maliye literatüründeki hâkim görüşü temsil etmektedir²⁴⁶. Tüm bu gelişmeler ise bütçe açıklarının giderilmesine yönelik arayışları gündeme taşımaktadır²⁴⁷.

Bütçeler maliye politikasının temel aracıdır. Ülkede uygulanmakta olan ekonomik faaliyetlerde devletin yerini ve rolünü belirleyen özelliğe sahiptir. Devletin ekonomiye kamu bütçesiyle yaptığı müdahale, bir bakıma hükümetin siyasal tercihinin göstergesi olmaktadır. Devlet, merkezi ve yerel düzeydeki bütçe aracılığıyla çok önemli kaynakları toplamakta ve harcamakta, bu nedenle de kaynak tahsisleri üzerinde belirleyici etkiye sahip olmaktadır²⁴⁸.

Genişleyici bir maliye politikası kamu harcamalarının artırılması ya da vergilerin azaltılması şeklinde oluşmaktadır. Daha önce söylediğimiz gibi bu iki politikaların genel etkisi toplam talebi artırmaktadır. Kamu harcamalarındaki bir yükselme ekonomi üzerinde aynı miktarda vergi ödemelerindeki yükselmeden daha büyük bir etkiye sahip olmaktadır. Dolayısıyla belli bir bütçe programının etkisi incelenirken – daha önce de belirtildiği gibi - ekonomik faaliyet düzeyi üzerinde vergilerle harcamalardaki değişimin farklı çoğaltan etkisine sahip olduğunu dikkate almak gerekmektedir. Kamu harcamalarında ve vergi gelirlerinde eşit miktarda bir gelişme ve böylece bütçe dengesinin değişmemesi durumunda ekonomi üzerinde bütçe genişleyici bir etkiye sahip olmaktadır. Bilindiği üzere Bu durum *denk bütçe çarpanı* veya çoğaltanı olarak tanımlanmaktadır. Yani, bütçenin denk olması dâhilinde bile, hâsıla ve istihdam üzerinde genişletici bir etki söz konusu olmaktadır. Dış ticaret ve vergi ödemelerinin gelirin bir fonksiyonu olarak modele sokulması durumunda

²⁴⁶ Bulut, s.30.

²⁴⁷ Eker, Atalay ve Sakal, s.49.

²⁴⁸ Bayram Meral, “Ekonomik Kriz”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1138.

varsayımlar yumuşatılabilecektir. Ancak, temel sonucu değiştirmemektedir. Bütçe dengesi yani bütçe hesapları açık veremekteyse, maliye politikasının genişleyici, bütçe fazlası söz konusu ise, maliye politikasının daraltıcı olduğu kabul edilmektedir. Bütçenin büyüklüğünün kısmen de olsa ekonomik faaliyet düzeyine bağlı olması, bütçenin maliye politikasının yönünü göstermede kullanılmasında ortaya çıkabilecek bir sorun olarak görünmektedir. Bu, bütçe hesaplarının GSMH düzeyine bağlı olması (endojen olması) durumudur. Bu durum, hükümet vergi ve harcama politikasını ve programlarını değiştirmemesi halinde de bütçede değişimler olabileceğini ifade etmektedir. Örneğin sosyal güvenlik için yapılan ödemelerde, işsizlikte artış olması halinde önceden planlanmamış artışlar olabilecektir. Aynı şekilde, bir ekonomik resesyon döneminde kişisel gelirlerle kurum gelirleri karlarından alınan vergilerde düşme olacağından, sonuç itibari ile işsizlik arttığı zaman vergi hasılatının azalması söz konusu olabilecektir²⁴⁹.

Bütçeyi maliye politikası aracı olarak kullanmanın bir yolu da *devri bütçe denklığı* prensibini benimsemektir. Bu durumda, mali-iktisadi araçlarla bilinçli olarak konjonktür politikası uygulanmaktadır. Fonksiyonel maliyecilerin savundukları bu teoriye göre bütçe yıllık olarak açık verebilmektedir. Burada önemli olan konjonktüre paralel bir bütçe politikası izlenecek olmasıdır. Konjonktürün depresyon dönemlerinde açık bütçe uygulaması sakıncalı görülmemekte, aksine ekonomik denge için yararlı bulunmaktadır. Buna karşın depresyondan ekonomik dengeye doğru ulaşıldığında bütçe denklığı sağlanması ve eğer bütçe fazlası oluşursa bu fazlalıklar bazı fonlar oluşturularak kriz ya da savaş ve doğal afet gibi dönemlerde kullanılması öngörülmektedir²⁵⁰. Bu anlayışa göre, tüm konjonktür devresi içinde açık ve fazlalıkların denkleşmesi lazım gelmektedir. Burada, bilinçli olarak her bir bütçe yılında klasik denklik prensibinden vazgeçilmemektedir. Ancak, bu prensip bir konjonktür devresini kapsayan zaman için geçerli olmakta, yani böyle bir süre bakımından tüm bir denkleğin sağlanması gerekmektedir. Bu politika yıllık bütçe denklığıne prensip itibari ile bağlı kalan politikaya kıyasla ilişkileri görme açısından çok üstün görünmekle birlikte, zayıf tarafları da göze batmaktadır. Her şeyden önce böyle bir devri bütçe denklığını kesin

²⁴⁹ Oktay, s.248,149,257.

²⁵⁰ Aktan, *Yeni İktisat Okulları*, s.35.

olarak planlamak mümkün görünmemektedir. Zira, hiç kimse bir konjonktür devresinin ne kadar devam edeceğini ve buhran devreleri ile refah devrelerinin birbirlerine olan oranının ne olacağını önceden söyleyememektedir. Bu konjonktür devresi sonunda tesadüfen bir denklik oluşabilecektir. Fakat bu durumun planlamak yoluyla elde edilemeyeceği savunulmaktadır²⁵¹.

Kamu otoritesinin inisiyatifine bağlı maliye politikaları ile otomatik maliye politikası değişimleri arasında ayırım yapabilmek için *tam istihdam bütçe denge düzeyi* kavramı geliştirildiği bilinmektedir. Burada amaç, bütçenin ekonomi üzerindeki etkisi ile ekonominin bütçe üzerindeki etkisini birbirinden ayırt etmektir. Tam istihdam halinde bir bütçe açığı genişleyici politikayı, bütçe fazlalığı ise daraltıcı politikayı ifade etmektedir. Fakat bu göstergede de bir sorun ile karşılaşıldığı görülmektedir. Bu sorun, pratikte tam istihdam bütçe açıklarını / fazlalıklarını hesaplamının güçlüğü şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu hesap güçlüğüne ilaveten bir de *mali sürüklenme* sorunu ile karşılaşılmaktadır. Bu durumda ekonomik büyüme ile vergi hasılatı, harcamalardan daha fazla artmakta ve böylece tam istihdam bütçe açığı (fazlası) azalmaktadır (artmaktadır). Ayrıca tam istihdam bütçe dengesindeki otomatik değişimler, enflasyonun yaşandığı bir ekonomide de ortaya çıkabilmektedir²⁵².

Maliye politikasındaki değişimleri, devlet bütçesindeki değişimlere bakarak değerlendirmek yanıltıcı olabilecektir. Böyle yapılması durumunda bütçe açığında ulusal gelirdeki dalgalanmalardan ileri gelen değişimlerin maliye politikasındaki kaymalardan kaynaklanan değişimlerle karıştırılması sorunu yaşanabilecektir²⁵³. Bugün devlet bütçesi yanında bu birliği bir ölçüde bozan mahalli idare bütçeleri, katma ve özerk bütçeler de bulunmakta ve milli ekonomideki değişimlerin de hesaba katılması gerektiğine göre maliye politikasının dar anlamdaki bütçe politikasından daha kapsamlı olduğu neticesi ortaya çıkmaktadır²⁵⁴. Ancak bu durum onu, sevilsin ya da sevilmesin, varlığı dolayısıyla boyut ve hacminin onu kaçınılmaz olarak ekonomiyi etkileyen güçlü araçlardan biri yaptığı gerçeğini değiştirmemektedir.

²⁵¹ Haller, s.208.

²⁵² Oktay, s.257-258.

²⁵³ Richard ve Diğerleri, s.168.

²⁵⁴ Ulusoy, s.28.

3.3 Ekonomik Krizlerin Aşılmasında Maliye Politikası Araçlarının

Yeterliliği

Literatürde, maliye politikalarının etkinliğinin sorgulanmasında, politika değerindeki bir değişimle ilişkili, reel çıktı düzeyinin hangi doğrultuda ve ölçüde değişme gösterdiği sorusuna cevap aranmaktadır. Bununla birlikte, maliye politikalarının reel çıktı üzerinde meydana getirdiği net etki ve bu etkinin ekonomide hangi doğrultudaki ilişkiler ile oluştuğu da bir başka cevabı aranan soru olmaktadır. Bu yönde Keynesyenlere göre, kamu harcaması ve vergi değişkenleri aracılığıyla yürütülen bir politika sonucunda toplam talep ve toplam çıktı düzeyi üzerinde yaratacağı etki, mutlak değeri birden büyük olan politika çarpanı kadar büyüyecektir. Tartışmanın diğer tarafında yer alan Yeni Klasiklere göre ise, rasyonel beklentiler, para piyasaları ile olan etkileşim, servet etkileri ve ekonominin dışı açıklık derecesi gibi iktisadi faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu çerçevede, yeni klasik yaklaşıma göre, politika çarpanının mutlak değeri birden küçük olacak ve dolayısıyla maliye politikası araçlarıyla toplam talep ve çıktı düzeyi artırılamayacaktır²⁵⁵.

Bilindiği üzere olağanüstü durumlar haricinde devlet bütçesinin denk olması gerektiğini savunan klasik iktisatçılar, talep yönetimini hedefleyen hükümet harcamalarının ve/veya vergi düzenlemelerinin başarısını yürütülen politikanın finansman şekline bağlamaktadırlar. Bu bağlamda, genişletici nitelikteki bir maliye politikasının tahvil ihracı, vergi artışı veya para basılması yollarından hangisi ile finanse edildiği konusu, klasiklerin politika etkinliği değerlendirmesinde ele alınmaktadır. Tahvil ihracı ve vergi artışı yoluyla finansman şekli ele alındığında, toplam talep miktarının ve istihdamın maliye politikasındaki değişmeden etkilenmediği, sadece toplam talebin bileşiminin değiştiği sonucuna ulaşmaktadırlar. Para basılarak finanse edilen bir hükümet harcaması artışı veya vergi indirimi etkilerinin değerlendirilmesi ele alındığında ise, toplam talepteki artış dikotomi ve miktar teorisi nedeniyle bütünüyle fiyatlar genel seviyesine yansıdığı varsayımı ile istihdam gibi reel değişkenlerin maliye politikasından etkilenmesinin söz konusu olmadığı düşünülmektedir. İktisat politikası tercihinde maliye politikalarını ön plana çıkaran Keynesyen yaklaşıma bakıldığında,

²⁵⁵ Serkan Erkam, **Maliye Politikalarının Etkinliği: Teori ve Bir Uygulama**. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, 2010, s.2.

toplam efektif talep üzerindeki en etkili iktisat politikası aracı olarak görülen maliye politikalarının, çıktı düzeyinin en önemli belirleyicisi olduğu savunulmaktadır. Keynes'in likidite tuzağı olarak tanımladığı durumda ise maliye politikası tek etkin ve tek tercih edilebilir politika haline gelmektedir²⁵⁶. Ayrıca, Keynesyen modelin kapalı ve açık ekonomi varsayımı ile oluşturulan uzantıları da mevcuttur. Bunlar da maliye politikalarının etkin olduğuna dair Keynesyen görüşü ayrıntılı biçimde açıklar mahiyet arz etmektedirler²⁵⁷.

Ekonomide krizin başlıca nedeni talebin, mal ve eşya arzını karşılayamaması olarak nitelenebilecektir. Böyle bir durumda ise mal ve eşya stokları artmakta, işsizlik çoğalmakta, üretim faaliyeti azalmaktadır. Hal böyleyken, stokların azaltılmasına ve toplam iş alanının genişletilerek işsizliğin azaltılmasına yönelik mal ve eşya talebini artıracak tedbirlerin alınması gerekmektedir²⁵⁸. Talebin ve dolayısıyla tüketimin artırılması ise bilindiği üzere satın alma gücünün artırılması ile ilişkilidir²⁵⁹.

Devlet harcaması toplam talebi artırmakta, vergileme ise azaltmaktadır. Bunu bildiğimize göre - ulusal geliri ne yönde değiştirmek istediğimizi de biliyor isek - harcama ve vergileme değişikliklerinin yönünü belirlemek artık bizim için kolay olacaktır. Ancak gerçekte böyle olmamakta değişikliklerin zamanlaması, büyüklüğü ve karışımı güç sorunlar çıkarmaktadır²⁶⁰. Maliye politikasının yürütülmesi rutin ve sıradan bir iş olarak görülebilir. Ancak, maliye politikası uygulamalarını zorlaştıran komplikasyonların varlığı söz konusudur. Dolayısıyla, istikrar politikasının belli bir enflasyonist ya da resesyonist açığı tanımlamak ve sonrada bunu *bir kerede* ortadan kaldıracak adımları atmaktan ibaret olmayan güç bir iş olduğu bilinmektedir²⁶¹. Ayrıca, söz konusu politikaların çıktı üzerindeki etkilerinin daha uzun süreli gecikmelerle meydana geldiği gerekçesiyle Friedman, iktisadi dalgalanmalara müdahale kaçınılmaz

²⁵⁶ Erkam, s.6-9.

²⁵⁷ Bu uzantılar, literatüre, Hicks-Hansen Modeli (IS-LM) ve Mundell-Fleming Modeli (IS-LM-BP) olarak geçmiştir. Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Erkam, ss.9-12.

²⁵⁸ Erginay, s.271-272.

²⁵⁹ Bkz. Ergün, Mine. "Sürdürülebilir Maliye Politikası ve Maliye Politikasının Ekonomik Aktivite Üzerine Etkileri: AB Uyum Sürecindeki Türkiye Örneği ve AB Ülkeleri Deneyimleri". **DPT Uzmanlık Tezi**. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 2005.

²⁶⁰ Bkz. Richard A. Musgrave, **Maliye Politikası**. Şener, Orhan (çev.). 2. Basım. İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997, s.132-165.

²⁶¹ Richard ve Diğerleri s.169.

ise dahi, söz konusu müdahalenin maliye politikası aracılığıyla yapılmasını uygun bulmamaktadır²⁶². Aynı şekilde, müdahaleci politikaların önerilmediği Yeni Klasik yaklaşımda ise, iktisat politikalarının etkinliği konusunda iki teorinin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunlar sırasıyla, Sargent ve Wallace tarafından ortaya atılan politika etkinsizliği önermesi ve literatürde Barro ile anılan Ricardocu eşdeğerlilik önermesidir²⁶³.

İhtiyari maliye politikasına yönelik bir takım eleştiriler söz konusu olmaktadır. Bunlar; kamu tercihi teorisi çerçevesinde yapılan eleştiriler ve maliye politikası uygulama sürecinde var olan gecikmelerden hareketle yapılan eleştirilerdir. Bu bağlamda üç tür gecikme söz konusudur. Birincisi; mevcut iktisadi sorunun belirlenmesi için geçen zaman süresidir. İkincisi; politikaların uygulama gecikmesidir. Üçüncü gecikme ise; maliye politikası uygulamalarının ekonomideki etkisinin ortaya çıkma sürecinde ortaya çıkan gecikmedir²⁶⁴. Friedman, özellikle ikinci tür gecikmelerin uzun olduğunu ifade etmektedir. Ona göre bu anlamda etkili olan unsur, bir vergi veya bir kamu harcaması değişikliğinin gerektirdiği bürokratik gecikmelerdir. İçine girdiğimiz kriz ortamı stabil olarak kalmamakta, sürekli değişimi içermektedir. O nedenle bir süre önceki konuma göre yapılan öneriler sonraki konumda fazla anlam taşımıyor olabilmektedir. Bu durumda krize doğru zamanda doğru araçları kullanmak suretiyle müdahale hiç te kolay görünmemektedir. Bu bağlamda otomatik istikrarlandırıcılar dışında kalan tüm maliye politikası araçlarının, para politikası araçlarına kıyasla daha uzun süren uygulama ve etki gecikmelerine sahip olmasını gerekçe gösteren Yeni Keynesyenler, daha gerçekçi olarak nitelendirdikleri aksak rekabet şartlarında, maliye politikalarını daha etkin bulmalarına rağmen, politika tercihlerini, para politikalarından yana kullanabilmektedirler. Aynı zamanda, maliye politikalarının tersine çevrilebilmesinin uzun ve zahmetli olmasını da gerekçelerine ekleyerek belirtmektedirler²⁶⁵. Post Keynesyenlerin, Keynesyen görüşe sadık kaldığı, ancak bu

²⁶² Erkam, s.13-14.

²⁶³ Bkz. Erkam, s.16-18. ; Ertaş ve Yay, s.21-23.

²⁶⁴ Vildan Serin (Hzl.). **İktisat Politikası: Seçme Konular; Para Politikası, Maliye Politikası, Uluslararası İktisat Politikası**. İstanbul: Alfa Yayınları, 1998, s.499-500.

²⁶⁵ Erkam, s.21-23.

politikaların *gelirler politikası* ile de desteklenmesi gerektiğini savundukları görülmektedir²⁶⁶.

Kriz ile mücadele amaçlı alınmış olan genişletici maliye politikaları söz konusu gecikmelerden dolayı enflasyonist etki eder hal almış olabilecektir. Ancak, milyarlarca dolarlık GSMH kaybına uğramış bir ekonomide öncelik artık enflasyonla mücadele olarak görülemeyecektir²⁶⁷. Bir başka ifade ile resesyon içine girmiş bir ekonomide çıkış yolu gidişi tersine çevirmekten geçmekte, bu anlamda kriz ortamında öncelik ve esas olan kısa vadede krizin aşılması olmaktadır. Dolayısıyla enflasyon öncelikli hedef olmaktan uzaktır.

Maliye politikasını kullanmanın üstünlüğü uzun bir resesyonu epey kısaltabilmesinden kaynaklanmaktadır. Dezavantajı ise ekonomiyi, özel sektör harcamaları doğal nedenlerle canlanmaya geçmeden hemen önce uyarması ihtimalinde, ekonomi potansiyel çıktısını hızla geçerek enflasyonist açık durumuna gelebilmesi durumu olmaktadır. Böyle bir durumda, hükümet vergileri yükselterek veya harcamaları kısarak toplam talebi enflasyonist açığın kaybolmasına yetecek ölçüde azaltabilmektedir. Bu uygulama ile birinci yöntemde görülen enflasyonist fiyat artışlarından kaçınabilme olanağı sağlanabilecektir. Fakat özel sektör harcamalarının doğal nedenlerle düşmesi halinde ise, ulusal gelirin potansiyelinin altına inmesi ve böylece resesyonist açık ihtimalinin ortaya çıkması da söz konusu olabilecektir²⁶⁸.

Kriz ile mücadele sürecinde, bir yandan müteşebbislerin kar hadlerini yükseltmek imkânlarının sağlanması ve öte yandan, tüketicilerin satın alma güçlerinin artırılması amaçlanmaktadır. Karın yükseltilmesi için, üretim faktörleri gelirlerinin, yani ücret, faiz ve iskonto miktarlarının azaltılması gerekmektedir. Ancak üretimin devam edebilmesi için tüketicilerin satın alma güçlerinin de artmış olması gerekmektedir. Bir yandan karların, faktör maliyetlerini düşürmek suretiyle artırılması ve öte yandan faktör gelirlerinin artırılması amacı bir tezat ortaya koymaktadır. Bu durum işlerin

²⁶⁶ Savaş, Vural Fuat. "Türkiye'de Liberalizasyon Sürecinde Maliye Politikalarının Özel Ekonomi Üzerindeki Görelî Etkinliği", Türkiye'de liberalizasyon sürecinde maliye politikaları açısından kamu ekonomisinin özel ekonomi üzerindeki etkileri, **XI. Türkiye Maliye Sempozyumu**. İzmir : Dokuz Eylül Üniversitesi, 4-8 Mayıs 1995, ss.1-15.

²⁶⁷ Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu. **Krizleri Nasıl Çıkardık?**. 2. Basım. İstanbul: Creative Yayıncılık, 2001. s.226.

²⁶⁸ Richard ve Diğerleri, s.162.

piyasaya bırakılması halinde aşlamayacağını da bir göstergesidir aynı zamanda. İşte hal böyleyken, efektif talebin artırılması, yani faktör gelirlerinin çoğaltılması için kamu maliyesine görevler düştüğü genel kabul görmektedir²⁶⁹.

Tüketim alımlarının artırılması konusunda, iş alanları açma yanında başlıca iki imkân olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi vergilerin azaltılması ve ikincisi transfer giderlerinin çoğaltılması şeklindedir²⁷⁰. Kriz ortamlarında vergi oranlarının düşürülmesi, tüketim harcamalarının artmasında kendisini göstereceğinden uygun bir maliye politikası olabilecektir. Aynı zamanda devletin vergi gelirleri tahsilatını da artıracığı iddia edilmektedir (Arthur Laffer-Laffer Eğrisi). Dolayısıyla devlet daha düşük tarife uygulayarak daha fazla vergi tahsil etmiş olabilecektir. Bunun sonucunda da harcamalarını artırarak ekonominin krizden çıkmasına katkıda bulunulacağı öngörülmektedir²⁷¹. Burada şunu belirtmek gerekir ki Keynes vergi indirimlerine nazaran kamu harcamalarının daha etkin olacağını belirtmiştir.

Ekonomik krizler beraberinde işsizliği getirir, derinleştirir ve kısır döngü oluşmasına neden olur. Keynes, 1930'ların işsizliğinin sebebinin gerçek ücretlerin yüksekliği olduğuna inananları klasik iktisatçılar olarak isimlendirmiştir. Bu görüşte olanlara göre işsizliğin çaresi ücretlerin düşürülmesinden geçmektedir. Oysa Keynes'e göre işsizliğin nedeni toplam talebin yetersiz olmasıdır. Dolayısıyla ona göre çare, talebin yükseltilmesidir²⁷². Bu yönde etkinlik sağlayabilecek unsurlardan biri de işsizlik sigortasıdır. Bu sayede değişen bir toplumda kaçınılmaz olan işsizliğin sıkıntıları hafifletilmiş olunabilecektir. Bu durumda, işsizlik sigortasının bir yandan işsizlerin sıkıntılarını hafifletirken, öte yandan, işsizliğin maliyetini düşürerek iş arayanların miktarını artırabileceği ortaya atılmaktadır. Fakat bu durum kriz anı göz önüne alındığında toplam talep artışına hizmet edebilecek bir uygulamadır. Ayrıca kanımızca buradaki ikame etkisi sanıldığından çok daha düşüktür.

Maliye politikası uygulamalarının başarısında gerekli politika bileşimlerinin de edinilen amaçlar doğrultusunda göz ardı edilmemesi önemlidir. Bu duruma örnek olarak

²⁶⁹ Erginay, s.268-269.

²⁷⁰ Erginay, s.272.

²⁷¹ Eğilmez ve Kumcu, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, s.351-352.

²⁷² Richard ve Diğerleri, s.318.

stagflasyon gösterilebilecektir. 1970'lerde ekonomik durgunluk ile enflasyonun birlikte yaşandığı durum olan stagflasyon olgusu ile karşı karşıya gelinmiştir. Bu durum karşısında maliye politikasının, amaç çelişkileri²⁷³ nedeni ile tek başına yetersiz kaldığı hâkim görüş olmuştur. Bu durumda en rasyonel olanın vergi indirimleri yolu ile gerçekleştirilen genişletici maliye politikası ile daraltıcı yönde etki yapan para politikasını birleştirmek olduğu görüşü ortaya çıkmıştır²⁷⁴.

Maliye politikası ile para politikası arasındaki ilişkiye baktığımızda²⁷⁵; her iki araçtan her birinin kuvvetli ve zayıf yönleri olabilecektir. Bu noktaya onların bileşimi sırasında dikkat etmek gerekmektedir. İlgili duruma göre çok kuvvetli olan araca daima ağırlık vermek tavsiye edilebilecektir. Böyle zamanlarda diğer araç, zaruri olduğu nispette uygulanabilir ve hatta bazı zamanlarda hiç kullanılmaya bilir de. Genişletici etkileme süreci esnasında para politikasının yardım elini uzattığı ve maliye politikasının ise aktif rol aldığı görülmektedir. Maliye ve para politikalarının sıkı bir şekilde birbiriyle iç içe girebildikleri, birbirlerini kısmen zorunlu kırdıkları, kısmen tamamladıkları bilinmektedir. Her iki aracın zıt yönde kullanılmasının konjonktür politikasının anlamlı bir şekilde yönetimine yol açmayacağı da bilinen bir durumdur. Ayrıca, vergi değişikliğinin arzulanana başarıya yol açması ve olayların, yansıma açısından yanlış mecralara yönelmemesi adına, vergilendirme seviyesinde meydana gelecek her büyük değişiklik sırasında para politikası için yetkili olan organların maliye bakanlığı ile birlikte hangi para politikası tedbirlerinin uygun olduğunu müzakere etmeleri temenni edilen bir durum olmaktadır. Burada, maliye ve para politikası tedbirlerinin yardımıyla yüksek bir istihdam derecesini meydana getirmek, muhafaza etmek ve aynı zamanda dış dünya ile ödemeler bilançosunun denge halinde olduğu yüksek bir mübadele seviyesine erişmenin mümkün olup olmadığı önem arz etmektedir. Keynesyen ve Monetarist düşünürlerin para ve maliye politikalarının etkinliğine ilişkin

²⁷³ Bkz. John Kenneth Galbraith ve Nicole Salinger, **Ekonomi Üzerine Hemen Her şey**. Özer Ozankaya (çev.). İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.

²⁷⁴ Bkz. Salih Turhan, "Stagflasyon ve Maliye Politikası", **Maliye Araştırma Merkezi konferansları: otuz dördüncü seri - yıl 1990/1991 : Prof. Dr. Memduh Yaşa'ya armağan**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1993, s.219-225.

²⁷⁵ İstikrarın sağlanmasında çağdaş makroekonomik tartışmalar konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz, Ataç, Beyhan. "İstikrarın Sağlanmasında Çağdaş Makro Ekonomik Tartışmalar". **Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.6, Sayı.2, Ocak 1988, ss.331-354.

değerlendirmelerine bakılması durumunda para ve maliye politikalarının nispi etkinliğini daha net bir şekilde anlamak mümkün olabilecektir²⁷⁶.

Maliye politikasının rekabet politikası ve sosyal politika sahaları ile olan münasebeti ve buralarda alınan tedbirler ile ahenkleştirilmesi de maliye politikası etkinliği açısından önem arz eden bir durumdur²⁷⁷. Burada maliye politikasının sosyal politika ile ahenkleştirilmesi bakımından önemli olan sorun, yeniden dağıtım sırasında rollerin nasıl dağıtılacağı ve kamu mali iktisadı ile çeşitli dalları olan sosyal sigortaya hangi hisselerin verileceğine ilişkindir. Devletin, sigorta edimlerinden yararlanamayan muhtaç kişilere yardım yapmak sorumluluğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Sübvansiyonlar şeklindeki yeniden dağıtım keza bizzat devlet mali iktisadının meselesi olmaktadır. Bu yapılacaklar kriz ortamı göz önüne alındığında kişilere efektif talep gücü aşılarda faydalı olabilecektir. Yine kriz ile derinleşen gelir dağılımı dengesizliğinin de şiddetini hafifletebilecektir.

Maliye politikası ve ona ilişkin tedbirlerin tüm iktisat politikası ile ahenk içinde olması zorunlu olmaktadır. Toplam talebin seviyesini ayarlamak suretiyle ekonomiyi toplu bir şekilde sevk ve idareye yönelik *kantitatif* iktisat politikası çerçevesi içindeki tüm politikalarla maliye politikasının ahenkleştirilmesi, konunun en fazla önemli olan kısmıdır. Bilindiği üzere, burada maliye politikasına hayati bir rol düşmektedir²⁷⁸. Maliye politikasının sağlıklı yürütülmesinde göz ardı edilmemesi gereken bir diğer husus da kurumsal sorunlarının minimize edilmesidir²⁷⁹.

Maliye politikası etkinliği konusunda²⁸⁰, ağırlıklı olarak Keynesyen yaklaşım ile Yeni Klasik sentez arasında süre giden bu tartışmada, maliye politikalarının önemine inanan iktisatçılar, istikrar programlarının oluşturulma sürecinde maliye politikalarını arka plana atan Klasik yaklaşımı, şaşırı olarak nitelendirmektedirler. Politikacıların etkinlikleri tartışmalı olan maliye politikası araçlarına sıklıkla başvurmalarını bu

²⁷⁶ Maliye politikası ve para politikasının nispi etkinlikleri konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz. Ulusoy, ss.99-122.; M. İlker Parasız, **Para Politikası, Keynesgil İktisadın Düşüşü ve Yükselişi: Monetarist, Keynesgil, Yeni Klasik Yeni Keynesgil Tartışması**. 3. Basım. İstanbul: Ezgi Kitabevi, 1993, s.57-69.

²⁷⁷ Bkz. Haller, s.421-422.

²⁷⁸ Bkz. Haller, s.424-427.

²⁷⁹ Bkz. Haller, s.431-435.

²⁸⁰ Maliye politikasının etkinliğine ilişkin teorik yaklaşımlar hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Ulusoy, ss.35-71.

duruma bir neden olarak göstermektedirler²⁸¹. Kriz ortamında en liberal iktisatçıların bile Keynes'i imdada çağırarak bir *sakinca görmemesi* bu durumun en bariz örneğidir.

Konjonktürün genişleme dönemlerinde üretim ve istihdam artarken, tüketici ve yatırımcıların geleceğe dair beklentileri iyimserken, ekonomide devlet müdahalesine karşı klasik görüşlerin yıldızının parladığı görülmektedir. Buna karşılık konjonktürün daralma (resesyon) döneminde üretim ve istihdam düşerken ve beklentilerde karamsarlık bulutları hakimken devlet müdahalesine taraftar olan Keynesyen görüşler tam anlamıyla başköşeye oturtulmaktadır. Esas itibari ile klasik görüşlerin beşiği olan ABD'nin 2009 global krizinde, devlet müdahalesini esas alan aktivist politikalara yönelmesi de bu görüşü doğrular nitelikte meydana gelmiştir. Belki de 2009 global krizinden öğrenilen en önemli ders bu olmuştur²⁸².

Hem klasiklere hem de Keynesyenlere göre; ekonomi negatif bir talep şokunun doğurduğu durgunluk nedeniyle uzun dönem tam istihdam denge seviyesinden eksik istihdam denge seviyesine gerilediğinde, ekonomi tekrar uzun dönem tam istihdam denge seviyesine geri dönecektir. Bu hususta her iki görüş aynı fikirdedir. Ayrıldıkları nokta ise; Klasiklere göre, ekonominin durgunluktan çıkışı, birkaç ay içinde kendiliğinden gerçekleşebilecektir. Fiyatlar esnek olduğu için, piyasa mekanizması (görünmeyen el) çok kısa bir zaman aralığında ekonomiyi krizden çıkarabilecektir. Klasiklere göre krizden çıkış için hükümetin ekonomiye müdahalesine gerek kalmamaktadır. Buna karşılık Keynesyenlere göre, ekonominin durgunluktan çıkışı yıllarca sürebilecektir. Fiyatlar katı olduğu için piyasa mekanizması ekonomiyi ancak yıllar sonra krizden çıkarabilecektir. Krizden *çıkış süresini* kısaltmak için kamunun maliye ve para politikaları ile ekonomiye müdahale etmesi kaçınılmazdır²⁸³.

Ekonomik krizde hükümetlerin ekonomik dengeyi sağlamak için dört ayrı politika seçeneği vardır. Birincisi, ekonomik krizin aşılması için hiç müdahale etmeyip, sorunu piyasa mekanizmasının kendiliğinden çözmesini beklemektir. İkincisi ise, vergileri sabit tutup harcamalarla dengeyi kurmaya çalışmaktır. Krizin durumuna göre

²⁸¹ Erkam, s.1.

²⁸² Bocutoğlu, *İktisat Teoriler ve Politikalar*, s.17.

²⁸³ Bocutoğlu, *İktisat Teoriler ve Politikalar*, s.502.

harcamaları artırabilecektir. Üçüncü seçenek harcamaları sabit tutup vergilerde bir değişikliğe gidilmesidir. Dördüncüsü ise, hem vergilerden hem de harcamalardan ekonomik krizin aşılması için aktif yararlanmasıdır. Hükümetlerin hangi yöntemlerle istikrarı sağlamaya yöneleceklerinin temel belirleyicisi hükümetlerin ideolojik görüşü, ülkenin gelişmişliği, istikrarsızlığın boyutları gibi temel unsurlar olmaktadır²⁸⁴.

Ekonomik krizlerin aşılmasında maliye politikası araçlarının yeterliliği konusunda bir sonuca varmak, şu nedenlerden dolayı yeterlidir ya da şu nedenlerle yetersizdir diyebilmek ekonominin dinamik yapısı dolayısı ile çok da kolay bir durum değildir. Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere maliye politikasının etkinliği tartışmasında hangi konumda yer aldığımıza -hangi iktisadi teori perspektifinden konuya baktığımıza- göre şekillenecektir. Fakat günümüze kadar ve son gelişen krizler ortaya koymuştur ki; kriz anı söz konusu olduğunda liberal yaklaşımlar rafa kalkmakta yerini müdahaleci anlayışlar almaktadır. Dolayısı ile maliye politikasının varlığının tartışılmasının ötesinde etkinliğinin nasıl bileşimler ile sağlanabileceği tartışması gündemi teşkil etmektedir²⁸⁵.

Bütün bu tartışma ve yaklaşımları göz önüne alarak denilebilir ki; maliye politikalarının ekonomi üzerinde önemli etkileri olduğunu kabul etmek gerekir. Bu etkiler ekonomik krizler söz konusu olduğunda her zamanki koşullara nazaran daha fazla aranmakta ve kendisini daha fazla hissettirmektedir. Bu durumda anlatılan öneminden -krizlerde sıklıkla başvurulmasından- dolayı krizlerde uygulanan ve/veya uygulanabilecek maliye politikası araçları incelenerek geliştirilmesi muhtemel

²⁸⁴ Ulusoy, s.97.

²⁸⁵ Bu açıklamalar ile birlikte maliye politikasının etkinliği ve etkisi açısından konunun *asimetrik etkinlik ve ampirik çalışmalar* hususlarına da değinilmesi gerekmektedir. Maliye politikalarının etkin olduğuna dair Keynesyen görüş ile etkisiz olduğuna dair Yeni Klasik görüş tarafından sınırlandırılan söz konusu sonuçlar, farklı koşullar altında da aynı kaldıkları için doğrusaldırlar. Bununla birlikte, temel iktisat okulları arasında yürütülen tartışmalar, 1980'li yıllarda bazı Avrupa ülkelerinde uygulanan maliye politikalarının ulaştıkları sıra dışı sonuçları açıklama konusunda yetersiz kaldığını göstermektedir. Genel bir ifadeyle, farklı koşullar altında uygulanan herhangi bir maliye politikasının, aynı etkiler yaratmaması şeklinde de tanımlanan bu sıra dışı sonuçlar, asimetrik bir yapıyı oluşturmaktadırlar. Sahip oldukları asimetrik yapı neticesinde, bir yandan Keynesyen görüşe zıt, diğer yandan da Ricardo-Barro eşdeğerlik önermesinin kapsamını aşan bu sonuçları açıklamaya yönelik güncel teorik tartışmalar literatürde yerini almaya başlamıştır. Ele alınan, maliye politikalarının doğrusal, asimetrik etkilerine ve etkinliğine ilişkin teorik tartışmaları doğrulamaya yönelik çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Söz konusu ampirik çalışmalardan oluşan literatür, kullanılan yöntemler açısından iki grupta incelenmektedir. Buna göre, birinci grup çalışmalar, özellikle zaman serileri için sıkça kullanılan VAR yöntemine dayanmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı sadece maliye politikası çarpanlarını ölçmeye yöneldiği, geri kalanının ise maliye politikalarının tüketim, yatırım ve tasarruflar üzerindeki etkilerini ele alan detaylı analizler ortaya koyduğu görülmektedir. Bkz. Erkam, s.23-121.

görülmektedir²⁸⁶. Mamafih, maliye politikası araçları yeterliliği tartışmasında *yetmez ama evet*²⁸⁷ yaklaşımının ortaya çıktığı görülmektedir.

²⁸⁶ Geçmişten günümüze uzanan maliye politikasının etkinliği ya da etkileri konusundaki iktisat literatüründeki tartışmalar gözden geçirildiğinde, belki iktisadın diğer konuları içinde geçerli olabilecek şu ilginç diyalektik gelişmeyi tespit etmek mümkün olmaktadır. Maliye politikasının etkinsizliğini ortaya koymak için başlatılan tartışmaların maliye politikasına ilişkin teorik bilgilerimizin gelişmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Bkz. Ertaş, Sacit ve Turan Yay. “Türkiye’de Liberalizasyon Döneminde Maliye Politikalarının Reel Kesim Üzerindeki Etkileri”, Türkiye’de liberalizasyon sürecinde maliye politikaları açısından kamu ekonomisinin özel ekonomi üzerindeki etkileri, **XI. Türkiye Maliye Sempozyumu**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 4-8 Mayıs 1995, ss.15-41.

²⁸⁷ Tabir; maliye politikası uygulamalarının ekonomik krizler söz konusu olduğunda kullanılması ve bu yönde geliştirilmesi gerektiği kanısını ifade etmek üzere tarafımızca kullanılmıştır.

4 EKONOMİK KRİZLER ÇERÇEVESİNDE MALİYE POLİTİKALARI

Ne derece yatırımın bir yandan ne oranda mal, diğer yandan da ne oranda istihdam, dolayısıyla ne kadar talep yaratacağı konusu üretim teknolojisine bağlı olarak değişmekte ve yine yeni teknolojilerle birlikte bunlar da değişmektedir. Teknolojinin yeni yatırımlarla ortaya çıkacak ek mal arzıyla, yeni yatırımların yaratacağı istihdamı kendiliğinden dengeye getirmesi için hiçbir içsel sebebin olmayışı buradaki kritik noktayı ifade etmektedir. Anlaşılacağı gibi bu dengenin sağlanması tesadüflere bırakılmaktadır. Dolayısıyla, kapitalist ekonomik sistemin sık sık tıkanması, ara sıra da büyük krizler yaşaması arıza olaylar veya talihsizlikler değil eşyanın tabiatı gereğidir. Bu temel tespit çok büyük önem arz etmekle birlikte gerçek hayatta işlerin bu kadar basit gelişmediği de ortadadır. Aksi durumda, sistem sık sık tıkanma gösterecektir. Kapitalizm yaşam süreci içerisinde bünyesinde barındırdığı bu dengesizlik potansiyelinin ortaya çıkmasını geciktirecek birtakım mekanizmalar geliştirmiştir. Bunların başında kredi mekanizması gelmektedir. Toplam talep yetersiz durumda ise, sermaye birikiminin bir bölümü bankacılık sistemi aracılığıyla krediye dönüştürülerek ek talep yaratılmaktadır. Bu mekanizma ile asıl tüketici kitlesini meydana getiren sınırlı gelire sahip ücretliler, gelecekteki kazançlarına mahsuben gelirlerinden daha fazla harcama yapabilmektedirler. Gelişmiş ülkelerde kredi mekanizmasının hayli geliştiği, mesafe kat ettiği görülmektedir. Bu gelişmişlik oradaki kapitalistlerin insan sevgilerinden kaynaklanmamaktadır. Mesele, sistemin devamı için talebin daimi olarak ayakta tutulabilmesidir. Burada kredi yoluyla talebi artırmanın doğal bir sınırı olduğu bilinmektedir. Bu durumda Başka bir yöntem de çalışanların ve piyasanın yaratamadığı talebi devletin yaratması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Buraya kadarki anlatımlarla çalışmamızda detaylı bir şekilde ortaya koyulduğu üzere Keynes, bu yöntemin teorisini oluşturan modern makroekonomi disiplini kuran kişi olarak ortaya çıkmıştır²⁸⁸.

Durgunluktan çıkıştan elbette ki birçok faktör etkili olmaktadır. Ancak, çoğu zaman kriz döneminde mevcut sermaye stokunun önemli bir bölümünün iflaslarla, finansal krizlerle yok olması temel mekanizmayı oluşturmaktadır. Bu durumda sistemin

²⁸⁸ Somçağ, s.16-17.

devamını sağlayan kar oranlarının ve dolayısıyla yatırımların artmasıyla durgunluktan çıkış başlamaktadır. Ancak bu süreç son derece sancılı bir dengelenmeyi ifade etmektedir. 1929'da yaşanan büyük dünya buhranında görüldüğü gibi, bu sürecin insani faturası bir hayli ağırdır ve kriz derinleştğinde toplumlarda yarattığı sosyo-ekonomik tahribat çeşitli sosyal çatışmalara, hatta savaşlara neden olabilecek boyutlardadır. Gelişmiş dünyanın 1965'ten itibaren yeni bir durgunluk evresine girdiğı görülmektedir. İlk başta genişlemeci maliye politikalarıyla maskelenmiş bu durgunluk 1974 petrol kriziyle birlikte bütün sonuçlarıyla gelişmiş kapitalist ekonomileri etkilemiştir, bu ülkelerde yüksek işsizlik, durgunluk ve enflasyon baş göstermeye başlamıştır. Bunun üzerine dünya kapitalizmi sermaye stokunda önemli bir erime olmadan durgunluktan çıkabilmenin yollarını aramaya koyulmuştur. Bu arayış, ABD ve İngiltere'de bugün Neoliberalizm başlığı altında topladığımız ideolojiyi ortaya çıkarmıştır. İngiltere'de Thatcher ve ABD'de Reagan yönetimlerinin 1980'lerde, bu doğrultudaki uygulamalarıyla bu süreçte önemli rol oynadıkları görülmüştür. Bütün uygulamalar ekonomideki toplam talebi veya katma değeri artırmayan, fakat katma değerın ücret ve kar olarak bölüşümünü kar lehine değiştiren önlemler dizisi olarak kendini göstermiştir. Bu tedbirler ilk ağızda kapitalistleri rahatlatırken, orta vadede sistemdeki asıl sorun olan talep yetersizliğini çözmek bir tarafa derinleştirmiştir. Anlaşılacağı gibi, IMF ve Dünya Bankası (WB) gibi kuruluşlarla birlikte bilinçli ya da bilinçsiz onların sözcülüğünü yapanların iddia ettiğı gibi ekonomide küreselleşme adı altında pazarlanan Neoliberal reçetenin *çağın gereğı* veya *ekonomi yasalarının zorunlu bir sonucu* olmadığı ortadadır. Bu gelişme batı sermayesinin istikrarlı kar oranları elde edememesinin sonucunda başvurulmak zorunda kalman, riskli bir yatırım yöntemi şeklinde algılanabilecektir²⁸⁹.

Dünya adeta krizden krize koşmakta, bu krizlerin hepsi de yeterli bir şekilde talep yaratma sorunu ile ilgili olmaktadır. Krizlerin aşılması adına Talebi harekete geçirmek için önerilen Keynesyen politikalara karşı çıkarak yürütülen geleneksel politikalar her şeyi daha da kötü hale getirebilmektedir. Nitekim talebin olmadığı bir dünyada serbest piyasaların harekete geçmesinin zor olacağı görülmektedir²⁹⁰. Bilindiğı üzere, Keynes devletin ekonomiyi yönlendirme gücünün önemi üzerinde durmuş ve

²⁸⁹ Somçağ, s.19-20, 22.

²⁹⁰ Serin ve Bastı, s.1222.

durgunluktan çıkılması için kamu harcamaları, vergilendirme ve borçlanma yoluyla iradi maliye politikası araçlarının etkin kullanılmasını, böylece dönemsel dalgalanmaların etkilerinin yumuşatılacağını savunmuştur²⁹¹. Ancak önemle belirtelim ki, Keynes, klasik iktisatçıların savundukları piyasa ekonomisi sistemine tamamen karşı çıkmamakta, sadece piyasa ekonomisinde ortaya çıkabilecek bazı sorunlar karşısında (özellikle işsizlik) devletin aktif rol oynayarak çözümler bulması gereğine inanmaktadır²⁹².

Söz konusu maliye politikalarının kriz karşısında başarıya ulaşabilmesi, öncelikle yetkin ve kamu çıkarını kendi çıkarının önüne koyabilen siyasetçi ve bürokratların karar alıcı konumda olabilmelerine bağlıdır. Aksi takdirde bu politikalar kolayca dejenere olabilecektir. Bu şekilde kamunun sınırlı kaynakları yolsuzluklar ve kötü yönetim sonucu israf edilmiş olacaktır. Nitekim krizlerin aşılabilmesini zorlaştıran faktörler içerisinde de ele alınacak olan güven faktörü bu noktada fazlası ile dikkat edilmesi gereken bir boyutta kendini hissettirmektedir. Yine kriz dönemi için önemle işaret edilmesi gereken bir diğer husus; kriz dönemlerinde işletmelerin çoğunluğu açısından en önemli sorun yeni yatırım yapmak için uygun kredi bulmaktan ziyade, kriz koşullarında tam kapasite ile çalışabilmektir²⁹³. Bu anlamda kriz dönemlerinde istihdam ve mesleki beceriyi artırmayı amaçlayan politika önermeleri büyük önem arz edecektir.

Bilindiği gibi, genel ekonomi, insanların rasyonel varlıklar olduklarını varsaymaktadır. Buna göre bir insan evladı, kendisi için en iyi olanı, bir başka deyişle seçenekler arasından en uygun olanını tercih edebilmektedir. Bu yaklaşım, böyle bir insan evladının kendi soluduğu havayı kirletmeyeceği, içtiği suya kimyasal madde dökmeyeceği, yıllarca birlikte yaşadığı ve yaşayacağı komşularını kandırmaya yeltenmeyeceği, kısacası kendisi ve çocuklarının yaşadığı ve yaşayacağı dünyaya zarar vermeyeceğini varsaymaktadır. İnsanların rasyonel olmayan davranışları yalnızca ekonomi ile sınırlı kalmamaktadır. Bu anlamda, belki de insanların irrasyonel davranışları sistematiktir ve sıklıkla ortaya çıkmaktadır. Bu durumda rasyonel insan davranışına çok fazla anlam yükleyerek gözlerimizin önündeki akıldışılığı ve istikrarı

²⁹¹ Kaya, s.6.

²⁹² Aktan, *Yeni İktisat Okulları*, s.27.

²⁹³ Erdoğan, *Türkiye Krizini Nasıl Aşabilir?*, s.9.

bozan spekülasyonu görmemek ciddi bir hata olacaktır. Bakıldığında tarihte görülen başlıca ürünlerin, mamul malların, evlerin, arsaların ve borsaların hiçbirinin spekülasyon ateşine dayanamadığı görülecektir²⁹⁴. Bu duruma neden olan en büyük etken insanın, kazanma hırsıyla yanıp tutuşan bir çılgın olma özelliğidir. Oysa insanların tamamının aynı anda kazanamayacakları bilinmektedir. Piyasalar, genel olarak iyi çalışmakta ve gerçekçi fiyatların oluşması için gerekli zemini hazırlamaktadırlar. Bunun yanı sıra, zaman zaman insanların çılgınlığı karşısında çaresizliğe düşmektedirler. İşte tam da o anda, piyasalara birilerinin gözle *görünen elini* yardım amaçlı devreye sokması gerekmektedir²⁹⁵.

Uluslararası piyasalarda gerçekleşen krizlerin birçoğunun kendine has özellikleri olduğu, daha önceki krizlerin belirtilerinin farklılık göstermesi ve krizlerin tahmin edilemiyor olması bilinmektedir. Yine, krizlerin nedenleri ne olursa olsun sonuçlarının aynı olduğu da bilinen bir durumdur. Zira böyle bir durumda, milli gelir düşmesi sonucu halkın fakirleştiği, mali piyasalardaki dalgalanmaların artması sonucu da yatırımcıların zarar ettiği görülmektedir²⁹⁶. Krizler sonuç itibari ile yıkıcı, tahrip edici, yok edici yönü ile ekonomik ve sosyal yapıda ağır sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda, krizlere müdahalenin ne derece elzem olacağına, erken atlatılabilmesinin de önemine işaret etmektedir. Buradan yola çıkılarak *krizin çözümlemesinde sonuca odaklanılması*²⁹⁷ ve oluşan kısır döngüyü kırmaya yönelik talep artışına hizmet edebilecek politikalar güdülmesi ve bunun da toplumun genel çıkarını gözetmesi özelliği ile piyasa ekonomik karar alıcı birimlerinden kendini ayıran devlet eliyle yapılması, maliye politikalarının temel yaklaşımını ortaya koymaktadır.

²⁹⁴ İlgili kaynakta yazar, İnsanların finansal konularda da irrasyonel olduğunu ve bu durumun da sistematik olduğunu belirtmektedir. Yazar eğer böyle olmasaydı, Ankara Çayyolu'nda bir daireye - villa olmadığını vurgulayarak - bir insanın nasıl 1 milyon dolar verebileceğini, ya da İstanbul'da bir evin fiyatının nasıl olurda Manhattan'daki eşdeğerinden %50 daha pahalı hale gelebildiğini, kişi başı milli gelirin (yıllık) zorlayarak 10.000 dolar olduğu bir ülkede, sözü geçen insanların bu parayı nasıl kazandıklarını sormuyoruz bile demek suretiyle veciz bir şekilde rasyonelliği ele almaktadır. Bkz. Özerol, s.16.

²⁹⁵ Özerol, s.15-17.

²⁹⁶ Bozgeyik, s.394.

²⁹⁷ Bu cümleden, kriz öncesi için yapılabilecek herhangi bir maliye politikası önermesinin ya da uygulamasının olmadığı ya da olmayacağı gibi yanlış bir anlam çıkarmak doğru olmayacaktır. Nitekim çalışmamızın son bölümü (Kriz öncesi uygulanabilecek risk azaltıcı maliye politikaları) bu konuda açıklamalar getirmektedir. İlgili cümle, "sonuca odaklanma" olarak isimlendirebileceğimiz, çalışmamızın krizleri aşmak adına maliye politikası uygulamalarındaki yaklaşım mantığını ortaya koymaktadır.

Bu açıdan öncelikle, *sonuçlara odaklanıldığından*, krizlerin yol açtığı sosyal ve ekonomik maliyetler ve sözü edilen bu maliyetlerin paylaşım sorunu işlenmekte devamında da krizlerin aşılmasını zorlaştıran faktörler göz önüne alınmaktadır. Tüm bunlar ortaya konulduktan sonra ekonomik krizleri aşmaya yönelik olası ve muhtemel maliye politikaları, kriz anı ve sonrası şeklinde ele alınmakta ve son aşamada ise kriz öncesi ne yapılabilirin maliye politikaları kapsamında değerlendirilmesi ile çalışmamız sonlandırılmaktadır. Ayrıca, çalışmamız kapsamında maliye politikaları krizlerin aşılması bağlamında konu edilerek ele alınırken, krizlerle mücadelede *ahlaki tehlike* sorunu ve *kendi kendini doğrulayan kehanetler* konuları ayrı başlıklar halinde ele alınması suretiyle incelenerek bu nokta itibari ile de krizlerle mücadelede maliye politikaları ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

4.1 Ekonomik Krizlerin Yol Açtığı Sosyal Ve Ekonomik Maliyetler

Akademik çalışmalarda ağırlıklı olarak krizlerin ortaya çıkış nedenleri, finans piyasaları ve reel sektör üzerindeki etkileri, krizden çıkış için gerekli istikrar ve yapısal uyum politikalarının yanı sıra kurumsal düzenlemeler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Oysaki krizler, genel anlamıyla sosyoekonomik etkiler olarak nitelenebilecek çok geniş bir alanı kapsayan sonuçlar ortaya koymaktadırlar. Bu anlamda ekonomik yaşamda meydana gelen krizlerin, bir savaşın yarattığı ekonomik ve sosyal yıkıntılara yakın düzeyde etkileri söz konusu olabilmektedir²⁹⁸. Ekonomik krizler beraberinde; likidite buharlaşması, üretimde hızlı bir daralma, fiyatlarda dengesizliğin oluşması, çok sayıda iflasın meydana gelmesi, reel sektörün küçülmesi, ücretlerde gerileme, gelir daralması/satın alma gücünün azalması/talep daralması, işsizlik, gelir dağılımının bozulması, beyin göçü, aile içi ve genel olarak beşeri ilişkilerin bozulması, krizlerin derinliğine bağlı olarak suç oranında gözlenen artış, hırsızlık/kapkaççılık, intihar, boşanma gibi sosyal sorunlar, vergi tahsilâtının düşmesi, borçların artması, dolarizasyon, kayıt dışı ekonomi, ülkenin aniden artan dış kaynak

²⁹⁸ Çalışmamızın tamamı için de geçerli olan söz konusu yaklaşım gereği; eğer bir olayın rakamsal boyutları hakkında oluşmuş genel bir fikir birliği mevcut ise, söz konusu rakamların ne olduğunu bir de tablolarla ortaya koymak çok önemli bir keşif sayılmayacağı düşüncesinden yola çıkarak çalışmamızda bu başlık altında ileri sürülen fikirleri ya da olguları teyit etmek için çalışmayı tablolarla veya istatistiklerle süslemek gibi bir çaba içerisine girmedik. Bu konuda Endonezya, Arjantin ve Türkiye örneklerinin ele alındığı tablo ve istatistiki bilgiler için Bkz. Murat Koyuncu ve Fikret Şenses. “Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**. Cilt.3, Sayı.3, 2004, s.16-45.

ihtiyacı sonucunda uluslararası finans kuruluşlarının ülke ekonomi politikalarının belirlenmesinde artan rolü ve bunun yarattığı bağımlılık duygusu, dolayısıyla ülkenin kendi sorunlarını çözme istek ve yeteneklerinin aşınması, devlete/siyasal sisteme güvensizlik, Vandalizm, vb. şeklinde sıralanması muhtemel ekonomik ve sosyal sorunları ya doğurmakta ya da mevcut halinin daha da derinleşmesine neden olmaktadır²⁹⁹. Krizlerin etkileri, daha sonra işgücü piyasalarında, sağlık, eğitim ve sosyal yardım kalemlerinde kısıntılara gidilmesiyle bütçe harcamalarının miktar ve bileşimini ve giderek yoksulluk ve gelir dağılımına ilişkin göstergeleri olumsuz yönde etkilemektedir. Sayılan maliyetlerin birçoğu genelde tartışmaların dışında bırakılmaktadır. Bu durum, ilgili sorunların önemsiz görülmelerinden ziyade nicelleştirilememelerinden kaynaklanmaktadır. Oysa bu tür etkilerin kapsanması ile ancak krizin sosyoekonomik etkilerinin tam anlamıyla anlaşılmasının mümkün olabileceği gerçeğini göz ardı etmemek gerekmektedir.³⁰⁰.

Yaşamsal ihtiyaçların karşılanması piyasa mekanizmasının insafına bırakılması durumunda insanların yaşamlarını sürdürebilmek adına suç işlemeleri yadırganacak bir durum gibi görünmemektedir. Zira Arjantin’de 2001 yılındaki ekonomik kriz sonrası gerçekleşen yağma olayları böyle bir duruma örnek teşkil edebilecek niteliktedir³⁰¹. Yine aynı şekilde, Kasım 2001 ve Şubat 2001’de Türkiye’de yaşanan derin ekonomik kriz, emekçi sınıflarda çok ciddi bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Gerçi solun dağınık ve güçsüz durumu, bu hoşnutsuzlukların emek eksenli muhalif bir harekete yönelmesini engellemekteydi lakin yine de benzer bir kriz yaşayan Arjantin’de oluşan kaos ve *sosyal patlama* ortamının bir benzerinin Türkiye’de meydana gelmesinden de korkulmuyor değildir³⁰².

²⁹⁹ İlgili kaynakta yazar, Bir bankanın teftiş kurulunda görevli bir müfettiş arkadaşımız varsa sormanız halinde, ekonomik olarak kötü dönemlerde müfettişlerin daha bir dikkat kesildiklerini çünkü şubeye sahte para veya çek getiren sayısında artış olduğunu ve buna paralel şube içindeki suiistimallerinde arttığını söyleyeceğini anlatmaktadır. Özetle, ekonomik krizlerin dolandırıcılıkları, kişisel finansal problemleri ve ahlaki erozyonları da beraberinde getirdiğini izah etmektedir bu ifadeyle. Özerol, s.21.

³⁰⁰ Ş. Yavuz Kır, “Ekonomik Kriz ve Çıkış Yolları”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I.** Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, s.307. ; Aydın, s.21. ; Koyuncu ve Şenses, s.11-12.

³⁰¹ M. Mustafa Erdoğan, “Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu”. **Toplum ve Demokrasi / Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi.** Sayı.6 – 7, 2010, s.19.

³⁰² Ataay, Faruk. “Neoliberalizmin Krizi ve AKP’nin Yükselişi”, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm.** Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez (drl.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s.319.

Ekonomik krizlerle birlikte artan işsizlik, bir taraftan çalışma isteği ve gücünde olan kişileri işsiz kaldıkları sürece gelir kaybına uğrattırırken, bir taraftan da işe yaramayan biri olma psikolojisine girmelerine neden olarak onların değer yargılarını etkilemek suretiyle toplumsal erozyona uğramalarına neden olmaktadır. İşsizliğin insan psikolojisi üzerine neden olduğu baskı sonucu stresle ilgili hastalıkları çoğaltmakta, işsiz insan topluluklarının değer yargılarındaki bozukluklar beraberinde cinayet benzeri olayları arttırmaktadır. Ayrıca, işsizlik ekonomide potansiyel büyümenin altında büyümeye neden olduğundan kaynakların israf edilmesiyle karşı karşıya kalmaktadır. İnsanları sadece bir işim olsun diye aldığı eğitimle uyumlu olmayan işlerde ve ücrette çalışmak zorunda bırakması, işsizliğin neden olduğu kaynak israfına örnek gösterilebilecektir. Bireyler işsiz kaldıklarında, ömürleri boyunca biriktirdikleri tasarrufları erimekte, evleri ve diğer taşınmaz malları ellerinden çıkarmak durumunda kalmakta, toplum içindeki sosyal konumlarını ve öz güvenlerini yitirmekte, fiziki ve akli sağlıkları bozulmaktadır. Anlaşıldığı üzere işsizliğin bireyler üzerindeki olumsuz etkilerini tam olarak ölçmek çok zor bir durumdur. Bu yönde ABD kongresi için işsizlikle ilgili olarak yapılmış olan bir araştırmada ürkütücü sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Şöyle ki; İşsizlik oranı %1 arttığında, örnek olarak %5 den %6 ya çıkması halinde, toplumda ortalama olarak 920 intiharın, 648 cinayetin, 20240 kalp krizinin, 495 karaciğer sirozu ölümü vakasının ortaya çıktığını, 4227 kişinin akıl hastanesine, 3340 kişinin de hapisaneyeye düştüğünü ortaya koymuştur. İşsizliğin boyutunu izah amacıyla Harvard Üniversitesi Tıp Fakültesi öğretim üyelerinden Thomas Cottle, işsizliğin Amerikan toplumundaki en öldürücü hastalık olduğu, eşler arasındaki geçimsizlik ve dayak olaylarının, kısırlık ve diş çürümelerinin başlıca nedeni olduğunu ifade etmektedir. Yine aynı şekilde Alman psikologlar da işsizliği insan sağlığı için ölümcül bir tehlike olarak gördüklerini açıklamaktadırlar. Onlara göre, bir yıl işsizlik insan ömrünü 5 yıl kısaltmaktadır³⁰³. Tüm bu açıklamaların sonucunda, yukarıda sayılan sosyal ve ekonomik maliyetlerin ortaya çıkmasında ve hızlanarak derinleşmesinde etkin rol oynadığı anlaşılan işsizlik sorununu *lokomotif sorun* olarak tanımlamamız mümkün olabilecektir.

³⁰³ Bulut, s.72. ; Bocutoğlu, *İktisat Teoriler ve Politikalar*, s.65-66.

Gerçekten de incelendiğinde bir ekonomik krizin ortaya koyduğu hem sosyal hem de ekonomik yıkımın ardında işsizlik sorununun yattığı görülebilecektir. Nitekim Keynes, işsizliği en önemli sorun olarak görmüş ve bu sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik çözüm önerilerinde bulunmuştur. İlgili döneme bakıldığında da Keynes'i Genel Teori'yi yazmaya iten sebeplerin başında o dönemde sadece İngiltere'de değil genel olarak tüm dünyada 1929 Büyük Depresyonu ve savaşın kaçınılmaz bir sonucu olarak ortaya çıkan işsizlik ve sefaletin varlığının geldiği görülebilecektir. Bu bağlamda Keynes'in, eserinde çözüm için *tam istihdam*³⁰⁴ kavramına odaklanıldığı bilinmektedir³⁰⁵.

Ekonomik kriz ile birlikte varlık bulan ve/veya derinleşen bir diğer temel sorun gelir dağılımı³⁰⁶ dengesizliğidir. Bu dengenin, toplumun ortak özlemi olan barış, huzur, güvenlik, adalet ve refahın oluşup gelişmesinde bir araç olarak görülmesi gerçeği göz önüne alındığında önemi daha iyi anlaşılabilir, düşük gelirli kesimlerin nispi payının kötüleşmesi durumunda da çok ciddi sakıncalara neden olabileceği ortaya çıkmaktadır³⁰⁷. Eğer bir ekonomide gizli ve açık işsiz sayısı %15'in üzerinde ise gelir dağılımını o ekonomide düzeltmenin mümkün olmadığı kanaati hâkimken bu durumda meselenin muhakkak bu boyutunu da dikkate almak gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Aynı doğrultuda fırsat eşitliğinin söz konusu olmadığı bir ekonomide de gelir dağılımının bozulması kaçınılmaz olacaktır. Gelir dağılımını ve servet dağılımını bozan önemli bir başka etken de bankacılık sistemidir. Sübvansiyonların ve teşviklerin yüksek gelirli kesimlere aktarılması söz konusu ise bu durumda gelir dağılımı olumsuz yönde etkilenecektir³⁰⁸. Diğer taraftan ekonomik krizlerin beraberinde kimilerine fırsat doğurduğu kimilerine ise acı kayıplara neden olduğu bilinmektedir. Bu açıdan krizlerin

³⁰⁴ Bu noktada Neoliberal politikalar kapsamında küreselleşme adı altında teşvik gören özelleştirme politikalarına değinilmesi faydalı olabilecektir. Özelleştirmelerin ülke ekonomisine maddi bir katkısı olmaz fakat özelleştirme sonrası işten çıkarmalar yaygınlık kazanacak olur ise ya da kazanılan maddi imkânların ortaya çıkacak yeni işsizlere istihdam olarak dönmemesi durumunda ekonomide işsiz sayısında artış olacağı varsayımı altında doğal olarak bu durumda sosyal bir sorunun vücut bulmasından söz etmek mümkün olabilecektir. Meral, s.1140.

³⁰⁵ Aktan, *Yeni İktisat Okulları*, s.25-26. ; Keynesyen teoride tam istihdam konusu için bkz.; L. Randall Wray, "The Social and Economic Importance of Full Employment", Annandale -on- Hudson, NY: The Levy Economics Institute of Bard College, Working Paper No. 560, Nisan 2009, p.2-5.

³⁰⁶ Gelir dağılımı dengesi, bir ekonomideki toplam gelirin bireyler ya da aileler arasındaki dağılımı şeklinde tanımlanacağı gibi, toplam gelirin çeşitli üretim faktörleri arasındaki dağılımı şeklinde de tanımlanabilmektedir. Bu açıklamalarla, gelir dağılımı ile en yüksek ve en düşük gelir elde edenler arasındaki fark veya emek sahiplerinin aldığı ücretle sermaye sahiplerinin aldığı ekonomik pay arasındaki fark anlatılmak istenmektedir. Bulut, s.76.

³⁰⁷ Bulut, s.78.

³⁰⁸ Öztin Akgüç, "Gelir Bölüşümü ve İşsizlik", **Sosyal demokraside ekonomi politikaları: uluslararası konferans**. Atatürk Kültür Merkezi İstanbul, 11-13 Eylül 1989, s.181.

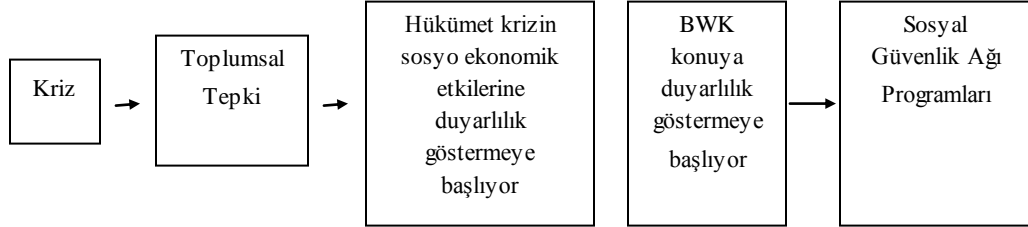
bireyler arasındaki gelir dağılımı dengesizliğini artırıcı bir etken olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

Ekonomik kriz dönemleri kayıt dışılığa uygun bir zemin hazırlamaktadır. Bu gibi dönemlerde işsizler, kayıtlı ekonomide bulamadığı istihdam imkânlarını kayıt dışı faaliyetlerde aramaktadırlar. İşverenlerin kayıt dışına yönelmesi ise, işçi maliyetlerini düşürmek, istihdam ve üretim açısından esnek davranabilme olanağına kavuşmak beklentisinden kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı istihdam edilen işçiler açısından başlıca gerekçe, kayıtlı faaliyette bulunma imkânlarının sınırlı olması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Çalışanların büyük bir bölümü iş tercih edecek konumda olmadığından, yoğun işsizlik ortamında, çalışma koşulları nedenli kötü de olsa, bulabileceği bir işte çalışmak zorunda kalmaktadırlar. Kayıt dışı çalışmak zorunda kalanlar, sendikasız olma ve sosyal güvenlik kapsamı dışında kalma, sağlıksız ortamlarda, işyeri ve iş güvenliği olmadan, pazarlık gücünden yoksun ve korumasız, istismara açık ve sigortasız olarak çalışmak zorunda bırakılmaktadırlar. Bu da ekonomik krizin çalışanlara olumsuz yansımalarının bir boyutunu göstermektedir³⁰⁹.

Ekonomik krizlerde sosyal ve ekonomik maliyetlerin bir başka açıdan değerlendirilmesi, hükümetleri ve ilgili uluslararası kuruluşları harekete geçirme noktasında kamuoyu tepkisinin bu bağlamda ortaya konması ve bu yönünün izah edilmesi faydalı olacaktır. Bu noktada krizlerin olumsuz sonuçları karşısında meydana gelen kamuoyu tepkisinin ulaştığı boyutlar ve sürekliliği hükümetlerin ve uluslararası finans kuruluşlarının sosyoekonomik etkilere karşı duyarlılığını belirleyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Kriz sonrası dönemde sosyoekonomik etkilere duyarlılığın ve bunları azaltıcı programların uygulamaya konması, tepkiler sıralaması olarak da nitelendirilebilecek akış aşağıda şekil 4'te sunulmaktadır. Krizlerin olumsuz sonuçları karşısında meydana gelen toplumsal tepkiler hükümetleri harekete geçirmekte, hükümetlerin artan duyarlılığı ise, IMF başta olmak üzere *Bretton Woods kuruluşlarının*

³⁰⁹ Meral, s.1142-1143.

(BWK)³¹⁰ tutumlarına yansiyarak sosyoekonomik olumsuzlukları gidermeye yönelik sosyal politikaların uygulanmasına olanak tanımaktadır³¹¹.

Şekil 4: Kriz Sonrası Dönem: Toplumsal Tepkilerden Sosyal Güvenlik Ağlarına Uzanan Tepkiler Zinciri

Kaynak: Koyuncu ve Şenses, s.14.

Görüldüğü üzere krizler yalnızca mali ve ekonomik olumsuz sonuçlar doğurmakla kalmamakta, aynı zamanda gelir ve servetin yeniden dağılımı dâhil, yıllarca olumsuz etkileri olabilecek sosyal maliyetlere de yol açmaktadır³¹². Krize giren bir ülkenin karşı karşıya kalacağı sosyal ve ekonomik maliyetlerin nedeni büyük olabileceği düşünüldüğünde, olası krizlerden kaçınmanın ya da krizden erken çıkışın ne kadar önemli olduğu şüphesiz daha iyi anlaşılmaktadır³¹³.

4.2 Ekonomik Krizlerin Maliyetlerinin Nasıl Paylaşılacağı Sorunu

Kriz sözcüğü, bir yönü ile dışsal bir faktöre bağlı, beklenmedik bir zamanda ortaya çıkan sancılı bir dönem olarak anlaşılmaktayken, bir taraftan da bazı çevreler veya kesimler için yeniden yapılanma yolunda bir fırsat, bir olanak olarak

³¹⁰ Şekil 4’de Bretton Woods kuruluşlarına (BWK) tepkisel süreç içerisinde yer verilmiş olması iki temel gerekçe ile izah edilmektedir. Birincisi, Neoliberal iktisat politikalarının yaygınlık kazandığı son yirmibeş, otuz yıllık dönemde bu kuruluşların az gelişmiş ülke ekonomi politikalarının belirlenmesinde çok önemli bir konuma gelmiş olmaları ve bu etkinin zaman içinde daha ince bir ayrıntı düzeyine inerek giderek artmasıdır. Fakat bu noktada belirtilmesi gereken bir husus, bu kuruluşların krizlerin sosyoekonomik alandaki olumsuz etkilerine duyarlılığı temelinde bu olumsuzlukları Neoliberal dönüşümün kök salarak yaygınlaşması karşısında bir engel olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu sebeple bu kuruluşların önceliklerinin, bu olumsuzlukları gidermeye yönelik sosyal politikalarından çok Neoliberal dönüşümün bir parçası olarak uygulamaya konan istikrar ve yapısal uyum programlarının sürdürülmesine yönelik olduğu söylenebilecektir. Bu durumda, bu kuruluşların sosyoekonomik alandaki olumsuzluklara karşı gösterdiği duyarlılığın Neoliberal dönüşüm programı için oluşturdukları risklerden mi yoksa toplum için oluşturdukları risklerden mi kaynaklandığı sorusu giderek daha bir anlam kazanmaktadır. İkinci gerekçe olarak ise, Bretton Woods kuruluşlarının ülke ekonomisi politikalarına artan müdahalesi ve etkisi genel kamuoyu tarafından da fark edilmesinden dolayı tepkilerin krizden etkilenen ülke hükümetleri yanında ve bazı durumlarda onlardan daha fazla bu kuruluşlara yöneltilmiş olması şeklindedir. Koyuncu ve Şenses, s.15.

³¹¹ Koyuncu ve Şenses, s.14.

³¹² Erdoğan, *Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları*, s.4.

³¹³ M. Mustafa Erdoğan, “Türkiye’nin Mali Kriz Riskini Azaltabilecek Vergi Politikaları”. **Öneri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi**. Cilt.7, Sayı.27, Yıl.13, Ocak 2007. s.259.

nitelenebilmektedir³¹⁴. Bu iki farklı yorumun birbirini tamamlayıcı özellikte olduğu ve yaşanan ekonomik ve politik krizin, bir kesim için gerçek anlamda bunalım ve çöküş olduğu halde, diğer bir kesim için, eskiye oranla daha güçlü yeni bir yapılanma ile içinden çıkabilecek bir fırsat olduğu görülmektedir³¹⁵.

Bahsedilen fırsat olgusunun bu anlamda negatif ve pozitif olmak üzere iki temel ayrışmasından söz etmek doğru olabilecektir. Kriz dönemleri birçok ağır maliyetleri yanı sıra yeniden yapılanma süreçlerini ifade etmesi anlamında bir fırsatı da beraberinde getirmektedir. Kriz dönemleri, iyi değerlendirilmesi durumunda (ki bu dönemlerde yapısal dönüşüm ve icraatlara direnç olabilecek minimum seviyededir) yapısal dönüşümlerin gerçekleştirilmesine en uygun zaman ve zemine işaret etmektedir. Bu bağlamda bir olumlu/pozitif fırsat tanımakta olan ekonomik kriz dönemleri aynı şekilde bir diğer fırsatı (negatif/olumsuz) da beraberinde getirerek ekonomik krizlerin, marjinal firmaların piyasadan çekilmesine neden olurken, krizlere dayanabilen güçlü firmaların, daha da güçlenerek krizden çıkmalarına olanak sağladığı görülmektedir. Kriz, iyi durumda olan, borcu az, likiditesi yüksek olan şirketler için kuşkusuz fırsat yaratmaktadır. Bu fırsatlar, likiditeye sıkışmış olan benzer şirketleri ya da farklı iş kollarındaki şirketleri ucuza almak, onlara kendilerine ciddi avantajlar sağlayarak ortak olmak şeklinde gerçekleşebilmektedir³¹⁶. Bu anlamda krizler, kapitalist dünyada güçlü kuruluşların görece zayıf kuruluşları değersizleştirip sistem dışına ittikleri, güçlerini pekiştirme ortamları olarak algılanmaktadır³¹⁷. Bu doğrultuda krizler genelde bireylerin aleyhine olduğu halde, giderek merkezileşen ve güçlenen sermayenin lehine işlemektedir. Ne var ki, bu durumun sistemin temizlenmesine olanak sağlamasından dolayı devamı için gerekli görülüyor olması da acı bir gerçek olarak önümüzde durmaktadır. Başka bir ifade ile kapitalist sistemlerde krizler, sermayenin bunalımını ve sıkışıklığını aşma araçları olarak görülmektedir³¹⁸.

³¹⁴ *Ekonomik kriz maliyetlerinin paylaşım sorunu* aynı zamanda ekonomik krizlerin aşılmasını zorlaştıran başlı başına bir faktör olması nedeniyle de fazlasıyla önem arz etmektedir.

³¹⁵ Önder, *Ekonomik Kriz*, s.45.

³¹⁶ Eğilmez, s.155.

³¹⁷ Alev Alatlı ilgili belgeselinde, 1929 Büyük Buhranını anlatırken; büyük spekülörlerin değil, binlerce küçük tasarruf sahibi insanların yani sıradan insanların perişan olduklarını ortaya koymaktadır. Bkz. Alev Alatlı, Tarih, Tekerrür ve Ekonomik Krizler. TRT 2 Belgesel Metinleri. Temmuz 2001.

<http://alevalatli.com/menu.asp?sayfa=detay&makale=240&v=EKONOMİ&kat=38> Erişim: 06 Şubat 2011.

³¹⁸ Bkz. Önder, *Ekonomik Kriz*, s.45-55. ; Mustafa sönmez, s.34.

Bir kısım sermaye sahipleri, ekonomik krizleri kazanç kapısı olarak görmekte, fırsata çevirme eğilimi taşımaktadırlar. Şöyle ki, kriz anında durumu darboğaza girmiş alacaklarını alamayan dolayısıyla borçlarını da ödeyemeyen işadamlarının varlığında artış nedeniyle ortaya çıkan negatif ortamın kendisini de zor durumda bıraktığı iddiasıyla, borçlarını ödeme gücü olmasına rağmen ödememe yönünde iradi karar alabilmektedirler. Yine benzer bir örnekte sermaye sahiplerinin, zor durumda olduğu iddiasıyla, öyle olmamasına karşın, işçi çıkarmaya başvurmak suretiyle maliyetlerini düşürerek kendisine fayda yaratma eğilimi içerisinde oldukları görülebilmektedir.

Kapitalizmde yatırımın ana temel kuralı kar ile zararın ikiz kardeşler olarak görülmesi ve bireysel olarak her ikisinin de üstlenilmesi gerekliliğidir. Hangisi kamu açısından daha elverişli sonuçlar doğuracağı sorusu elbetteki kar diye yanıtlanabilecektir. Nitekim kardan vergi ödenmesi yoluyla kamu kesimine katkı sağlanmaktadır. Temel kural gereği zararın ise, zarar edenin üstünde kalması gerekmektedir. Oysa piyasa sistemi ne zaman krize girse bu kural işlemez hale gelmektedir. Örneğin, 2008 yılındaki krizde, ABD’de zararların topluma devredildiği, vergi mükelleflerine yüklendiği görülmektedir. Belki ilk aşamada vergi mükellefleri için içinde görünmemekte ama bir süre sonra fatura mutlaka önlerine konmaktadır. Bu durumda zarar topluma devredilmekte ve ortaklaşa üstlenilmektedir³¹⁹. Anlaşılacağı üzere ekonomik krizlerle gelen ağır maliyetler bu durumla çok ta yakından ilgili olmayan hatta belki de hiç ilgili olmayan bir nevi savunmasız kesime fatura edilmek suretiyle paylaşım sorununa yol açılmaktadır³²⁰. Yine bu sorunu işaret etmek üzere Türkiye özelinde konuyu değerlendiren kaynakta, ekonomik kriz dönemlerinde, halkın cebindeki paranın değerinin düşmüş olmasının çok da umurunda olmayan birileri tarafından halka dışlarını ve haliyle kemerlerini de sıkmaları durumunda dertlerinin biteceğini söylediklerini, her nedense 1980 sonrasında istikrar tedbirlerinin alınması gerektiğinde hep aynı durumun söz konusu olduğunu, bu anlamda güftenin IMF, Bestenin büyüklerimiz, makamın devalüasyon, koronun sermaye, izleyicilerin çalışan

³¹⁹ Eğilmez, s.122.

³²⁰ Bilindiği üzere bu durum aynı zamanda *ahlaki tehlikeye* işaret etmektedir. İlgili (*ekonomik krizlerle mücadele de ahlaki tehlike sorunu ve bu sorunu en aza indirebilecek araçlar*) başlık altında detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

kesimi, Sonucun da zam ekonomisi olduğu şeklinde veciz anlatımıyla yazar, ekonomik krizlerde ortaya çıkan maliyet paylaşımındaki sıkıntıya işaret etmektedir³²¹.

İktisat literatürüne kabaca bakılması durumunda krizin gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin oldukça olumsuz olduğu görülebilecektir. Ekonomik krizler, gelir dağılımını çoğunlukla ücretliler aleyhinde bozmakta, bu nedenle krizden en çok etkilenenler de ücretli çalışanlar olmaktadır. Ücretliler aleyhine işleyen bu mekanizma Marx'ın *yedek emek ordusu* tanımlaması ile açıklanabilecektir. Malum ekonomik kriz firmaları eleman azaltmaya zorlamakta, kriz nedeniyle işten çıkartılan veya yeni iş bulamayan çalışanlar ise işsizlikte bir artışa neden olmaktadır. İşte bu işsizler grubuna *yedek emek ordusu* adı verilmektedir. Tabii işsizlikteki artışın sermayedara kazandırdığı bir avantaj söz konusudur. Bu anlamda, işini kaybetmesi durumunda başka bir iş bulamayacağını düşünen çalışan düşük ücrete kanaat etmek zorunda kalmakta, artan fiyat düzeyi oranında ücret artışı talep edememektedir. Söz konusu mekanizma ekonomi çıkış trendine girse bile işlemeye devam etmektedir. Çalışanın *yedeği* bulunduğundan ücreti ekonomik toparlanmadan çok sonra artmaya başlamaktadır. Bu durum yani krizin oluşturduğu yedek emek ordusu, reel ücretlerdeki ve istihdamdaki azalmayı engelleyen mekanizmaların görece az olduğu niteliksiz sektör çalışanlarını daha fazla etkilemektedir. Özetle söylemek gerekirse, şu an içinde bulunduğumuz dünya koşullarında kriz, gelir dağılımını birden fazla şekilde bozma potansiyeli taşımakta, artan işsizlik, düşmesi beklenen reel ücretler de, maalesef en fazla düşük gelirlilerin canını yakmaktadır³²².

Ekonomik kriz oluşum sürecinde hiç yer almamalarına rağmen krizlerin yol açtığı maliyetlerden en çok krize giren ülkenin dar gelirli kesimlerinin etkilendiği görülmektedir. Bilindiği üzere, ekonomideki daralma, işsizliğin artmasına ve büyüme oranının düşmesine yol açmaktadır. Söz konusu bu gelişmelerin kamu kesiminin gelirlerini azalttığı ve bu durumdan da en çok sosyal harcamaların, dolayısıyla da dar

³²¹ Osman Altuğ, "Kayıtdışı Ekonomiyle Kalkınma Modelinin Lüp Lüp Ekonomisine Dönüşümü = Kriz". Yeni **Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, s.204.

³²² Cem Oyvay, "Krizin Gelir Dağılımı Etkileri", **Birikim Dergisi**. 29 Ağustos 2009.

http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=572&makale=KrizinGelir_Dağılımı_Etkileri Erişim: 11.Şubat 2011.

gelirlilerin olumsuz yönde etkilendiği tespit edilmektedir³²³. Gelir düzeyinde bir düşmenin yani gelir kaybının ve sosyal haklardan mahrum kalmanın, büyük ölçüde eğitim ve sağlık alanındaki sorunların da belirleyicisi olduğu görülmektedir. Aynı zamanda, sağlıksız ve eğitimsiz kesimlerin daha iyi iş olanaklarına kavuşması giderek zorlaşmaktadır. Bakıldığında bu kesimlerin ellerindeki iş ve kazanç olanakları, herhangi bir buhran döneminde çok kolay kaybedilebilir nitelik taşımaktadır. Nitekim vasıfsız işlerin, hem düşük ücretli hem de kolay kaybedilebilir işler olduğu bilinen bir durumdur. Bu durumun sonucu olarak bireyler, çocuklarının sağlık ve eğitimleri için harcama yapmaktan kaçınmakta ya da kriz döneminde çocuklarını okuldan alıp çalıştırmak gibi ileride yoksulluğun devam etmesine yol açacak nitelikte kararlar alabilmektedirler. Hal böyleyken, toplumun bir kesiminin toplumsal hayat dışına itilmesine yol açan bir kısır döngüyle karşı karşıya kalınmaktadır³²⁴.

Son olarak krizlerle gelen maliyetler içerisinde negatif dışsal maliyet olgusunu ele almak mümkün olabilecektir. Küreselleşme yirminci yüzyıla damgasını vurmuş bir olgu olup, birçok yararı da beraberinde getirdiği iddia edilmektedir. Küreselleşmeyle birlikte bir yandan daha büyük pazarlar yaratılmakta, malların dünyada en iyi üretilen yerden en ucuza alınması sağlanırken, bir taraftan da kaynakların etkin dağılımı ve riskin paylaşılması nedeniyle yaşam standartları iyileşmektedir. Ancak küreselleşmeyle birlikte geldiği söylenen *risk paylaşımının* bir önceki cümledeki anlatımıyla pek de olumlu bir risk paylaşımı olduğu söylenemeyecektir. Zira küreselleşme olgusu mali piyasalarda da etkisini göstermekte, sermaye ülkeler arasında rahatça dolaşabilmekte, özellikle yüksek getiri potansiyeli olan piyasalara yoğun sermaye girişleri olmaktadır. Bu durum bir taraftan gelişmekte olan ülkelerin kendilerini, gelişmiş ülkelerin yakalamış oldukları ileri gelişmişlik düzeyine taşımalarına yardımcı olmakla birlikte diğer yandan, mali piyasaların giderek küreselleşerek bütünleştiği günümüz dünya düzeninde herhangi bir ülkenin mali piyasasında meydana gelmekte olan istikrarsızlık uluslararası mali piyasalarda zincirleme şeklinde istikrarsızlıklara, hatta ekonomik krizlere neden olabilmektedir³²⁵. Bu durumda ekonomik krizler için çalışmamızın

³²³ Erdoğan, *Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları*, s.8.

³²⁴ Salim Uslu, "Ekonomik Kriz ve Yoksulluk". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, s.1165.

³²⁵ Bozgeyik, s.394.

başında belirtilen *negatif dışsal olma* özelliği ortaya çıkmakta ve mali küreselleşmenin bir sonucu olarak ülkelerin ticaret ve sermaye akımları ile ekonomilerinin birbirleriyle bağlantılı olmaları nedeniyle bir ülkede yaşanan istikrarsızlık, diğer ülkeler üzerinde de kaçınılmaz olarak bahsi geçen olumsuz dışsallıklara yol açmaktadır³²⁶. Sonuç olarak yayılma, sıçrama bir başka anlatımı ile bulaşma özelliğinden kaynaklandığı görülen *negatif dışsal olma* yönü ile ekonomik krizlerin ortaya koyduğu bu durum bir maliyet paylaşımı sorunu olarak görülebilecektir. Zira söz konusu yayılma/sıçrama/bulaşma beraberinde gelen *negatif dışsallık* sonucu ekonomik krizin temel çıkış noktasından uzakta ve *suçsuz* olmasına rağmen ekonomik yapıların/ülkelerin cezalandırılması gibi bir durum ile karşı karşıya kalınmaktadır. Böyle bir durumda sosyal ve ekonomik ciddi sorunlarla karşılaşma tehlikesiyle baş başa bırakılan ekonomik yapıların/ülkelerin bu maruz kaldıkları maliyetler karşısında zararlarını kısmi de olsa hafifletebilecek herhangi bir *yaptırım mekanizması* bulunmadığından ortada maliyetlerin paylaşım sorunu doğduğu anlaşılmaktadır.

4.3 Ekonomik Krizlerin Aşılmasını Zorlaştıran Faktörler

Güven duygusunun ekonomik kriz açısından mahiyetini ortaya koyma öncesinde neyi ifade ettiğine ilişkin açıklamalarda bulunmak faydalı olabilecektir. Kişisel bütünlüğün olmadığı yerde güvenden, güvenin olmadığı yerde de dostluktan söz edilemeyecektir³²⁷. İlgili kaynakta yazar, güveni betimlerken bir banka hesabından yola çıkmaktadır. Bu doğrultuda – kendi tabiri ile - “duygusal banka hesabı” tanımlamasını getirmekte, tanımlama bir ilişkideki güven oranını ifade etmektedir. Yazara göre, nasıl ki bahsedilen banka hesabına yatırım yapılmakta ve oluşan birikim gerektiğinde hesaptan çekilmekte ise, *duygusal banka hesabına* yatırım yapılması durumunda da birikim oluşturulabilmekte gerektiğinde de bu kullanılabilir. Bu durum aynı zamanda başka birinin yanında insanın kendisini ne derece emniyette hissettiğini gösteren bir gösterge niteliğindedir. Bahsedilen duygusal banka hesabına, kibarlık, incelik, dürüstlük ve *verilen sözlere bağlı kalmak* vb. şeklinde yatırım yapılmaktadır. Bu koşullarda yatırım sahibi karşısındaki kişi nezdinde güven oranını artırmakta,

³²⁶ Erdoğan, *Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları*, s.17.

³²⁷ Stephen R. Covey, *Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı: Kişisel Değişim Konusunda Güçlü Dersle*. Osman Deniztekin, Filiz Nayır Deniztekin (çev.). İstanbul : Varlık Yayınları, 2006, s.211.

gerektiği zaman bu güvenden yararlanmaktadır. Bu süreçte hataları da olsa, söz konusu güven oranı ve duygusal birikimi bunu telafi edebilecek boyutta olmaktadır. Yatırımın bir diğer getirisi iletişim noktasında olmakta, iletişim açık seçik olmasa da karşılıklı demek istenilenler anlaşılabilmekte, bir sözcük nedeniyle hemen suçlama yoluna gidilmemektedir. Anlaşılacağı üzere güven oranı düzeyi yüksek olduğunda, iletişim rahat, çabuk ve etkili bir şekilde gerçekleşebilmektedir³²⁸. Bu anlamda güven duygusu, her türlü ilişkide olduğu gibi ekonomik kriz dönemlerinde de fazlasıyla aranan bir olgu olmaktadır. Ancak, bilindiği üzere ekonomik krizler güven bunalımını da beraberinde getirmekte ve maalesef aranan, istenilen güven ortamı oluşturulamamaktadır. Bu yönüyle güven/güvensizlik faktörünün, ekonomik krizlerin aşılmasını zorlaştıran önemli bir etken olarak karşımıza çıktığı görülmektedir³²⁹.

Keynes gelecekle ilgili beklentileri değerlendirirken, güvenilmez, istikrarsız ve ani değişimlere açık olarak tanımlamaktadır. Bakıldığında gerçekten de yatırımcının, gelecekle ilgili çok az bilgiye sahip olduğu ve esasında kararları gelecekle ilgili sayısal verilerden ziyade kendi içgüdüsüne dayanarak aldığı görülecektir. Yatırımcıların bu özelliği Keynes tarafından, hayvani bir içgüdü olarak nitelendirilmektedir. Sağlıklı bir insanın ölüm düşüncesini aklına getirmiyor olması gibi, yatırımcı da iflas tehlikesini çoğu zaman kendine uzak görmektedir. Fakat yine aynı şekilde sağlıklı bir bireyin hastalandığında veya ciddi bir rahatsızlık riski belirtisi görüldüğünde, tüm kararlarında ani bir kötümserlik havası hâkim olduğu gibi, yatırımcılar da bu gibi durumlarda yani gelirlerindeki azalmayı görmeleri veya hissetmeleri halinde yatırım kararlarında ani değişikliklere gidebilmektedirler. Bu durum öyle bir noktaya gelebilmektedir ki, güven duygusundaki bir azalma, yatırımları tamamen durdurabilmektedir³³⁰.

Ekonomik aktörlerin hangi pozisyonda kalacakları ve ne yapacaklarının bilinmediği durum belirsizliği, belirsizliğin olduğu durum ise güvensizliği işaret etmektedir. Bilinmelidir ki, bir ekonomi ancak güven ortamı sağlanabildiği ölçüde etkin

³²⁸ Covey, s.214-215.

³²⁹ Ekonomik krizlerin yol açtığı sosyal ve ekonomik maliyetler (özellikle işsizlik-gelir dağılımı bozukluğu) ve ekonomik kriz maliyetlerinin nasıl paylaşılacağı sorunu ile ilgili öncesinde detaylı bir şekilde değinilmesi dolayısıyla burada ayrıca ele alınmayacaktır. Ancak, - daha öncesinde yapıldığı gibi- bir kez daha ekonomik krizlerin aşılmasını zorlaştıran faktör olma özelliklerini vurgulamak faydalı olacaktır.

³³⁰ Bucutoğlu ve Ekinci, s.74.

çalışabilecektir. Güven sağlanamamış bir ekonomide kırılmalıklar yüksek düzeydedir. Böyle bir ortam, her türlü işlem maliyetini artırmakta, yatırımları da caydırıcı bir etkide bulunmaktadır³³¹.

Kriz belirsizliği ve belirsizlikte krizi tetikleyen davranışları besleyen bir niteliktedir. Bu durumda belirsizliği ortadan kaldıracak bir sihirli değneğin varlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda ekonomik ortamın karmaşıklığı söz konusu olmakta, bu karmaşıklık ise, yatırımcıların, tüketicilerin ve firmaların aşırı derecede ihtiyatlı davranmalarına yol açmaktadır. Bu kez bu durumun kendisi, krizi besleyen bir hal almış olmaktadır³³².

Piyasada aktörler yüksek işlem maliyetlerinden kaçınmak için güvene dayalı hareket etmeyi tercih etmektedirler. Bilindiği üzere finansal sistemde oluşan *balonların* patlaması durumunda *güven bunalımı* ortaya çıkmaktadır. Belirsizlik ve güvensizlik ortamında bireyler likitte kalmayı tercih etmekte, beraberinde finansal piyasalarda kredi kanalları tıkanmaktadır. Yine bilindiği gibi Keynes herkesin likitte kaldığı bu durumu, *likidite tuzağı* olarak nitelemektedir. Söz konusu olan bu durumda, merkez bankaları likidite sağlasa bile fonların spekülative amaçla tutulduğu ve sisteme geri dönmediği görülmektedir³³³.

Ekonomik krizlere yol açan temel sorunun talep yetersizliği olduğu bilinmektedir. Talep sadece alım gücü ve gereksinimlere göre şekillenmemekte, aynı zamanda geleceğe yönelik beklentilerle de yakından alakalı seyir izlediği görülmektedir. Bu nedenle geleceğe yönelik beklentileri nelerin belirlediğine bakmak gerekecektir. Çalışmalarında *bilimselliğe* gölge düşüreceği kanısıyla, *saf iktisat* olarak tanımlanabilecek bir çerçevede konuya yaklaşanların, *güven* gibi ölçülemeyen soyut hususları modellerine dâhil etmedikleri görülmektedir. Bu durumda ancak *katışık*, teknik tanımla Heterodoks bir siyasal iktisadi yaklaşımda bulunulması halinde gerçeğin dile getirilmesi söz konusu olabilecektir. Bu da, belli düzeyde güvenin olmadığı bir yerde, iktisadi faaliyetlerden de söz edilemeyeceği gerçeğidir. Güven

³³¹ Erdoğan, *Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları*, s.11.

³³² M. İlker Parasız, *Finans Krizinin Güven Krizine Dönüşmesi: Küresel Kriz*. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2009, s.88-89.

³³³ Erdoğan, *Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu*, s.18.

duygusu havaya benzetilebilecektir. Bu benzetmeden yola çıkılarak yokluğunda kıymetinin daha anlamlı bir şekilde hissedileceğini söylemek mümkündür ki öyle de olmaktadır. Yazar ilgili kaynağında, güveni kristal bir vazoya benzetmekte ve ekonomik kriz ortamında bu vazonun - kendi tabiri ile - “tuzla buz” edildiğini ifade etmektedir. Şöyle ki, iflasları hayal bile edilemeyecek boyuttaki dev kuruluşların ardı ardına batmaları, beraberinde şahit olan insanları şaşkınlığa düşürmekte ve güvene dayalı inançlarını sarsmaktadır. Dolayısıyla insanların güven duydukları yapıları, bu anlamda sorgulamaya başlamalarına yol açmaktadır. Söz konusu sorgulama kuşkuyu artırmakta güveni de hızla aşağıya çekmektedir. Güveni tekrar tesis etmek mümkün olsa bile kriz öncesi eski durumuna gelebilmesi hayli zor bir süreci işaret etmektedir³³⁴.

Piyasa ekonomisi hangi seviyede olursa olsun insanlar, her hangi bir sıkıntı halinde devletin bu işe müdahale edeceğini, devletin kötü giden gidişatın rotasını düzleteceğini düşünmektedirler. Bu noktada siyasal istikrarsızlığın varlığı, devletin bu tür olaylara müdahale edemeyeceği ya da etse bile sonuç alamayacağı beklentisi doğurabilmekte, dolayısıyla bu olgu başlı başına ekonomik kriz yaratabilmektedir. Sürecin siyasi istikrarsızlığı fark etmiş olan yatırımcıların yatırımlarını ertelemesi, kaynak sunacak olanların da kredileri kesmeleri şeklinde işlemekte olduğu görülmektedir³³⁵. Bu anlamıyla ekonomik kriz dönemlerinde güven duygusunun, sadece piyasa aktörleri arasında değil, aynı şekilde mevcut yönetim/hükümet ile yönetilenler/iktisadi aktörler/halk arasında da fazlasıyla sağlanmış olması arzulanılan bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ekonomik krizleri derinleştiren veya aşılmasını zorlaştıran başlıca etkenlerden birisi de halkın/iktisadi birimlerin ekonominin düze çıkacağına veya hiç olmazsa daha kötüye gitmeyeceğine dair olan inançlarının ya zayıflaması ya da hiç kalmaması durumudur. Bu şartlarda, halkın, hükümetin uyguladığı politikalara güvenmemesi ve bunlara karşı direnmesi gibi istenmeyen bir durumla karşı karşıya gelinebilmekte, bu haliyle bir ekonomik kriz gerçekten içinden çıkılması zor gerçek bir krize dönüşebilmektedir. Tarihteki sorunlu dönemlerin, iş başındaki hükümetler tarafından önemle ele alınan konular içerisinde *inandırıcılık* yani bir nevi güven konusunun önemli bir yer işgal ettiğini gösteren örneklerle dolu olduğu

³³⁴ Erdoğan, *Türkiye Krizini Nasıl Aşabilir?*, s.7-8.

³³⁵ Eğilmez, s.97.

görülmektedir³³⁶. Dolayısıyla, hükümetler ile halk arasında insani ve duygusal anlamda iyi (güvene dayalı) ilişkiler kurulmuş olması, kamu yönetiminin dürüst ve adil olduğuna inanılıyor olması, kriz dönemlerinin aşılmasında veya daha hafif atlatılabilmesinde önemli bir yer tutmaktadır³³⁷. Bu anlamda Rusya örneğini ele almak uygun olabilecektir³³⁸. Rusya'da enflasyonun düşürülmesine yönelik politikalar üzerinde durulmuş, artan finansman ihtiyacının karşılanması adına IMF, WB ve Japonya'nın da aralarında bulunduğu çeşitli ülke ve uluslararası kuruluşlardan finansman taahhüdü temin edilmiştir. Rusya hükümetinin tüm beklentilerin tersine 90 günlük moratoryum ilan ederek yatırımcının güvenini sarsarak kaybetmesi, Rusya krizinin küresel bir nitelik kazanmasının da en önemli nedeni olmuştur. Aynı şekilde bu durum, Rusya'nın krizi aşmasını zorlaştıran önemli etken olarak görülmüştür³³⁹. Ortaya konulanlardan da anlaşılacağı üzere, yapılmak istenen ekonomik krizlerin aşılması için uygulanacak maliye politikalarının başarısı, tüm yönleri ile sorumluluğunu taşıyan *devletin* bu konudaki taahhütlerini yerine getireceğine ve başarılı olacağına *kamuoyunun* inanç derecesine yani güven faktörüne bağlı görünmektedir. Güven problemi hem bir ekonomik krize sebep olabilecek nitelikte hem mevcut krizi derinleştirebilecek sosyal yaralarını artıracak hem de krizin aşılmasını zorlaştıracak nitelikte bir etkiyi haiz olabilecektir. Bu anlamı ile ne derece önemli bir faktör olduğu vurgulanması zaruridir.

Güven ortamının yitirilmesinden kaynaklanan tüm ekonomik krizlerde ilk tahribatlar doğal olarak güvene dayalı sektörlerde ortaya çıkmakta ve güvene dayalı sektörlerde oluşan tahribat ikinci aşamasında güvensizliği artırarak krizin derinleşmesine yol açmaktadır. Güvene dayalı kurumlardan birincisi menkul kıymetler borsası, ikincisi ise bankacılık sistemi olarak bilinmektedir³⁴⁰. Bu doğrultuda, ekonomik krizlerde güven faktörünün mekanizması aşağıda şekil yardımı ile ortaya konmaktadır.

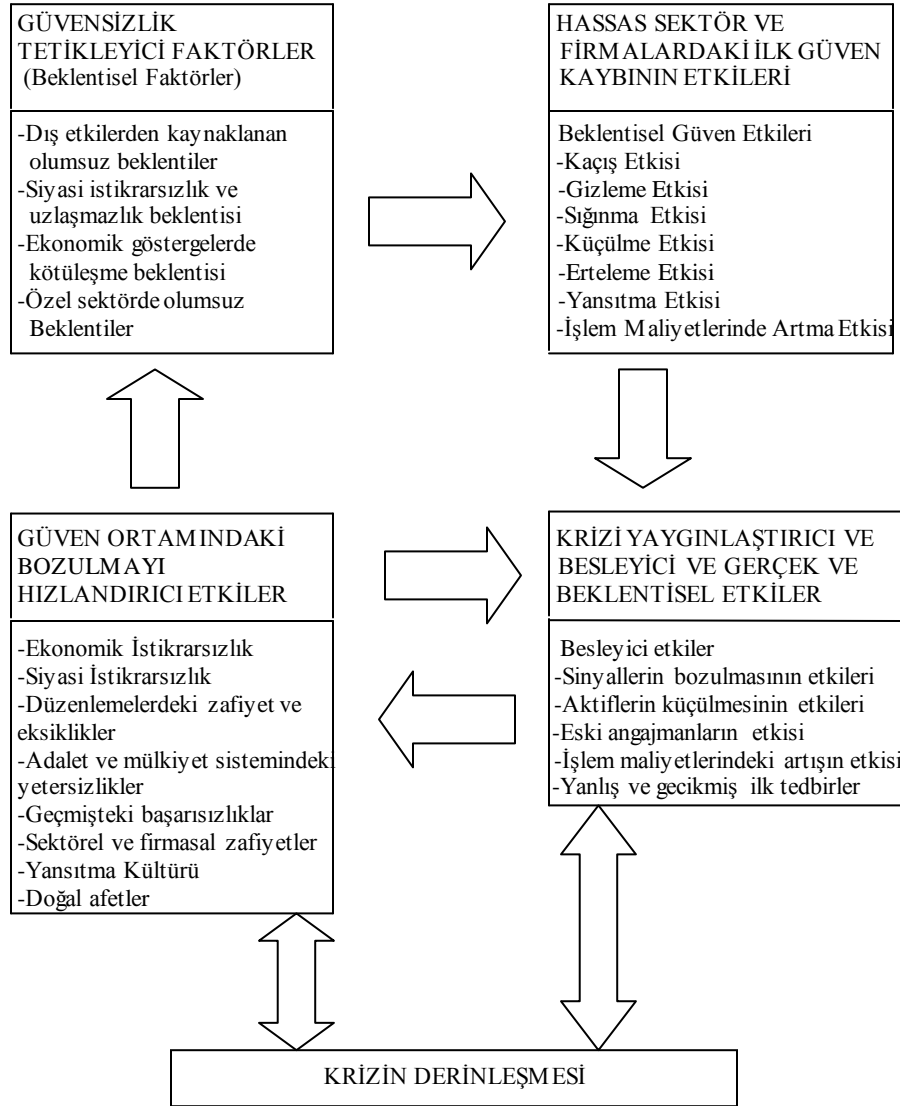
³³⁶ Gürbüz, s.80-81.

³³⁷ Gürbüz, s.134.

³³⁸ Aynı konuda 2001 Türkiye krizi örneği için Bkz. Abdullah Gül. "Ekonomik Kriz ve Güven Bunalımı". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, s.148-149.

³³⁹ Bozgeyik, s.396.

³⁴⁰ Erdal Türkkan. "Türkiye'de 2001 Ekonomik Krizi ve Güven Faktörü". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.156.

Şekil 5: Kendi Kendini Besleyen Güvensizlik ve Krizin Başlama, Yayılma ve Derinleşme Sekansı

Kaynak: Erdal Türkkan, “Ekonomik Kriz ve Güven Faktörü”, Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri: Makale Derlemesi. Halil Seyidoğlu ve Rıfat Yıldız (drl.). İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım, 2006, s.97.

Güven ortamının sağlanması, ekonomik krizlerin aşılabilmesi için temel şartların başında gelmektedir. Yeterli güven ortamı oluşturulabilmesi halinde, yastık altına giren veya yurt dışına çıkan döviz tasarruflarının geri dönmesi, döviz kurunda istikrar sağlanması, insanların erteledikleri ihtiyaçlarını karşılamak için alışverişe başlamaları, dolayısıyla piyasaların canlanması söz konusu olabilecektir. Piyasaların canlanması ise, üretimde ve istihdam da artışa yol açacaktır. Durdurulmuş veya

ertelenmiş yatırımlara yeniden başlanması gerçekleşecektir. Güven ortamının sağlanması ve yatırımlardaki bürokratik engellerin kaldırılması aynı zamanda yabancı yatırımcıları da harekete geçirebilecek faktörlerdir³⁴¹.

Ekonomik krizlerin aşılmasını zorlaştıran faktörler bağlamında güven duygusunun devamında psikoloji faktörüne değinilecektir. Psikolojik etkiler, parasal ve ekonomik düzeydeki sebeplerin yerini almak iddiasından ziyade, onları tamamlamak için ileri sürülmektedir. Psikolojik faktörlerde müteşebbis, tüketici ve tüm ekonomik birimlerin davranışları yanı sıra sürü psikolojisi ve tahminlerin de önem taşıdığı bilinmektedir. Yine bilindiği üzere kötümser beklentiler talebi daraltmakta, yatırımları frenlemekte ve gömülemeyi özendirmek suretiyle bunalımın şiddetini artırmaktadır. İyimserlik ise bir önceki durumun aksine canlanma ve refahı beslemektedir. Bu noktada İyimserlik ve kötümserlik psikolojilerinin her ikisinin de her zaman hata yapmaya uygun bir zemin oluşturabileceğini belirtmekte fayda vardır³⁴².

Güven duygusu devamında değinilen psikolojik faktörlerin yanı sıra bahsi geçen olgulara yön verme yetisine sahip araç olma özelliğiyle medya önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle medyanın ilgili politikaları yürütmekle yetkili hükümete karşın halkın psikolojisine ve dolayısıyla hükümete karşı olan güvenine ne yönde ve ne derece etki de bulunabileceği önem taşımaktadır. Medya, her hangi bir toplumsal konu ya da sorun hakkında bir tartışmaya müdahil olması söz konusu ise, bu durumda “toplumsal tutkal”³⁴³ görevi üstlenerek herhangi bir çıkar odağı tarafından yönlendirilmemesi gerekmektedir. Bu olay kriz ve bunalım dönemlerinde özellikle daha ayrı bir önem arz etmektedir. Ekonomik kriz, kamusal bir boyutta meydana gelmekte ve yöneten/yönetilen arasındaki güven ilişkisini derinden etkileme eğilimi söz konusu ise, bahsedilen bu durumun önemi doğal olarak fazlası ile artmaktadır³⁴⁴.

³⁴¹ Rahmi M. Koç, “Ekonomik Krizden Güçlü Ekonomiye Geçiş”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, s.266.

³⁴² Cafer Unay. “Psikolojik Faktörlerin Bunalımdaki Yeri ve Önemi”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, s.188.

³⁴³ “Tabir” medyanın toplumdaki rolünü ifade etmek maksadı ile ilgili kaynaktan (Damlapınar, s.197) olduğu gibi alınmıştır.

³⁴⁴ Zülfikar Damlapınar, “Rıza Üretim Aracı Olarak Medyada Ekonomik Kriz, İktidar ve Toplum”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, s.197-198.

Ekonomik krizlerin aşılmasını zorlaştıran güven, psikoloji ve medya faktörü yanı sıra yolsuzluk faktörünü de bu bağlamda ele alarak değinmek doğru bir yaklaşım olacaktır. Sözü geçen yolsuzluklar genel manada bankalar üzerinden gerçekleşmektedir. Yolsuzluklar kamu bankalarında olabildiği gibi özel bankalarda da gerçekleşebilmektedir. Kamu bankalarındaki yolsuzlukların arkasında, siyasi etkilerle verilen, ticari prosedürlere uygun olmayan, krediler yatmaktayken, özel bankalardaki yolsuzlukları tetikleyen unsur olarak ise, bankalardaki mevduata getirilen sınırsız devlet garantileri öne çıkmaktadır³⁴⁵.

Ekonomik krizler ile yakından ilişkili bir başka konu, küreselleşme ve beraberinde gelen finansal serbestleşme (Bretton Woods sisteminin çökmesi), dolayısıyla sıcak para faktörü, krizlerin aşılmasını zorlaştıran yönü itibari ile ele alınacaktır.

Küreselleşme olgusunu hazırlayan unsurlara kısaca değinecek olur isek, daha öncesinde, 19.yüzyılda, sermaye hareketlerinin altın gibi reel bir değere endekli olduğu görülürken, günümüzde böyle bir referans değerinin varlığından söz edilememektedir³⁴⁶. Bu durum, ulusal paraların değişim hadlerinde belirsizliğe yol açmakta, bir yandan mali sistemin işleyişi açısından büyük riskler taşımaktayken diğer yandan da spekülasyon nitelikli kazançları teşvik etmektedir. Dolayısıyla, mali işlemlerin hacmi de bu nedenle olağanüstü düzeyde artmaktadır. Bu durumun sonucunda gelişmekte olan ülkeler açısından, kendi iradeleri doğrultusunda iktisat politikası seçebilme ve uygulayabilme imkânlarının azalması ve GOÜ'lerin, diğer ülkelerde yaşanan gelişmelerden etkilenme derecesinin büyük ölçüde artması şeklinde iki temel etkisi söz konusu olmaktadır. *Washington Konsensüsü* (Washington Consensus)³⁴⁷ olarak bilinen Neoliberal anlayış, devlet müdahalesine gerek duyulmayan basite indirgenmiş bir piyasa ekonomisi modelini, Adam Smith'in rekabetçi denge modelini esas alan bir anlayıştır. Öngördüğü varsayımların bir ülke için olduğu kadar uluslararası ekonomi içinde geçerli olduğu

³⁴⁵ İ. İlhan Hatipoğlu, "Ekonomik Yolsuzluk- Yolsuzluk Ekonomisi Kısacasında Türkiye". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, s.235.

³⁴⁶ Bkz. Erinç Yeldan, "Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?", **Çalışma ve Toplum Dergisi**. Cilt.1, Sayı.20, 2009, ss.11-28.

³⁴⁷ Washington Konsensüsü, ABD ve diğer G-8 ülkeleri tarafından kabul edilen; IMF, WB ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) tarafından dayatılan neo-liberal ekonomi politikaları olarak tanımlanmaktadır.

sayılmaktadır. Böyle bir durumda bütün dünya piyasasının açık ve tek bir bütün olması önerilmektedir. 1980’li yıllarda ABD’de Reagan ve Büyük Britanya’da Thatcher’ın iktidara gelerek bu yönde politika izlemeleri ve bu ülkelerin IMF, WB ve WTO gibi uluslararası kuruluşlardaki etkinliği nedeniyle Neoliberal iktisadi anlayışın giderek popülarite kazandığı ve küresel ekonominin işleyişine hakim olmaya başladığı görülmektedir. Finansman ihtiyacı ile IMF’ye başvuran ülkelerin kendilerine mali destek sağlamasının şartı olarak serbestleştirme uygulayacaklarını taahhüt etmek durumunda kalmaları, bunu sağlayan belki de en önemli mekanizma olmuştur. IMF finansmanına ihtiyaç duyan ülke sayısının çokluğunun da bir sonucu olarak bugün bakıldığında, mali sermayenin önündeki engellerin büyük ölçüde ortadan kalktığı ve mali küreselleşmenin pratik olarak 1990’lı yıllarda tamamlandığı görülmektedir³⁴⁸.

Talep düzenlemelerini içeren Keynesyen politikalar, savaş sonrası kitlesel üretim biçimi olan Fordist sistemle uyumlu bir şekilde oluşmuştur. İlgili dönemde kapitalist sistemin, gerçekten uzun ve kesintisiz bir refah düzeyine ulaştığı görülmektedir. Kapitalizmin, Bretton Woods sisteminin çözülmesi sonrasında durgunluk sinyalleri verdiği ve 1974 petrol şoku sonrasında da bunalım sözcüğünün yeniden dile getirilmeye başlandığı görülmektedir³⁴⁹.

Post Keynesyenlere göre, küreselleşmenin sonucu olarak ortaya çıkan finansal serbestleşmenin yaygınlaşması ve kısa vadeli fon mobilizasyonunun artması uluslararası düzeyde spekülasyon saldırlarına zemin yaratmaktadır. Finansal liberalizasyonun, finansal araç yelpazesini genişletmesine, yeni finansman olanakları yaratmasına karşın; finansal piyasadaki aşırı dalgalanmalar fiyat (özellikle döviz kuru) belirsizliğine neden olmakta ve uluslararası ticaretle uğraşan firmaları, ihracata yönelik yatırımları olumsuz etkilemektedir³⁵⁰.

Mali küreselleşmenin bir takım yararlarının kabulü söz konusudur³⁵¹. Ancak, eldeki bulguların, mali serbestleşmeye ilişkin Neoliberal beklentileri desteklemediği

³⁴⁸ Erdoğan, *Türkiye’nin Mali Kriz Riskini Azaltabilecek Vergi Politikaları*, s.260.

³⁴⁹ Çapraz, s.200.

³⁵⁰ Işık, *Para, Finans ve Kriz; Post Keynesyen Yaklaşımı*, s.237.

³⁵¹ Bkz. Halil Seyidoğlu, “Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*. Cilt.4, Sayı.2, 2003, ss.141-156.; Erdoğan, *Türkiye’nin Mali Kriz Riskini Azaltabilecek Vergi Politikaları*, s.261-264.

görülmektedir. Bu noktada mal ve hizmet ticaretinin küreselleşmesinin yararı konusunda iktisatçıların bugün büyük ölçüde görüş birliği içerisinde olmalarıyla birlikte aynı şeyin mali küreselleşme³⁵² için söz konusu olamadığı bilinmektedir³⁵³. Sermaye hareketleri serbestisinin kısa vadeli işlemleri uzun vadeli işlemlere oranla daha cazip hale getirmesi bu durumun en belirgin sebebi olarak gösterilebilecektir³⁵⁴. Bu konuda Stiglitz, kısa vadeli olup her an geri dönebilecek paranın, fabrika yapmak ya da istihdam yaratmak amaçlı kullanılmayacağını belirtmektedir. Bu nedenle, uzun soluklu sermaye ve doğrudan yabancı yatırımın toplamdaki payını artıracak politikaların uygulanması kritik önem taşımaktadır³⁵⁵. Arjantin ve Türkiye örneklerinden yola çıkarak, yapısal problemlerini çözememiş GOÜ'lerin sermaye hesaplarını serbestleştirmelerinin önemli maliyetleri olabileceğini söylemek mümkün olabilecektir³⁵⁶. 1990'lı yıllar süresince GOÜ'lerde yaşanan birçok kriz, spekülasyon karakterli mali sermaye akımlarının olumsuz etkilerini ortaya koymaktadır³⁵⁷. Aynı doğrultuda Hutchison ve Noy'un (2006) yapmış oldukları ampirik çalışmalarında, para krizlerinin sıcak paranın ani duruşuyla birleşmesi durumunda, ülkenin çıktı miktarı üzerindeki olumsuz etkisinin çok daha fazla (yaklaşık üç kat) olduğunu ortaya koymaktadırlar³⁵⁸.

Sermayenin küreselleşmesi sonrasında kısa vadeli spekülasyon bir hal alan sermaye hareketlerinin, resmi kanallardan özel kanallara doğru ilerleyerek ülke ekonomileri üzerinde ciddi manada büyük oynaklıklara neden olduğu görülmektedir. Yapısal ve kurumsal zafiyetler barındıran bir ekonomide sermaye hareketlerini etkileyebilecek imkânların sınırlı kalmasından dolayı, kısa vadeli sermaye akımları, ancak yüksek faiz imkânlarıyla cezp edilmeye çalışılmaktadır. Bu uygulama ise, kriz

³⁵² Mali serbestleşmenin sonuçları konusunda Bkz. Hale Balseven, ve M. Mustafa Erdoğan. "Mali Kriz Riski Bağlamında Tobin Vergisi ve Türkiye'de Uygulanabilir Bir Versiyonu". **Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.20, Sayı.1, 2005, s.300-301.

³⁵³ Bkz. Uzunoğlu, s.17-23. ; Erdoğan, *Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları*, s.2.

³⁵⁴ Kısa dönemli sermaye girişinin makroekonomik dengeler üzerine etkileri konusunda ayrıntılı bilgi için Bkz.

Yentürk, Nurhan. **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.

³⁵⁵ Sakıp Sabancı, Türkiye'nin kalkınmasının arzu edilen boyutta olabilmesi için, yabancı sermayenin gerekliliğine işaret etmekte, bu konuda her türlü önlemin ve uygulamanın devreye sokulmasından bahsetmektedir. Ancak, gelen kaynakların sıcak para şeklinde olmasından ise sabit yatırımlara yönelik sermaye şeklinde gelmesinin temin edilmesinin önemine değinerek bir nevi sıcak paranın ekonomik krizler bağlamındaki yerine vurgu yapmaktadır. Bkz. Sakıp Sabancı, "Ekonomik Kriz ve Sonrası". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, s.269-270.

³⁵⁶ Endonezya ve Meksika örnekleri için Bkz. Bozgeyik, s.395. ; Demiral, s.89.

³⁵⁷ Erdoğan, *Türkiye'nin Mali Kriz Riskini Azaltabilecek Vergi Politikaları*, s.262-263.

³⁵⁸ Demiral, s.73.

riskini artırıcı bir nitelik taşımaktadır³⁵⁹. Bugün uluslararası sermaye hareketleri, ulusal iktisat politikalarının etkisini büyük ölçüde azaltarak, iktisadi istikrarsızlığa yol açan ve artıran en önemli etkenlerden biri haline gelmiştir. Yüksek oynaklık içeren ve hızla geri dönebilen kısa vadeli sermaye akımları, GOÜ'lerde gerçekleşen para ve banka krizlerinin temel belirleyicisi olarak görülmeye başlanmıştır. Daha önce de izah edildiği üzere, küresel düzeyde mali serbestleşmenin artışı ile son yıllarda artan sıklıkta yaşanmakta olan ekonomik krizler arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır³⁶⁰. Mali serbestleşme, bir yandan yapısal sorunların olumsuz sonuçlar doğurmasını hızlandırırken, diğer taraftan da çözümlenmesi zor sorunlarla yüzleşmenin ertelenmesini teşvik eder özellik arz etmektedir³⁶¹.

Mali küreselleşme ile birlikte gelen bir diğer konu maliye politikası araçlarını olumsuz yönde etkiliyor olması şeklindedir. Şöyle ki, dolaysız yabancı yatırımlar, bir yerden başka bir yere hareket ederken vergi yükünü fazlasıyla önemsemektedirler. Eğer hükümet kendi sermayesinin başka yerlere kaymasını önlemek ve/veya yabancı yatırımcıları kendi topraklarına çekmek istiyor ise, sermaye üzerindeki vergi yükünü düşürmek durumunda kalmaktadırlar. Bu durumda maliye politikasının gelir kaleminde sıkıntılar oluşabilecek ya da bütün yükü ücretlere ve uluslararasılaşmamış küçük sermayenin üzerine yıkabilecektir. Bu ise, gelir bölüşümünün giderek bozulmasına yol açabilecek bir politika anlamına gelmektedir³⁶².

Tüm bu anlatımlardan da anlaşılacağı üzere, kapitalizmin finansallaşmasının 2008 krizini doğuran bir etken olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Merkez ülkelerde sermaye, artık kar oranlarını sürdürebilmek amacıyla finansal spekülasyonun sanal rantlarına bağımlı durumda kalmaktadır. Ekonomik krizin aşılması için öne sürülen yeni düzenlemeler veya denetleyici kurumların oluşturulması türündeki fikirler,

³⁵⁹ Aslan Eren ve Bora Süslü, s.665.

³⁶⁰ Bkz. John Bellamy Foster, **Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz**. Çiğdem Çıdamlı (çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008. ; H. Gül Özer, **Finansal liberalizasyon politikaları ve kriz ilişkisi : (1990 sonrası Asya ve Türkiye örneği)**. Ankara : Sermaye Piyasası Kurulu, 2006.

³⁶¹ İç tasarruf oranı ve vergi gelirlerindeki düşüklük vb. problemlerin olumsuz neticeleri, cari transferler ve kısa vadeli dış borçlar gibi sermaye hareketleri ile ertelenebilmektedir. Bkz. Erdoğan, *Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları*, s.6.

³⁶² Gülten Kazgan, **Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002, s.235.

finans dünyasının bağımlı hale geldiği söz konusu tatlı karı azaltacağı düşüncesiyle pek de rağbet görmeyeceği genel kanıyı oluşturmaktadır³⁶³.

Post Keynesyen yaklaşım öncüleri, finansal serbestleşmenin yol açtığı olumsuzlukları hakkında üç temel görüşe sahiptirler; Keynes'in uyumsuzluk yaklaşımı söz konusu görüşlerden ilkinin oluşturmaktadır. Keynes, sermayenin serbestleşmesinin, faiz oranlarının tam istihdam amacına uygun bir şekilde belirlenmesini engelleyeceğini belirtmektedir. Sermaye hareketlerinin serbestisi sonucunda, yüksek faiz oranları söz konusu olmakta, bu durumda tam istihdamı sağlamak için düşük faiz oranına ihtiyaç duyan ülkeler sürekli eksik istihdam dengesine maruz kalmaktadırlar. İkincisi ise, Minsky'in, sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin finansal kırılganlığa yol açacağını belirtmesidir. Spekülasyon, finansal piyasalarda fiyatları büyük ölçüde artırmak suretiyle diğer ülkelere bulaşmaktadır. Özellikle GOÜ'de spekülatif fiyat artışlarının, paranın değer kaybetmesine ve dış dengenin bozulmasına yol açtığı görülmektedir. sermayenin serbest bırakılması sonucunda ülkelerin iktisat politikası uygulama inisiyatiflerinin azalacak olması üçüncü görüşü ortaya koymaktadır. Sermayenin serbestleşmesi, finansal sermayeye, kendi çıkarlarıyla çelişen ekonomik politikaların uygulanmasını engelleme olanağını da beraberinde getirmektedir³⁶⁴.

Küreselleşme kapsamında kapitalizmin finansallaşması ve sıcak para faktörünün ekonomik krizlerin aşılmasını zorlaştıran yönüyle ele alınmasının yanı sıra küreselleşmenin olası küresel bir ekonomik krizde tüm dünyanın yek pare ortak strateji belirleyebilmesi ve ortak hareket edebilmesi olanağı sağlıyor olması özelliğiyle küreselleşmenin ekonomik krizlerin aşılmasına bu anlamda katkı sağlamasının söz konusu olabileceği de literatürde belirtilen bir husus olmaktadır. Bu anlamda küreselleşen dünyada küresel kriz (2008) karşısında birçok Avrupa ülkesinin, Japonya ve olabildiğince Çin'in krizin önlenmesi için, tam bir ahenk içinde olmasa dahi, paralel önlemler uygulamaya koyduklarından bahsedilmektedir³⁶⁵. Küreselleşme küresel krize

³⁶³ Mutafa sönmez, s.24-25.

³⁶⁴ Işık, *Para, Finans ve Kriz; Post Keynesyen Yaklaşımı*, s.237. ; Ekonomik kriz ve küreselleşme konusunda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Davut Ateş, "Ekonomik Kriz Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşmenin Geleceği", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**. Cilt.12, Sayı.1.1, 2011, ss.1-16.

³⁶⁵ Ancak, söz konusu ortak hareketlerin; (çalışmamız kapsamında tespit edildiği üzere) Krizlerde "Keynes'i imdada çağırma" paydasını ifade ediyor olması dolayısıyla durumun küreselleşmeye atfedilmesini tartışmalı kılabileceğini göz ardı etmemek gerekmektedir.

karşı ortak hareket edilmesi gereğini de ortaya çıkarması ve bu disiplini önemli ölçüde sağlaması oranında krizlerin aşılmasına katkı sağlayabileceği varsayılmaktadır³⁶⁶. Bu doğrultuda Garraty, 1929 Büyük Buhranın o kadar uzun sürmesini, ülkelerin birbirlerine yardım edecek ortak stratejide buluşamamış olmasına, dolayısıyla sadece ulusal çıkarlarını düşünerek davranmalarına bağlamaktadır³⁶⁷.

Post Keynesyen iktisatçıların yaptıkları çalışmalarda, altın çağ olarak tanımladıkları Bretton Woods düzeni sadece ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde de Keynesyen politikaların egemen olduğu bir dönemi temsil etmektedir. Krizlerin adından fazlaca söz ettirdiği, Bretton Woods sonrası döneme damgasını vuran Ortodoks Neoliberal yaklaşımın politika önermelerinin ne sonuçlar yarattığının incelenmesi önem arz etmektedir³⁶⁸. Keynesyen devlet müdahalesi odaklı kapitalist sistemin yerini Neoliberal bir yapılmaya bırakması küresel krizlerin esas nedeni olarak da görülebilmektedir³⁶⁹. Bu yönüyle, kriz dönemlerinde önerilen ve uygulanan Liberal/Neoliberal politikaların beklenildiği gibi krizlerin aşılmasına yardımcı olması bir tarafa mevcut krizleri daha da derinleştirdiği görülmektedir. Nitekim 1929 bunalımını aşabilme çabasına yönelik, ilgili dönemde, liberal iktisatçıların çözüm önerilerinin uygulanmasına devam edilmek istenmiştir. Bu bağlamda Bunalımın karların düşmesinden kaynaklandığını ileri süren liberal iktisatçıların öngörülleri ile karları yükseltmek için ücretler, vergiler, faiz oranları düşürülürken, diğer yandan da bütçe tasarrufu uygulaması tavsiye edilmiştir. İstikrar önlemlerinin başarılı olması adına, vergilerin azalışını bütçeden aynı oranda kısıntıya gidilmesi ve düşük faiz oranlarının da tasarruf artışı ile dengelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. ABD, Almanya ve Fransa'da uygulamaya konan bu önlemler, krizin aşılması bir yana, talebin yeniden azalmasına yol açtığı, bunalımın daha da derinleşmesine neden olduğu

³⁶⁶ Mükerrerem Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.55-56.

³⁶⁷ Çapraz, s.65.

³⁶⁸ Bkz. Hayri Kozanoğlu, Barış Alp Özden ve Nurullah Gür. **Neoliberalizmin Gerçek 100'ü**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008. Ayrıca, Bretton Woods sistemi ile Neo-Liberal dönemin karşılaştırmalı analizi için Bkz. Işık, *Para, Finans ve Kriz; Post Keynesyen Yaklaşımı*, ss.240-249. ; Şule Daldal, "Neo-Liberal Politikalar ve Hegemonya Krizi", **Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.11, Sayı.1, 2006, ss.163-181.

³⁶⁹ 1929 Büyük Ekonomik bunalımın sonuçlarından hareket eden Keynes, analizinde üç temel unsura işaret etmektedir. bu üç unsur, tam istihdamın sağlanması, piyasa başarısızlığı nedeniyle hükümetlere aktif rol verilmesi ve uluslararası işbirliğine dayalı yeni bir uluslararası parasal sistemin yaratılması şeklinde sıralanabilecektir. Keynes'in önerilerinden yola çıkılarak, ulusal düzeyde devletin ekonomiye müdahaleleri, uluslararası düzeyde ise ayarlanabilir sabit döviz kuru sistemi ve sermaye hareketlerine sınırlandırma getirilmesi altın çağ olarak nitelendirilen Bretton Woods sisteminin temelini oluşturduğu bilinmektedir. Işık, *Para, Finans ve Kriz; Post Keynesyen Yaklaşımı*, s.238.

görülmüştür³⁷⁰. Neticede Liberal/Neoliberal politikalarda ısrar edilmesi hususu da ekonomik krizlerin aşılmasını zorlaştıran faktörler içerisinde değerlendirilebilecektir.

Yukarıda ortaya konulan tüm bu etkenlerin yanı sıra ekonomik krizlerde *kar oranlarındaki düşme* dolayısıyla özel sektör ekonomik karar alıcılarının yatırımdan kaçınıyor olmaları durumu da ekonomik krizlerin aşılmasını zorlaştıran faktörler içerisinde değerlendirilecektir. Bu noktada sermaye, kar oranlarının düşme eğilimini üç yolla gidermeye çalışmıştır. Bunlardan birincisi Neoliberal yeniden yapılandırma şeklinde gelişmiştir. Bu doğrultuda Kuzey’de Reaganizm ve Thatcherizm, Güney’de ise, yapısal uyum devreye girmektedir. Tüm bunlarla sermaye birikimi canlandırılmak istenmiştir. Teoriye göre, böylece zenginler yeniden yatırım yapacak ve ekonomik büyümeyi canlandırılmış olacaktır. Ancak, geliri zenginlere yeniden dağıtırken, yoksulların ve orta sınıfların gelirlerine el koyulması durumunda, bu, talebi daha da azaltıcı etki yapacaktır ve zenginlerin ille de üretime yatırım yapmayacakları da bir gerçektir. Bu sayılan nedenler teorinin sorunlu kısımlarına işaret etmektedir³⁷¹. Neticede daralan talep yatırımların değersizleşmesine neden olmakta ve bilinen bir durum yani ekonomik kriz dönemlerinde özel sektör ekonomik karar alıcılarının yatırımdan kaçınması durumu ortaya çıkmaktadır. Bu durum, kuşkusuz *görünen elin* (devletin) duruma müdahale etmesini zorunlu kıldığı kadar, mevcut krizin aşılmasını zorlaştıran bir faktör olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Bu son (2008) krizden çıkarılan derslere göre ilginç bir durum tespiti yapılabilecektir. Şöyle ki; kriz hangi konuda çıkmış ise getirilen düzenlemeler ve denetim mekanizmaları o işle ya da alanla sınırlı kalmaktadır. Varsayalım ki kredi krizi çıkmış ise, çözüm, bir daha kredi krizi çıkmaması yönünde getirilen kurallar ve denetim mekanizmaları doğrultusunda olmaktadır. Buna karşın aynı kredilerin paketlenip başka enstrümanlarla sunulması durumunda bunun ne kuralı ne de denetimi söz konusu olmaktadır. Nitekim yaratıcılığı öldürmemek adına, kapitalist sistem birçok alanı denetimsiz bırakmakta, hal böyle olunca da başka alanlarda yeni krizler yaşanıyor olması gibi bir durum ortaya çıkabilmektedir³⁷². Bu noktada anlaşıldığı gibi, krizlerin

³⁷⁰ Çapraz, s.67-68.

³⁷¹ Mustafa Sönmez, **100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye**. İstanbul: Alan Yayıncılık, 2009, s.21-22.

³⁷² Eğilmez, s.122.

çözümünde bir kısıt oluşmakta, bu anlamıyla kriz çıktığı konu ve alanla sınırlı kalmaktadır. Bir başka ifadeyle krizlerin genel bir teorisi literatürde oluşturulamamaktadır. Bu da, yaşanması muhtemel krizlerin aşılmasını zorlaştıran faktör olarak görülebilecektir.

4.4 Ekonomik Krizleri Aşma Ve Önlemede Etkili Maliye Politikaları

Daha öncesinde de belirtildiği üzere, ekonomik krizlerin çıkış sürecinin çeşitlilik göstermesine karşın sonuçlarının aynı olduğu varsayımından yola çıkarak ekonomik krizlerin önlenmesi ve aşılması noktasında özellikle işsizlik eksenli *sonuca odaklanılması* (talep daralması kısır döngüsünün kırılması) gerekliliği hem çalışmamız sürecinde ortaya çıkan yaklaşımı hem de doğru orantılı bir şekilde maliye politikalarının da temel hedefini ortaya koymaktadır. Ekonomik kriz hangi nedenle ortaya çıkarsa çıksın ekonomi durgunluk içindeyken karşı karşıya kalman önemli sonuç talebin daralmış olmasıdır. Bu durumda ekonomik bir krizle etkili bir şekilde mücadele edilebilmesi öncelikli olarak talep düzeyinin iyi yönetilebilmesi ile yakından alakalıdır.³⁷³. Hal böyleyken ekonomik kriz dönemlerinde hem verimliliğin hem de talebin yeniden canlandırılması şeklinde bir atılımın gerekliliği ortaya çıkmaktadır³⁷⁴. Bu konuda iki temel politika vardır. Bunlardan birisi *tüketicilerin alım gücünü artırmaya*, bir diğeri de *istihdam artışını sağlamaya yönelik politikaları* devreye sokmaktır³⁷⁵.

Bir ekonomik krizin patlak vermesi durumunda maliye politikalarının uygulanmasının gelenekleştiği ya da gerekliliğinin genel kabul gördüğü varsayımı altında, veciz ifadesiyle “nasıl olsa devlet bizi kurtaracak” yaklaşımının hâkim olması söz konusu olabilecektir. Böyle bir yaklaşım, bir krizin çıkış noktasını ifade edebileceği gibi devletin müdahil olmasını, dolayısıyla uygulayacağı muhtemel maliye politikalarının da uygulanmaması gerektiği ya da genel kabul görmemesi gerektiği yönünde eleştirilere dayanak teşkil edebilecektir. Bu duruma literatürde “ahlaki tehlike” adı verilmektedir. Yine ekonomik krizin çıkış süreci “kendi kendini doğrulayan

³⁷³ Erdoğan, *Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu*, s.19.

³⁷⁴ Jacques Gouverneur, **Kapitalist Ekonominin Temelleri: Çağdaş Kapitalizmin Marksist Ekonomik Tahliline Giriş**. Fikret Başkaya (çev.). Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s.259.

³⁷⁵ Erdoğan, *Türkiye Krizini Nasıl Aşabilir?*, s.7.

kehanetler” doğrultusunda da işleyebilecektir. Ekonomik krizleri önleme ve aşmada etkili maliye politikalarının ortaya konulması sürecinde bu gibi durumlar da ele alınmak suretiyle ne gibi maliye politikalarının ortaya konduğu ve/veya konabileceği aktarılmaya çalışılacaktır.

Özetle ekonomik kriz anı ve sonrası için; devletleştirmeler, mali yardımlar, tüketicilere alım gücü transferi bağlamında ücretliler (dar gelirli) üzerinde vergi indirimleri, kupon uygulamaları, işten çıkarmaların önüne geçebilecek düzenlemeleri içeren uygulamalar, kamu yatırım harcamaları yoluyla istihdam sağlanması vb. politika uygulamaları söz konusu olabilmektedir. Kriz öncesi olası kriz riskini en aza indirebilmek adına ise; özellikle mali piyasalar üzerindeki denetim ve kontrol uygulamaları, işsizliğe/istihdama yönelik olarak devletin nihai işveren olma rolü (DNİOR)³⁷⁶ ve sürdürülebilir sağlıklı makroekonomik verilerin sağlanması için ortaya konabilecek (özellikle işsizlik ve gelir dağılımı dengesi için) düzenlemeler vb. uygulamaları saymamız mümkün olabilecektir³⁷⁷.

4.4.1 Kriz Anı ve Sonrasında Çözüm Yönelik Maliye Politikaları

Sinerji oluşturularak iletişim kurulması durumunda, insanın zihni, yüreği ve ifadeleri yeni olanaklara, yeni alternatiflere, yeni seçeneklere açılır. Sinerjik iletişim, başladığında işlerin nasıl gideceği ya da sonunun nasıl olacağı konusunda belirsizlik olmakla birlikte insanın içinde bir heyecan, güvenlik ve serüven duygusu barındırır. Bu duygu, her şeyin eskisinden daha iyi olacağına inanılmasına dair bir duygudur. Düşünülen son da bu yöndedir³⁷⁸. İşte mevcut kaos durumunda yani ekonomik krizlerin söz konusu olduğu dönemlerde, devletin güçlü ve güvenilir yapısıyla kendini kötü ve yalnız hisseden kitlelerin yanında olduğunu göstermesi böyle bir sinerjiyi

³⁷⁶ Bkz. ; Sayın Işık, “İstihdam Bağlamında Neo Liberal Yaklaşım Post Keynesyen Karşı Duruş: Devletin Nihai İşveren Olma Rolü”, “İş, Güç” Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Vol. 11, Num. 2, 2009, p.137-162.

³⁷⁷ Ekonomik kriz olgusunun karmaşık ve çok yönlü bir yapı sergilemesi dolayısıyla standart bir reçete sunmak hayli zor bir durumdur. Bunun yanı sıra bir taraftan özgürlükler ve yaratıcılığın önünün açık tutulması gerekçesiyle sınırsızca liberalizmin/Neoliberalizmin savunuculuğuna soyunulması bir taraftan da aynı sistemin kaçınılmaz bir ürünü olan krizlere kökten bir çözüm üretilmesinin beklenmesi gibi bir çelişki söz konusu olmaktadır. Tüm bunlara rağmen şuana kadar ortaya konulmuş ve geliştirilmiş bir reçete olarak maliye politikalarının değeri ve önemi fazlası ile yüksektir. Maliye politikalarının aldığı mesafe tatmin edici ya da değil, ama yürüdüğü rota yani yolun günümüzde artan krizlerle birlikte tartışmasız genel kabul gördüğü bir gerçektir. Yorumu bir adım daha ileriye taşıyacak olur isek, maliye politikalarının kapitalizmin sigortası olarak görüldüğünü söylemek de mümkün olabilecektir.

³⁷⁸ Covey, s.302.

oluşturabilecektir. Bu yanındalık ise, kuşkusuz maliye politikası uygulamalarıyla gerçekleştirilecek bir durumdur. Krize müdahaleye böylesi bir ortam ile başlanabilmesi başarıyı da beraberinde getirecektir. Tabii ki daha önce bahsettiğimiz yöneten ve yönetilen arasındaki güvenin tahsis edilmiş olması bu noktada hayati önem arz etmektedir. Yapılan açıklamaların işaret ettiği gibi, ekonomik krizlerin çözümüne yönelik uygulanması düşünülen maliye politikaları her şeyden önce *güven* (eğer yok ise) *tesisi* ile başlamaktadır³⁷⁹.

Daha öncesinde de belirtildiği üzere krizlerin maliyetleri göz önüne alındığında krizlerden bir an evvel çıkılması gerektiği açıktır. Bu yönüyle krizlere maliye politikası aracılığıyla hızlı müdahale edilmesi ve gerekli talep artışının sağlanması büyük önem arz etmektedir. Bu noktada krizlerde maliye politikasının müdahalede etkin ve hızlı rol alabileceğini söylemek mümkündür. Bu sebeple yaşanan krizden çıkılmasında anahtar husus harcama yönlü maliye politikalarının bir an önce devreye konulmasıdır. Ayrıca durgunlukta harcama çarpanından olumlu yönde yararlanılabilmesi adına yine kamu harcamalarının artırılması gerekli görünmektedir³⁸⁰.

Tablo 4

Krizlerin Maliyeti ve Toparlanma Süresi

	Kriz Sonrası Toparlanma Süresi (yıl)	Büyüme Kaybına Yol Açan Krizlerin Oranı (%)	Kriz Başına Kümülatif Büyüme Kaybı %
Döviz Krizleri	2.0	71	10,1
Endüstrileşmiş Ülkeler	2.1	62	8,0
Gelişen Ülkeler	1.9	74	10,7
Bankacılık Krizleri	3.1	82	14,2
Endüstrileşmiş Ülkeler	4.1	67	15,2
Gelişen Ülkeler	2.8	86	14,0
İkiz Krizler	3.2	78	18,5
Endüstrileşmiş Ülkeler	5.8	100	17,6
Gelişen Ülkeler	2.6	73	18,8

Kaynak: Parasız, *Finans Krizinin Güven Krizine Dönüşmesi: Küresel Kriz*, s.129.

Keynes'in, stokların eritilmesi ile krizin süresi arasında yakın bir ilişki kurduğu bilinmektedir. Bu durumda, *vergilerin azaltılması* yoluyla doğrudan stokların

³⁷⁹ Güven iki şekilde gerçekleşir; Bir, zaten güven duyulan bir hükümet baştır (ki bu gibi durumlarda genelde kriz küresel ve/veya bölgesel nitelikli yani dış kaynaklıdır.). Ya da eski, güven kaybına uğramış, hükümet yerini güven duyulan bir başka yeni hükümete bırakır.

³⁸⁰ Parasız, *Finans Krizinin Güven Krizine Dönüşmesi: Küresel Kriz*, s.129.

eritilmesine yönelik³⁸¹ bir maliye politikası daralma döneminin süresini kısaltıcı bir etki yaratabilecektir. Bunun yanı sıra stokların eritilmesi, yatırımcı güveni ve işletme sermayesi ile de alakalıdır. Söz konusu iki unsurda iyileşme sağlanmasıyla da krizin süresinin kısaltılması adına katkı sağlanması söz konusu olabilecektir³⁸².

Kapitalizmin ya da günümüzdeki adıyla piyasa sisteminin temel dayanağı tüketim olarak bilinmektedir. Temel dayanağı tüketim olan bir sistemin krize girdiğinde çıkışı da tüketimle olabilecektir. Bu yönüyle tüketim kapitalist sistemin en kutsal parçası niteliğindedir. Ancak buna karşın, sokaktaki insanın kafasında bir tüketim aşağılaması söz konusudur. Sokaktaki insan tüketimi bir çeşit israf olarak görmektedir ve bu yaklaşım oldukça yaygındır. Oysa tüketim olmayan bir ekonomide üretim de olmayacaktır. Dünyada hiçbir üretici satamayacağı malı veya hizmeti üretmek gibi bir yaklaşımda bulunmaz. Öte yandan, tüketime harcanmayarak tasarruf edilip de bankaya yatırılan paralar da bankalar tarafından kredi mekanizması yoluyla yatırım yapacak firmalara verilmekte, bu da tüketimi karşılamaya yönelik üretim kapasitesinin artırılmasında harcanmaktadır. Özetleyecek olursak, kapitalizmde en önemli temel ekonomik faaliyet tüketim olmakta ve o olmadan ne yatırımdan ne üretimden ne ihracattan ne de ithalattan söz etmek mümkün olmaktadır. Böyle bir durumda, kamu harcamalarını artırma veya vergi oranlarını düşürme ve kişilerin eline daha fazla para geçmesini sağlayarak tüketimi yani talebi canlandırma şeklinde geliştirilecek politikalar sağlıklı bir ekonomik yapı için yararlı olacaktır. Hal böyleyken, tüketimin piyasa ekonomisinin canlılığını sağlayan bir faktör olmasının yanı sıra krizlerden çıkış için kullanılabilen çok önemli bir ekonomik kalem olduğu da görülmektedir³⁸³.

Krizlerin süresi ve şiddetinin temel belirleyicisi, sermayenin marjinal etkinliğidir. sermayenin marjinal etkinliğinin temel belirleyicisi ise, beklentilerdeki belirsizlik olarak belirtilmektedir. Başka bir anlatımla Keynes'te, beklentilerdeki belirsizliğin azaltılması, daha istikrarlı bir ekonomi için ön şart olarak sunulmaktadır. Bu noktadan yola çıkarak, kriz sonrasında kurulması planlanan yeni finansal mimarinin;

³⁸¹ Örnek olarak Türkiye'de, otomotiv ve beyaz eşya gibi kimi sektörlere getirilen vergi indirimleri bu çerçevede değerlendirilebilecektir.

³⁸² Bocutoğlu ve Ekinci, s.81.

³⁸³ Eğilmez, s.107-109.

reel sektöre gelecekle ilgili nominal değerler hakkında güven verici bir yapıya sahip olması beklenmektedir. Böyle bir yapının kurulabilmesi ise, finans sektörünün reel sektörle doğrudan bağlantıda olan, daha açık ve anlaşılır enstrümanlar kullanmasını ve etkili bir değerlendirme ve denetleme mekanizmasının varlığını gerektirmektedir³⁸⁴. Kriz sonrası önerilen yukarıdaki denetim ve kontrolleri içeren uygulamaların, *her kriz sonrası dönemin aynı zamanda her hangi bir kriz öncesini ifade ettiği* varsayımı altında, aynı şekilde kriz öncesi kapsamında da değerlendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ki - kriz öncesi olası kriz riskini en aza indirebilecek politika önermelerinde de görüleceği gibi - öyle de olmaktadır.

4.4.1.1 Ekonomik Krizlerin Maliyetlerini Azaltmada Etkili Maliye Politikaları

Ekonomik durgunluk ve gerilemenin ciddi bir ekonomik krize dönüşme sinyallerini açıkça verdiği ve sosyal huzursuzlukların bir sel gibi büyüdüğü böyle zamanlarda bütçe açığının azaltılması için devletin yatırım harcamalarını minimum seviyelere indirmesi, aslında bütçe açığını daha da büyütecek bir durumdur. Nitekim “çarpan” mekanizmasına göre, yatırım harcamalarındaki herhangi bir azalma, çarpanın büyüklüğüne bağlı olarak gelir ve gayrisafi milli hâsıla seviyelerinde kendisinden çok daha büyük bir düşüş yaratabilecektir. Bu ise, işsizlik sorunlarının neden olacağı sosyal ve siyasi buhranları derinleştirecektir. Devlet bütçe gelirlerinin gittikçe büyüyen bir oranda borç faizlerinin ödenmesine tahsis edildiğini varsayarsak bütçe disiplininin oluşturulması için bir taraftan harcamaların kontrol altına alınmasına çaba sarf edilirken, diğer taraftan kısıtlanan harcamaların çok üstünde gelir kayıplarının oluşması tehlikesi ile karşı karşıya kalılabileceği de hesaba katılması gerekmektedir. Burada önemli olan husus, devletin cari harcama kalemlerinde mümkün olan her türlü tasarrufu yaparken, orta ve uzun vadede ekonomiye hayatiyet kazandırarak kendini katlayacak yatırımları yapmaktan çekinilmemesidir³⁸⁵.

³⁸⁴ Bocutoğlu ve Ekinci, s.80

³⁸⁵ Yener Ergün. “Kriz Yönetiminde İstikrar Politikalarına Bir Alternatif: İstikrar Stratejisi”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, s.300-301.

Ekonomik krizlerin nasıl aşılabileceğine yönelik temel mantığın; Keynes'in, işsizliğin toplam talepte bir azalmaya yol açıyor olması dolayısıyla işsizlikte oluşabilecek bir artışın mevcut bir ekonomik krizi daha da derinleştireceği yargısında aramak doğru bir yaklaşım olacaktır³⁸⁶. Bir ekonomik krizin aşılmasının, ne kadar sürede, hangi sosyal ve ekonomik maliyetlerle sağlanabileceği konusu, işsizlik sorunuyla *ne kadar hızlı ve etkin mücadele edildiğiyle* yakından alakalı görünmektedir. Bu durumda işsizliğin, piyasa mekanizması aracılığıyla hızlı ve etkin bir şekilde azalmasını beklemek fazlası ile iyimser bir yaklaşım olacaktır³⁸⁷. Görüldüğü ve bilindiği üzere, ekonomik krizlerin yol açtığı sosyal ve ekonomik maliyetler içerisinde *lokomotif sorun* olarak isimlendirdiğimiz işsizliğin giderilmesine yönelik politikalar fazlası ile önem arz etmektedir. Diğer bir ifadeyle maliyetler açısından lokomotif sorun olması gibi çözüme giden yolda istihdam/işsizliğin azaltılmasına yönelik maliye politikaları da *lokomotif çözüm* olarak nitelenebilecek durumdadır.

Ekonomik kriz dönemleri, işverenler açısından işlerin iyi gitmediği; sundukları mal ve hizmetlerin toplam talep daralmasından nasibini aldığı, bunun üzerine birde tahsilat sorununun yaşandığı bir dönemi ifade etmektedir. İşverenler böyle durumlarda, bir iktisadi insandan (*homo economicus*) beklendiği üzere tehlikeli gördükleri geleceklerini kurtarmak adına *rasyonel* olarak görülebilecek bir anlamda işçi çıkarma eğilimi göstermekte işçi çıkarmalarını gündemlerine almaktadırlar. Oysa rasyonel olarak görülebilecek bu davranış sonucu işçi çıkarılır ve işten çıkarılanların sayısı belli bir eşik bandı aşacak olur ise, çalışma boyunca sıklıkla dile getirilen malum kısır döngünün (talep daralması) oluşması kaçınılmaz hale gelecektir. Kendi kendini besleyen böyle bir döngünün derinleşen bir yapıda çöktüğe yol aldığı açıktır. Bu durumdan anlaşıldığı üzere, *mikro boyutta irdelendiğinde rasyonel olan bir politika tercihi, makro bağlamda değerlendirildiğinde toplumun geniş bir kesimini olumsuz*

³⁸⁶ Bu yargısına rağmen Keynes'in işsizlik sorununu piyasa mekanizmasına bıraktığı da bir gerçektir. Bu anlamda Keynes'in görüş ve uygulamalarıyla serbest piyasa ile kumanda ekonomisi arasında köprü kurmuş hali, başka bir ifadeyle kapitalizmin ideolojik bir çöküntüye uğramasının önünü alan bir kahraman olarak görülmesi hali söz konusu olabilmektedir. Aykırı bir yaklaşımla; Keynes'in 1929 Büyük Buhranla gelen maliye politikası önermesi, günümüzde krizler söz konusu olduğunda mevcut sistemin devamının sağlanması adına Keynes'ten fazla Keynesçi olan en kapitalistlerin/sermayedarların sırf mevcut sistemin devamına dayanan bu yaklaşımları ile gerçekten ortada ezilen mahrum kalan kesimlerin ihtiyaçlarının karşılanması gerekliliğini esas alarak Keynesyen politikalar çerçevesinde uygulanan maliye politikalarını savunanları birbirinden ayırma noktasında Keynes'in konumu da tartışmaya açılabilir. Zira her iki grup içinde bir kurtarıcı olarak görülmektedir. Nihayetinde belki de Keynes'i başarıya taşıyan sır da burada yatmaktadır!

³⁸⁷ Erdoğdu, *Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynesyen İktisadın Reenkarnasyonu*, s.12.

etkileyen irrasyonel bir politika tercihi anlamına gelebilmektedir. Söz konusu tespit iktisat teorisi açısından çok önemli bir tespit olmaktadır. Önemli kılan neden ise, bilindiği gibi bireylerin kendi çıkarlarının peşinden koşmaları durumunda bundan bütün toplumun yarar sağlayacağı varsayımının, Neoliberal iktisadi yaklaşımın da temelini teşkil eden klasik iktisat teorisinin en önemli kabullerinden birisi olmasıdır. Oysa ekonomik kriz dönemlerinde sıklıkla karşılaşılan işten çıkarmaların neden olduğu bu kısır döngü, gerçekte bu varsayımın *tam tersi* durumların söz konusu olabildiğini ortaya koymaktadır. Keynes'in ortaya koyduğu üzere bireylerin taleplerini kısıtları noktada devlet, açık bütçe politikası yoluyla kamu harcamalarını artırarak ekonominin tekrar canlanmasını ve işsizliğin azalmasını sağlayabilecektir³⁸⁸. Nitekim bu doğrultuda ekonomide işsizliği azaltmak için devlet³⁸⁹; asgari ücretlilere maaş yardımı yapabilecek, Kanuni olarak zorunlu olan asgari ücret seviyesini düşürebilecek, Çalışanları ve işverenleri etkileyen diğer yasal zorunluluklar giderebilecek, sosyal güvenlik vergileri, asgari ücretlilerden alınan gelir vergileri, istihdamı düşürücü vergileri azaltabilecek konumdadır³⁹⁰.

Ekonomik kriz dönemlerinde tüketimi, dolayısıyla toplam talebi artırmaya yönelik kamu harcamalarında artışa vergi oranlarında da indirimle gidilmesi noktasında sosyal politikalar içerisinde sağlık ve eğitimin önemli bir yer edindiği görülmektedir. 2008'de, ekonomik krizin tam da ortasında denebilecek bir dönemde Obama seçim kampanyası çerçevesinde, sağlık, enerji, eğitim, altyapı ve yoksulları destekleme alanları olmak üzere beş alanda yüksek harcama öncelikleri belirlemiştir³⁹¹. Bu anlamda krizin maliyetlerini azaltmada eğitim ve insan kaynaklarına yönelik kamu harcamalarının önemi de ortaya konmaktadır. Nitelikli iş gücü, günümüzde uluslararası rekabette avantaj sağlamada belki de en etkili unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu gerçekten yola çıkarak devlet, bir kalkınma politikası olarak da görülebilecek bir yaklaşımla, hizmet içi ya da belli bir merkezde alınan eğitime ilişkin yapılan

³⁸⁸ Erdoğan, *Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu*, s.20-21.

³⁸⁹ Bu bağlamda (krizlerde işten çıkarmaların önüne geçebilmek adına), Türkiye'de *kısa çalışma ödeneği* adı altında bir düzenleme getirilmiştir. Söz konusu düzenleme, ekonomik krizlerden etkilendiğinin ve bu nedenle geçici süre ile (en az dört hafta, en fazla üç ay) işyerinin kısmen ya da tam olarak faaliyetten düşmesinin tespit edilmesi (işyerinin başvurusuyla) durumlarında direkt işçiye (işsizlik ödeneği tutarında) maaş ödenmesini öngören bir mekanizmayı ifade etmektedir. Bkz. Tahir Erdem, "Kriz Nedeniyle İşten Çıkarmaya Alternatif Bir Uygulama Kısa Çalışma Ödeneği", *Vergi Sorunları Dergisi*, Sayı.244, Ocak 2009, ss.??

³⁹⁰ Bulut, s.72.

³⁹¹ Feldstein, s.14.

harcamalara destek verebilecektir. Bu uygulamanın bir adım daha ötesinde devlet, işletme ya da işçi tarafından karşılanması söz konusu olan eğitim harcamaları için kamu bankaları aracılığıyla düşük faizli kredi sağlama yoluna da gidebilecektir. Bu tür uygulamalarla sağlanacak teşvikler, sadece işletmelerden işçi çıkarılması olasılığını azaltmakla kalmayarak, aynı zamanda eğitim alanında istihdamın artmasına da yol açabilecektir. Ayrıca, eğitim yalnızca doğrudan o eğitimi alan bireylere yarar sağlayan bir tüketim olarak görülemez. Topluma olumlu yansımaları taşınması halinde eğitim, çok önemli bir toplumsal yatırım niteliğindedir. Eğitim, - ilgili kaynakta yazarın kendi ifadesiyle - toplumda “ortak bir dil oluşturmak” ve rasyonel fikirleri yaygınlaştırmak anlamına geldiğinden, bu anlamda da ayrı bir önem arz etmektedir. Bununla birlikte eğitim, daha çok insanı sistemden yararlanabilecek konuma getirmesiyle gelir dağılımı dengesine, sınıflar arası akışkanlığın artmasına hizmet etmektedir. Bu yönüyle, toplumsal çelişkileri azaltmakta ve dolayısıyla da uzlaşmayı kolaylaştırmaktadır. Eğitim düzeyinin yükselmesi nüfus artış oranını azaltmakta, dolayısıyla tasarrufları artırıcı bir etkiye de sahip görünmektedir. Söz konusu tasarrufların verimli yatırımlara dönüştürülebilmesi halinde ise, ekonomi dinamizm kazanmakta ve büyüme hızı artmaktadır. Eğitimin toplumsal getiri potansiyeli dikkate alındığında çok yüksek bir yatırım olduğu açıktır³⁹². Aynı zamanda krizi aşabilmek için, makroekonomik dengeler sağlanırken değişim ve dönüşümü yeniden başlatabilmek gerekmektedir. Çünkü mantalite değişimi, uluslararası rekabet gücünün artırılmasını sağlayacaktır. Bu süreçte, bilgi ve iletişim teknolojilerine dönük yatırımların, makroekonomik istikrarın, insan kaynaklarının geliştirilmesinin, sistemli ve kaliteli yönetim anlayışının sağlanması gerekecektir³⁹³.

Ekonomik gelişme sürecinde piyasa ekonomisi kendi haline bırakılması halinde gelir dağılımındaki adaletsizliğin arttığı görülmektedir. Gelir dağılımındaki denge, toplumsal huzurun bozulmaması ve sosyal barışın devamı açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle günümüz devletleri gelir dengesindeki bozukluğu giderici yönde iktisadi hayata müdahale ederek bir takım önlemler almaktadırlar. Bu amaca ulaşabilmek adına, gelir dağılımının bileşenlerini etkileyebilecek, devletlerin ellerinde

³⁹² Erdoğan, *Türkiye Krizini Nasıl Aşabilir?*, s.13.

³⁹³ Işın Çelebi, *Ne Olacak? Ne Yapmalıyız?*. 2. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2001, s.85.

kullanabileceği çok sayıda araçlar bulunmaktadır. Bu anlamda devlet, gerçek kamu harcamaları ile bazı mal ve hizmetleri düşük gelirlili insanlara parasız veya maliyetinin çok altında düşük bedelle sunabilecek, böylelikle efektif talep üzerinde etkide bulunmuş olabilecektir. Yine kamu harcamalarının yapılması ile bu harcamalardan yararlanan düşük gelirlili insanların gelirleri artmakta, talepteki artış ile toplam istihdam ve milli gelir seviyesinin de yükseldiği görülmektedir. Ayrıca, uygulanacak transfer harcamaları politikalarının istikametine bağlı olarak, yani bu harcamalardan yararlananların durumuna göre gelir dağılımı eşitlenebilecek veya eşitsizliklerin daha da artması söz konusu olabilecektir. Bu durumda, transfer harcamalarından yararlananlar yüksek gelirlili insanlar olduğunu varsayarsak, gelir dağılımındaki eşitsizlikler artabilecek düşük gelirlilerde ise, azalabilecektir. Gelir dağılımı dengesi bağlamında bakıldığında, devletin başta vergiler olmak üzere halktan toplamış olduğu gelirler yüksek satın alma gücü olanlardan, dar gelirlili gruplara bir nevi alım gücü transferine imkân vermektedir. Özellikle artan oranlı vergiler bu noktada etkili olan bir gelir kalemi olarak ön plana çıkmaktadır. Artan oranlı vergi uygulaması, yüksek gelir elde edenlerin gelirlerini azaltmakta, bu gelirlerin transferi ile düşük gelirlilerin geliri ise artmaktadır. Piyasanın kendi başına bırakılması durumunda sağlanamayan gelir dağılımı dengesi, bir anlamda devlet tarafından gelirin yeniden dağıtılması yoluyla sağlanılmaya çalışılmaktadır³⁹⁴.

Bir de kriz ile birlikte gelen yatırım durması devletin temel geliri olan vergi gelirlerinde de azalmaya neden olmaktadır. Bu durumda vergi oranlarını artırmanın vergi gelirlerini artırmasını beklemek anlamsız olacaktır. Aksine krizin bir maliyeti olan bu durumun bir an önce piyasalara enjekte edilecek talep artırıcı politikalarla ne kadar çabuk atlatır ve ekonomi ne kadar çabuk toparlanır ise devlet gelirleri açısından da o denli faydalı olacağı açıktır.

Genel anlamda ekonomik krizlerin yarattığı, sosyal ve ekonomik maliyetlerin hafifletilebilmesi için, sosyal korumayı kuvvetlendiren gelir politikaları ve sosyal teşvik mekanizmalarının etkili bir biçimde projelendirilerek hayata geçirilmesinin gerekli olduğu görülmektedir³⁹⁵. Finansal krizlerin, devletlere, krizler karşısında ekonomik

³⁹⁴ Bulut, s.78.

³⁹⁵ Uslu, s.1171.

yapılarını daha az kırılğan biçimde yeniden şekillendirme yönünde fırsat tanıdığı gibi, kitleleri etkileyebilecek daha fazla sosyal alternatifleri devreye sokmak için bir fırsat sağladığı da görülmektedir³⁹⁶.

4.4.1.2 Ekonomik Krizlerin Aşılmasında Etkili Maliye Politikaları

Ekonomik kriz anında, yaşanan krizlerin sistemik kriz haline dönüşmesi, yani bütün ekonomiyi etkilemeye başlaması durumunda çoğunlukla, en kötü durumda olanların kurtarılması ve piyasaya likidite sürülmesi uygulanan yöntem olarak öne çıkmaktadır. Böyle zamanlarda sistemik kriz riski nedeniyle birbirlerine güvenlerini kaybetmiş olan finans kuruluşlarının likidite sağlaması işlevini Merkez Bankaları ya da Hazineler üstlenmektedirler. 2008 krizinde de bu doğrultuda; devletler, bir yandan şirket kurtarmaya, bir yandan da piyasaya likidite sunumunu artırmaya çalışmışlardır³⁹⁷. Ekonomik krizlerde söz konusu şirket kurtarmaları ve piyasaya likidite sunma çalışmaları, devletleştirmeler (millileştirmeler) ve mali yardımlar şeklinde ortaya çıkmaktadır³⁹⁸.

Bilindiği üzere, Otonom (gelirden bağımsız) harcamalardaki artışların milli gelir üzerinde yarattığı etkiyi gösteren katsayı olarak tanımlanan çarpan etkisi, doğru bir tercih olarak, hükümetleri deflasyonist krizlerde kamu harcamalarını artırmaya doğru yönlendirmektedir. Ancak, harcamalardaki artışın milli gelir üzerindeki bu etkisi kısa dönemde ortaya çıkmamakta, bundan dolayı yatırım harcamalarının yanında otonom tüketim harcamalarını da artırmak gerekmektedir. Halka tüketim yapmaları amacıyla para dağıtılması ya da yiyecek çekleri (kuponları) verilmesi bu doğrultuda tüketim artırma çalışmalarına gidilmesinin örneği olarak gösterilebilecektir. Bu tür uygulamalar 1929 ABD Krizinde, 1990'lı yıllarda Japonya'da ve şimdi yine ABD'de gerçekleştirilmiş uygulamalardır. Bununla birlikte bu önlemlerin palyatif oldukları da bilinmektedir. Kalıcı olması ve etkisinin daha uzun süre devam etmesi beklenen uygulamalar yatırım harcamalarıdır. Nitekim baktığımızda, ABD yönetiminin, harcamaları artırmak için kısa, orta ve uzun erimli maliye politikaları uyguladığını

³⁹⁶ Balseven, *İngiltere'de Maliye Politikaları: Kriz Ortamında Dolaşan Keynesyen Ruh*, s.194.

³⁹⁷ Eğilmez, s.110.

³⁹⁸ Ekonomik krizlerde devletleştirme ve mali yardım örnekleri için Bkz. Mükerrerem Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.5-7,19-21. ; Parasız, *Finans Krizinin Güven Krizine Dönüşmesi: Küresel Kriz*, s.113-116.

görmekteyiz. Bu politikalar altyapıdan, eğitime, enerjiye kalıcı etkisi olacak şekilde kamu yatırımlarına yönelmiştir³⁹⁹. Kamu yatırımlarının artırılması tedbirleri örnek olarak: ABD’de federe devletlerin denk bütçe yapmaları şart olduğu için Federal devletin federe devletlere yardımda bulunması, federe devletler de bu meblağları altyapı yatırım alanlarına yöneltmesi, Fransa’da ise hükümet okullarının, demiryollarının, karayollarının ıslahı için önemli ek meblağlar ayırması şeklinde gerçekleşmiştir⁴⁰⁰.

Ekonomik krizlerle mücadelede vergi politikalarından yararlanılabilmesi için bunların mahiyetlerinin incelenmesi ve nedenlerinin belirlenmesi gerekmektedir⁴⁰¹. Şüphesiz, vergilemenin yatırımlarda yaratacağı olumlu etki istihdamı arttırabilecektir. Bu noktada özellikle ücretler üzerindeki vergi yükünün azaltılması, işgücü ağırlıklı sektörlerle yönelik kaynak dağılımını da etkileyici bir faktör olabilecektir. Vergiler içerisinde yer alan servet vergisi, ekonomik kriz dönemlerinde, olumsuz psikolojik etkisi olan bir vergilendirme olarak öne çıkmaktadır. Ancak, bu gibi durumlarda, çok düşük oranda da olsa işe yatırılmamış, atıl durumda bulunan ekonomik değerleri vergileyen toplu ve sürekli bir verginin düşünülmesi mümkün görünmektedir. Servetlerin yeniden dağılımında ve kazanılmış veya kazanılmamış gelirlerin adil olarak vergilendirilmesinde net servet vergisi bir araç olarak kullanılabilir niteliktedir. Esasen bu verginin yerel yönetimler için söz konusu olabilecek işletmecilik vergisi paralelinde düzenlenerek belirli bir tutarı aşan ekonomik değerlerin işe yatırılmamaları halinde vergilendirilmesi şeklinde uygulanması uygun olabilecektir. Bilindiği üzere, ekonomideki üretim kapasitesi artışı olan ekonomik büyüme ile üretim ve kişi başına gelirin artışı anlamına gelen kalkınmayı sağlamak için yatırıma ve yatırımın oluşması için de sermaye birikimine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu anlamda, büyüme ve kalkınmanın sağlanması açısından vergileme yoluyla, tasarruf ve yatırımların teşviki sağlanabilecektir⁴⁰². Ayrıca ekonomik krizlerde temel vergi kanunlarında bir takım değişikliklere gidilmek suretiyle de krizlerin önlenmeye ve aşılmaya çalışıldığı

³⁹⁹ Çolak, Ömer Faruk. “Krizi Çözmede Maliye Politikaları Nasıl Kullanılmalı”, **TİSK-İşveren Dergisi**, Mart 2009. http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=2330&id=109 Erişim: 06 Ocak 2011.

⁴⁰⁰ Mükerrerem Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.26.

⁴⁰¹ Can, s.69.

⁴⁰² Can, s.96-97.

görülmektedir⁴⁰³. İyi bir vergi politikası durgunluğu sonlandırmayı sağlayabilecektir. Ancak, asıl ağırlık yüksek kamu harcamalarında olmaktadır. Etkili olabilmesi için bu harcamaların fazla, hızlı ve toplam aktiviteyi ve istihdamı artırıcı yönden hedeflenmiş olması gerekmektedir. Aynı zamanda kamu harcamalarının büyüklüğü, harcamalarının şekline ve zamanlamasına da bağlı görünmektedir. Harcamaların hızı üzerinde durulması ise gerçekten önem arz etmektedir⁴⁰⁴. Bu bağlamda, kamu yatırımları artışının GSMH'yi uyarıcı etkilerinin vergilerin azaltılması ile kıyaslanmasına bakıldığında; 1929 Büyük Dünya Buhranını göz önünde bulunduran J.M. Keynes çığır açan 1936 tarihli kitabında depresyonun önlenmesinde kamu yatırımlarındaki bir artışın, vergi azaltması mali tedbirine kıyasla daha etkin olduğunu ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, vergi azalışının kısmen tasarrufa gidecek, buna karşın kamu yatırımlarındaki bir artış olduğu gibi toplam harcamaları ve GSMH'yi yükseltecektir. Ancak, hesaba katılması gereken bir özellik daha olacaktır; vergi azalışı bir defa yapıldığında artık değiştirilemeyeceği varsayımı altında *devamlılık* arz ederek ekonomiyi devamlı etkilemekte, kamu yatırımlarını ise bütçe mülahazaları ile azaltığımız takdirde etkisi de sınırlanmaktadır. Ayrıca kamu yatırımlarının verimlilik etkisi ülkeden ülkeye değişebilmektedir. Örnek olarak, altyapısı büyük ölçüde modern olan bir ülkede (örneğin Japonya) altyapıya daha fazla yatırım yapılması durumunda refah veya verimlilik artışı payı çok düşük kalabilecektir. Bu harcamalar en basit itibarıyla, adeta boşuna yapılmış olabilecektir. Buna mukabil, örneğin ABD'de birçok eyaletlerde yol, köprü vs. gibi altyapı yatırımları eskimiş olduğundan bunlara yönelik yapılması muhtemel yatırımlar daha büyük bir refah veya verim etkisi sağlayabilecektir.

⁴⁰³ Bu doğrultuda, *Endonezya*'da bankalar tarafından tutulan sorunlu aktiflere yönelik vergi muafiyeti getirilmiştir. 1998 sonunda Merkez Bankası tarafından, bankaların yeniden yapılandırılması için, kanun hazırlanmıştır. *Güney Kore*'de ise, sermaye ve döviz kayıplarına düzeltme ve yeniden değerlendirme uygulamasına Ağustos 1999'dan itibaren başlanmıştır. *Malezya*'da kurumlar vergisinde Ekim 1997'den itibaren %30'dan %28'e indirimle gidilmiştir. Tayland'da da Mart 1999'dan itibaren yeni aktif değerlendirme yöntemine geçildiği görülmektedir. Ocak 1999'dan sonra aktif transferlerinde ve ödenmeyen faizlerde Gelir Vergisinin ertelenmesi veya elimine edilmesinin kabul edilmesi söz konusu olmuştur. *Singapur*, gerek Asya krizinden önce, gerek krizden sonra en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapılan ülkelerden biridir. Burada vergisel teşvikler, bazı belirlenmiş öncü sektörler (Pioneer industries) ve bazı sektörlerde yatırım indirimi uygulaması şeklinde geliştirilmiştir. İmalat sanayindeki ve inşaat işleri yapan şirketlerden, mühendislik ve teknik hizmet sağlayan araştırma geliştirme işleri, içme suyu tüketimini azaltma projeleri veya hizmet şirketlerine yatırım indirimleri sağlanmıştır. Öncü sektörler kapsamında Gelir Vergisinden 5 yıl için, bazı istisnai durumlarda ise en fazla 10 yıl zarfı için muaf tutulması uygulamaları söz konusu olmuştur. Özer, s.169.

⁴⁰⁴ Feldstein, s.14.

Bu husus Çin gibi gelişen ülke yahut yükselen piyasalar (emerging market) için de aynı özelliكتedir⁴⁰⁵.

Daha öncesinde de belirtildiği üzere, kriz dönemlerinde tüketicilere alım gücü transferi doğrudan parasal bir transfer şeklinde olabileceği gibi alışveriş kuponu şeklinde de olabilecektir. Vergi indirimleri de bu çerçevede değerlendirilebilecek niteliktedirler. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli konu, hem ekonomik hem de sosyal açıdan öncelikle krizden en çok etkilenen kesimler ile gelir düzeyi düşük, mal ve hizmet talebi ise yüksek kesimlere alım gücü transfer edilmesi anlamlı ve dolayısıyla etkili olabilecektir. Alım gücü transferinde söz konusu gruba yapılacak öncelik, aynı zamanda daha çok yerli malı kullanma eğilimi taşıyan kesim olma özelliğiyle de anlamlıdır. Tüketicilere alım gücü transferinin bir özelliği de hızlı devreye sokulabilmesidir. Böylelikle, mal talebi ve tüketici güveninde oldukça hızlı bir iyileşme sağlanabilecektir⁴⁰⁶. Bu doğrultuda İngiltere’de başbakan Gordon Brown bu amaçla 31 milyar dolar tutarında bir program yürürlüğe koymuş, KDV’de yaptığı indirimlerle özellikle orta ve düşük gelirliilerin vergi yükünü azalttığı görülmüştür⁴⁰⁷. Yine aynı şekilde 2007 Ağustos sonundan itibaren ABD’de hanehalkının ödeyemezlik durumunu önlemek amacıyla, komple bir program 2007 Aralık ayı başında ABD Hazine Bakanı Hanry M. Paulson tarafından resmi olarak “Hope Now Alliance” adı altında sunulmuştur. Bu programla öncelikle en kırılgan hanehalkı korunmaya çalışılmıştır⁴⁰⁸. Bununla birlikte, alım gücü transferi politikası kaynak yetersizliği gerekçesiyle süreklilik taşımamakta, Bu yüzden de, işsizliği azaltmakta dolaylı olan katkısı sınırlı olarak da nitelendirilmektedir.

Ekonomik kriz dönemleri içerisinde kritik öneme sahip uygulamalar, istihdam artırıcı politikalardır. İstihdam artırıcı politikalar, istihdam düzeyinin azalmasını önleme ve yeni istihdam olanakları sağlama yoluyla ek talep oluşturulmasını hedeflemektedir. Söz konusu hedefler, devletin doğrudan işgücü talebinde bulunması ve/veya işverenler üzerindeki istihdam maliyetini düşürücü politikalar uygulaması şeklinde

⁴⁰⁵ Mükerrerem Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.26.

⁴⁰⁶ Erdoğan, “*Türkiye Krizini Nasıl Aşabilir?*”, s.7.

⁴⁰⁷ Mükerrerem Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.25.

⁴⁰⁸ Parasız, *Finans Krizinin Güven Krizine Dönüşmesi: Küresel Kriz*, s.91.

gerçekleştirebilir niteliktedir. Ayrıca, devletin işten çıkarmayı caydırıcı politika uygulamaları da bu amaca hizmet etmektedir. İstihdam düzeyini korumak ve artırmak amaçlı uygulanan bu tür politikalar, tüketicilere alım gücü transfer edilmesinden çok daha etkili olarak nitelendirilmektedirler. Daha önce de değinildiği gibi, Bu tür politikalar, işsizliğin yol açtığı sosyal maliyetleri en aza indirmeye olanak sağlamanın yanı sıra, talepte süreklilik de sağladığından krizin aşılabilmesi açısından zaruri derecede önem arz etmektedir. Ancak, belirtilmesi gereken konu, alım gücü transferine göre daha uzun zamanda sonuç alınmakta ve ekonomik maliyetleri de daha yüksek olmaktadır. Bu anlamda, düşük maliyetle daha çok sayıda kişiye iş yaratabilmesi için bu tür istihdam artışlarının emek-yoğun alanlarda devreye sokulması daha uygun olabilecektir⁴⁰⁹.

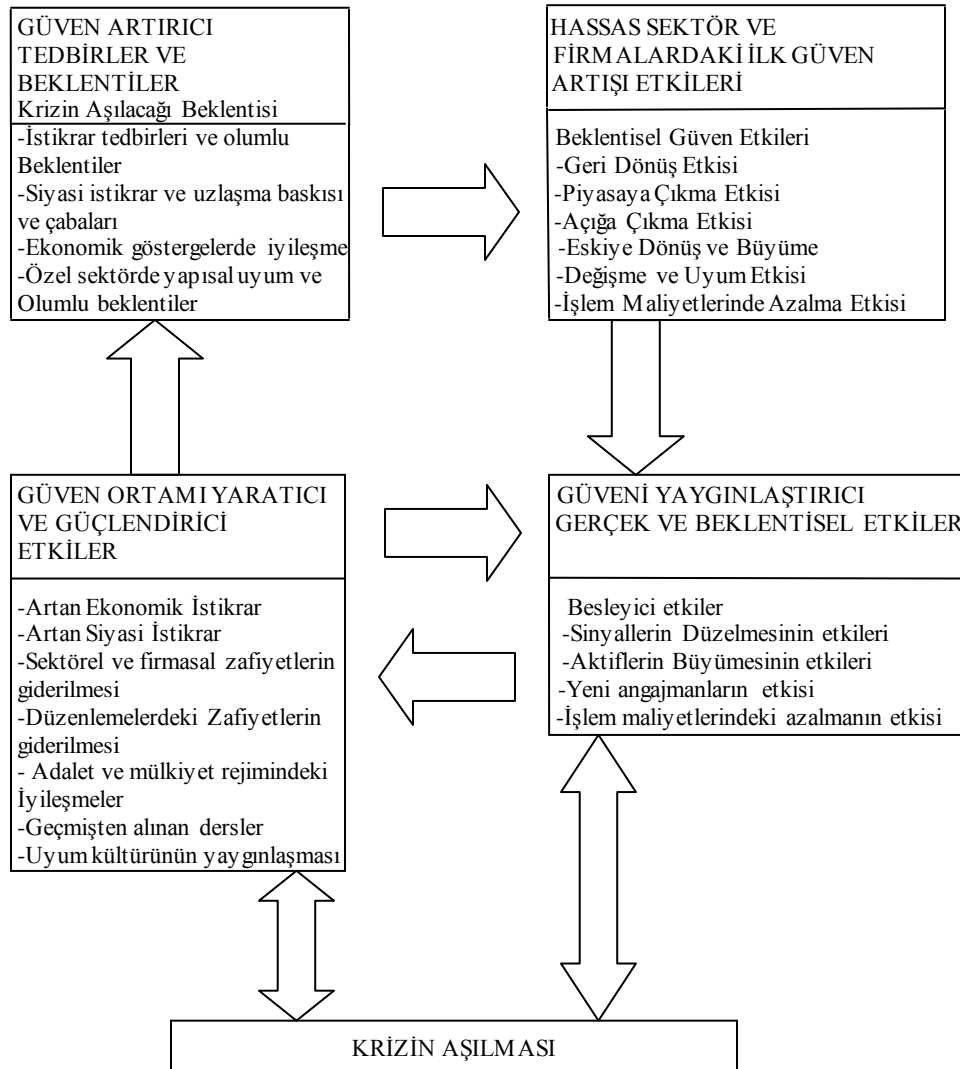
Ayrıca ekonomik kriz dönemlerinin paradigma değişiklikleri için uygun dönemler oldukları iddia edilmektedir. Zira en azından kamuoyunun değişikliklere direnme gücü bu dönemlerde önemli ölçüde zayıflatılabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, ülkelerin, krizleri fırsata dönüştürme çabalarının artması gerekmektedir. Elbette, bunun nasıl olabileceğini söylemek kolay, gerçekleştirmek çok zordur. Ancak en azından bu yönde beyin fırtınalarına neden olması gerektiği de açıktır⁴¹⁰.

Güven, ekonomik krizlerin aşılmasını zorlaştıran faktörler çerçevesinde de dile getirildiği gibi, tesisi fevkalade zor ve hassas bir süreçtir. Bunun için çoğu zaman dibe vurma zorunlu olabilmektedir. Başka bir anlatımla, krize karşı tedbirler hızla alınsa bile kötüleşme süreci devam edebilmektedir. Bu açıdan istikrar tedbirlerinin güvenilirliği çok önem arz etmektedir. Önemli olan, *şekil 6'da* gösterileceği gibi, kendi kendini besleyen bir güven tesisi sürecinin başlatılması ve sürdürülmesidir. Bu süreç devreye sokulmadan tek başına istikrar tedbirleri ile sonuca ulaşmak mümkün olmayabilecektir. Bu süreçte kriz sırasında ortaya çıkan olumsuz etkilerin ters yönde işlemesi ve güveni besleyen ve hızlandıran gelişmelerin ortaya çıkmasının önemi vazgeçilmez bir yer tutmaktadır.

⁴⁰⁹ Erdoğdu, *Türkiye Krizini Nasıl Aşabilir?*, s.13.

⁴¹⁰ Parasız, *Finans Krizinin Güven Krizine Dönüşmesi: Küresel Kriz*, s.190.

Ekonomik krizlerin aşılması amacıyla yola çıkan hükümetlerin uygulayabilecekleri maliye politikalarının genel perspektifini ortaya koyduk. Bu süreç yönetilenlerin/hükümetlerin/politika uygulayıcıların yönetilenlere/ekonomik aktörlere/halka karşı güven tesis etmiş olmaları ile başlamakta ve akabinde uygulanan politikaların olumlu sonuçları doğrultusunda piyasa aktörleri arasında ekonomik krizle ortadan kaybolmuş olan güvenin yeniden tesis edilmesi ile son bulmaktadır. Güvenin yeniden tesis edilmesiyle piyasalar da yeniden sağlıklı işlevlerine kavuşurlar. Bu aynı zamanda ekonomik krizin aşıldığı anlamına gelmektedir.

Şekil 6: Krizin Kendi Kendini Besleyen Güven, İyileşme ve Sona Erme Sekansı

Kaynak: Türkan, Ekonomik Kriz ve Güven Faktörü, s.98.

Aşılmış bir ekonomik kriz sonrası için alınması muhtemel tedbirler, yani bir ekonomik kriz yaşanması olasılığı riskinin en aza indirilmesine yönelik yapılabilecek düzenlemeler, çalışmamızın “kriz öncesinde uygulanabilecek risk azaltıcı maliye politikaları” kapsamında ele alınacaktır.

4.4.1.3 Ekonomik Krizlerle Mücadelede “Ahlaki Tehlike” Sorunu ve Bu Sorunu En Aza İndirebilecek Araçlar

Ahlaki tehlike, işlerin kötü gitmesi halinde bedeli ödeyecek olanın başkası olması, riski alacak kişinin ise, alacağı riskin ne kadar olacağına karar vermesi gereken her durumu ifade etmektedir. Ekonomide, ekonomik krizler ile bağlantısı ise, üç durumda ele alınabilecek niteliktedir. Birinci durumda; devlet tarafından, banka mevduatlarına (*açık ya da örtülü*) sınırsız güvence (*garanti*) verilmektedir. İkinci durum ise; her hangi bir piyasada işlem yapan ekonomik birim ya da aktörün yine her hangi bir şekilde işlerin kötü gitmesi halinde, “*nasıl olsa devlet bizi kurtaracak-kurtarmak zorunda*” düşüncesi ya da algısının hâkim olmasıyla, kendi kendine ayakta durma direncinin törpülenmesi, tahribata uğramasını ifade etmektedir. Üçüncü durumda; krizi “ahlaksızca” fırsata çevirmeye yönelik iş sahiplerinin, kriz ortamında piyasada birçok kişinin borç ödeyemez hale gelmesi dolayısıyla, “*ben neden ödeyeyim ki*” düşünceleri ve “*nasıl olsa genel af çıkar*” beklentisi içerisinde güçleri olmasına rağmen yükümlülüklerini yerine getirmeyerek ekonomideki kötü gidişatın derinleşmesine neden olması ile gelişmektedir. Ahlaki tehlike ile gelen krizin maliyetlerini devletin üstlenmesi sonucunda maliyetler vergi mükelleflerinin üzerine yıkılmış olmakta ve nihayetinde vergi gelirleri en verimsiz alanlarda kullanılmış olmaktadır. Bir yönüyle de bu durum beraberinde krizin maliyet paylaşımı sorunu kanalıyla krizin sosyal maliyetini de ağırlaştırarak krizin derinleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Görüldüğü üzere, ekonomide, ekonomik krizler ve maliye politikaları çerçevesinde ahlaki tehlike kavramı önemli bir aktör olarak önem arz etmektedir.

Ahlaki tehlike, günümüz finansal krizlerinin en temel sebebini teşkil etmekte, finansal kurumların, izah edildiği üzere “nasıl olsa kurtarılacağım” inancından kaynaklanmaktadır. Finans kesimindekiler başlarına bir şey gelirse hükümetin kendilerini kurtarmak zorunda olduğunu bilmektedirler. Bu nedenle, her türlü riskli

pozisyonları almaya hevesli ve hazırdırlar. Bu oluşan açık pozisyonlar artarak yabancı yatırımcı için kriz beklentisinin doğmasına sebep olmaktadır. Ahlaki tehlike, belirtildiği gibi, tasarruf sahiplerinin, bankaların devlet güvencesinde olduğu düşüncesi ile de iyice artış göstermektedir. Bu gelişmeler sonucunda bankalar, devlet güvencesine dayanarak riskli projeleri destekler hale gelmekte, böylelikle ekonomiyi genel bir krize sürüklemektedirler⁴¹¹. Ahlaki tehlikenin en aşırı örneği ise, yüksek riskli bu yatırımları yapanların gizli devlet güvencesi altında, Asya ve Meksika örneklerinde olduğu gibi iflaslarını açıklamaları ve faturayı vergi ödeyicileri üzerine yıklmaları şeklinde gelişmektedir⁴¹². Bakıldığında gerçekten “*ahlaksızca*” bir tablo ile karşı karşıya kalındığı görülmekte, devamında, negatif bir dışsal şok ile kayıpların daha da arttığı, ekonomide ciddi daralmanın, geri dönmeyen kredilerin, banka iflaslarına ve sermaye kaçışlarına sebebiyet vermesiyle ortaya acı bir tablo çıkmaktadır⁴¹³.

Ahlaki tehlike bizleri, muhtemel devlet yardımlarının söz konusu olduğunda nasıl olması gerekeceği şeklinde bir soru ile karşı karşıya bırakmaktadır. Bu konuda birkaç örneğin ele alınması bize yardımcı olabilecektir. Son gelen krizle (2008) birlikte ABD’de zora giren bankaların Federal Mevduat Sigorta Şirketi’ne (FDIC) müracaat etmeleri mümkün kılındığı, FDIC’nin ise bunları kurtarmak için kullanılmak üzere bankalardan bir sigorta primi talep ettiği görülmektedir. Yine ABD’de, Kriz karşısında ABD hükümeti, Poulson ve Bernanke’nin inisiyatifleri ile finans sektörünü kurtarmak, iflasları önlemek ve fakat devletleştirmelere veya kısmi devletleştirmelere yol açmamak üzere “toksik varlıkların” satın alınması amaçlı 700 milyar dolarlık bir fonun ayrılması ile ilgili Sorunlu Varlıkları Kurtarma Programı (TARP Troubled Assets Relief Programme) adı altında bir kanun alelacele Kongreden (Temsilciler Meclisi ve Senato’dan) geçirilmiştir. Birçok bankanın ise TARP’a müracaat etmekten çekindikleri görülmüştür. Bunun birinci sebebi TARP’a müracaat eden bankanın durumu kötü diye hisse senetleri büyük bir düşme gösteriyor olmasıydı. İkincisi ve konumuzu ilgilendiren sebebi ise, TARP’a müracaat halinde devlet bankalarının idaresi ile ilgili ağır şartlar ileri sürüyor olmasıydı⁴¹⁴. Yine bir başka örnekte Krizde ABD otomotiv devleri ciddi

⁴¹¹ Aslan Eren ve Bora Süslü, s.665.

⁴¹² Demiral, s.78.

⁴¹³ Tay, s.52.

⁴¹⁴ Mükerrerem Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.2,7.

sorunlarla karşı karşıya kaldığı zaman ABD (Gorge W. Bush) hükümeti, bu firmaların yeniden yapılanma ve rekabet kazanma zorunluluğu şartını ileri sürmek suretiyle, derhal mali yardım yapılmasını öngörmüştür. Bu anlamda, Obama idaresi (Mart 2009) sonunda aldığı kararla GM ve Chrysler'in yeniden yapılanma programlarını yetersiz bulmak suretiyle ek yardıma onay vermeyerek reddetmiştir. Görüldüğü gibi, Sektörlere mali yardım ele alındığında en önemli ekonomik ve politik sorun hududun nerede çizileceği ile alakalıdır. Gerek bu nedenle, gerek özel firmalar söz konusu olduğu için Hazinesin yardımı "kredi" olarak vermesi en makul yol olarak görünmektedir. Sektörün veya firmanın durumuna göre yeniden yapılanma da istenilebilmektedir. Zira uzun vadede batmaya mahkûm bir sektör veya firmaya kredi vermek ne derece anlamlı olabilecektir⁴¹⁵. ABD örneği sonrasında Endonezya uygulama örneğini ele alacak olursak, sermaye yeterlilik oranı yüzde 4'ün altında olan bankalardan yeniden yapılandırma programı sunmaları istendiği, uygun bulunan 9 bankaya merkez bankası tarafından likidite desteği sağlandığı, bu destek karşılığında kurucu ortakların 16 milyar dolar tutarındaki aktifleri rehin alındığı, dört yıl içinde de sağlanan desteğin geri ödenmesi istendiği gibi ABD'deki uygulamalara benzer uygulamalarla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda Endonezya'da, yeniden yapılandırma programı uygun bulunmayan 38 bankanın ise kapatıldığı bilinmektedir⁴¹⁶. Tüm bu örnekler bize yapılan yardım sürecinde, ekonominin ilerisi adına işletmenin gerekli yapısal düzenlemelerinin gerçekleştirilmesi ve yardımlarla oluşan maliyetin mümkün olduğunca ayakta kalması umut edilen ekonomik aktörlerin bilançolarına kredi şeklinde yansıtılmaya çalışılması şeklinde amaçlar doğrultusunda işletildiği dikkat çeken hususlar olarak görülmektedir.

90'lı yıllardan itibaren krize kadarki süreçte (2001) Türkiye'nin özel banka çöplüğüne döndüğü bilinmektedir. Sonuçta, kriz öncesi sayıları 80'i bulan ancak aktif toplamı Almanya'nın ikinci büyük bankasının (Commerzbank) aktif toplamına dahi ulaşamayan bankalar adeta bir soygun aracına dönüştürülmüştür. İlgili dönem, bazı banka sahipleri sınırsız mevduat güvencesi altında yüksek faiz taahhüdüyle topladıkları mevduatı, denetim mekanizmasının yetersizliği ya da denetimin siyasilerce etkinlikten yoksun bırakılmasından faydalanıp istedikleri gibi tasarruf edebildikleri bir dönem

⁴¹⁵ Mükerrerem Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.32,34,36.

⁴¹⁶ Bozgeyik, s.395. ; Apak ve Aytaç, s.73.

olmuştur. Bu uygulamalar beraberinde, bankaların topladığı mevduatların bazı yöntemler kullanılarak banka sahiplerinin özel serveti haline getirildiği ve içi boşaltılan bankaların da devlet tarafından Tasarruf Mevduat Sigorta Fonu'na (TMSF) aktarıldığı bir dönem yaşanmıştır. Bu şekilde, mevduat sahipleri sınırsız mevduat güvencesi sebebiyle zarara uğramış, ancak banka sahiplerinin özel serveti hazineden finanse edilmiş duruma gelinmiştir. Yolsuzluğun bir sistem sorunu olmasının yanı sıra bir insan sorunu olduğu gerçeğinden yola çıkarak, ahlaklı bireylerden oluşan *ahlaklı bir toplumu* oluşturabilmek adına uzun soluklu bir eğitim atılımı gerçekleştirilmelidir⁴¹⁷. Ayrıca, denetim organları siyasal etkilerden arındırılarak bağımsız bir şekilde örgütlenmeli ve denetimin etkinliği artırılmalıdır⁴¹⁸. Bankacılık faaliyet izinlerinden başlayarak bankacılık faaliyetleri her aşamada şeffaf olmalı ve denetlenebilir nitelikleri taşımalıdır⁴¹⁹. Türkiye özelinde Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği'nin (MÜSİAD) ahlaki tehlike karşısında önerileri kapsamında, bankaların içini boşaltmaya yönelik kredi kullandırmalarındaki tüm sorumlular hakkında açılan soruşturmanın tamamlanması gerektiği dile getirilmektedir. Devamında, bu konuda hiçbir ayırım gözetmeden sadece banka sahipleri ve yöneticilerinin değil, bu duruma göz yuman sorumluluk sahibi siyasi ve bürokrasi yetkililerinin de hukuk dışı uygulamalarından dolayı cezalandırılması ve bankalar kanunundaki hukuki boşluklar bundan sonra suiistimale imkân vermeyecek şekilde acilen giderilmesi gerekliliği belirtilmektedir⁴²⁰. Bu durum muhtemel bir “ahlaksızlık” sürecinde “yanına kar kalma” anlayışı açısından da değerlendirildiğinde gerekli bir uygulama olarak görünmektedir.

Ahlaki tehlike bağlamında öncesinde de belirtildiği gibi, krizleri kendilerine fırsat kapısı olarak görme eğiliminde olan *ahlaksızlar* olabilmektedir. Bu bağlamda, bazı iş adamları, finansal olarak sıkıntıya düşüklerinden piyasaya olan

⁴¹⁷ Daha öncesinde ekonomik kriz dönemlerinde kamu harcamaları çerçevesinde istihdam artışı amaçlı öngörülebileceği belirtilen eğitim harcamalarının önemine yapılan vurguyu hatırlayacak olur isek, buradaki eğitim gerekliliğini de içerebilecek şekilde düşünülmesi halinde daha da faydalı olabilecek bir eğitime yönelik kamu harcamaları söz konusu olabileceğine dikkat çekilmesi yararlı olabilecektir.

⁴¹⁸ Kriz öncesi olası kriz riskinin en aza indirilmesi için kullanılacak araçlar konusunda da ele alınacak olan finansal piyasaların denetimi, ilgili kısımda da anlatılacağı gibi, bu örnekle de görüldüğü üzere olması gerekliliğinin tartışılması bir tarafa etkinliğinin zaruri olduğu anlaşılan bir yapıyı temsil etmektedir.

⁴¹⁹ Türkiye'den (TMSF'nin Halis Toprak'ın bankası ve grup şirketlerine el koyması sürecini kapsayan) detaylı “ahlaki tehlike” örneği için Bkz. Süleyman Yağz, “Ekonomideki Darboğazın Nedenleri Sorumluları ve Varılan Nokta”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, s.64-80. ; Hatipoğlu, s.235-237.

⁴²⁰ Ali Bayramoğlu, “Ekonomik Kriz ve MÜSİAD'ın Çözüm Önerileri”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, s.277.

yükümlülüklerini yerine getiremezler. Bu durumda da onlardan alacaklarını alamayan başka bazı esnaf ve iş adamları da zora durumda kalırlar. Her iki gruptaki iş adamları da çeklerini ve banka borçlarını ödeyemeyince itibarları zedelenir ve bankalar nezdinde kara listeye alınırlar. Ancak, burada bir üçüncü grup vardır ki bunların durumu ilk iki gruba girenlerden çok farklıdır. Bu gruptaki iş adamlarının mali yapıları güçlüdür. Öyle ki, alacaklarını alamamış olmalarına karşılık kendi öz kaynakları ile başkalarına olan borçlarını (yükümlülüklerini) ödeyebilecek güçtedirler. Fakat öyle yapmak yerine, kimse bana para vermiyor, borcunu da ödemiyor bu durumda ben neden borcumu ödeyeyim ki, düşüncesindedirler. Ayrıca, bu üçüncü gruba giren işadamları borçları nedeniyle itibarlarının gitmesini bankalarca kara listeye alınacak olmalarını, “*bu kadar ödemenin aksadığı bir dönemde ve sistemde kesin bir genel af çıkar ve dolayısıyla da liste temizlenir*” düşüncesinden dolayı önemsemezler⁴²¹.

Piyasa başarısızlıklarının temelindeki etkenlerden olan “ters seçim” sorunu ahlaki tehlike için çok uygun bir zemin hazırlıyor olmasından dolayı da bir sorun olmaktadır. Yine aynı şekilde bir piyasa başarısızlığı temelinde değerlendirilen “bedavacılık” sorunu da menkul değerler piyasasında ahlaki tehlikeye yol açan nedenlerin azaltılması yönündeki girişimleri sınırlaması dolayısıyla da bir sorun teşkil etmektedir⁴²².

Ahlaki tehlike yapısı gereği, herhangi bir kriz anında, maliye politikalarının devreye girmesini geciktiren de bir faktör olarak önem arz etmektedir. Bu anlamda, ABD finans çalışanlarının maaşları, primleri ve harcamalarıyla ilgili gerek kriz öncesi gerek kriz sırasındaki ahlaki tehlike taşıyan davranışları gerek finansal kurtarmayı (zehirli aktiflerin Fed ya da ABD Hazinesi tarafından satın alınması) gerekse maliye politikası teşvik paketlerinin senato ve temsilciler meclisinde onaylanmasını geciktirdiği görülmüştür⁴²³.

Sonuç olarak denebilir ki, devletin müdahalesinin kötü yönetilmesi durumlarında bir istikrarsızlık unsuru olabileceği ihtimali vardır. Bu anlamda

⁴²¹ Özerol, s.30.

⁴²² Bkz. Erdoğan, *Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları*, s.13,26.

⁴²³ Bkz. Parasız, *Finans Krizinin Güven Krizine Dönüşmesi: Küresel Kriz*, s.117.

dolayısıyla⁴²⁴, söz konusu müdahalelerin kalitesini yükseltmek kritik önem taşımaktadır⁴²⁵.

4.4.2 Kriz Öncesi Uygulanabilecek Risk Azaltıcı Maliye Politikaları

Önemli işlere öncelik vermek, şüphesiz etkin bir yöneticiliğin gereğidir. Bu doğrultuda Stephen R. Covey, zaman yönetimi konusunda en iyi düşünme tarzını; öncelikleri göz önüne alarak örgütlenip uygulamaya geçmek şeklinde tanımlamaktadır⁴²⁶. Bu tespit ya da vurgu, herhangi bir şeyin yönetiminde olabileceği gibi ekonomik krizlerle mücadele konusunda da önem arz etmektedir. Zira bakıldığında, öngörülemediği, ani bir şekilde ortaya çıkabilen bir krizin yarattığı sosyal ve ekonomik maliyetler, krizlerin önlenmesi açısından başka bir ifadeyle olası ekonomik kriz riskinin en aza indirilebilmesi adına nelerin yapılabileceği hususunun “öncelikler” yaklaşımında önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir⁴²⁷.

Ekonomik krizlerin aşılmasına hizmet edebilecek maliye politikaları kapsamında kriz öncesi yapılabilecekler açısından “öncelikler yaklaşımı” yanı sıra “sonunu düşünerek işe başlama” da önem arz eden bir başka düşünsel olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sonunu düşünerek işe başlamak, varacağınız yeri iyice belirleyerek başlamak, şu anda nerede olduğunuzu daha iyi anlamak ve attığınız adımların her zaman doğru yönde olmasını sağlamak adına, ne yöne gittiğinizi bilmek olarak özetlenebilecektir. Sonunu düşünerek işe başlanması farklı bir bakış açısı edinilmesine olanak sağlamaktadır. Bu süreçte her şeyin bir zihinsel, bir de fiziksel,

⁴²⁴ Ekonomik krizleri önleme ve aşmada etkili maliye politikalarına girişte de dile getirildiği üzere, bir kriz anında uygulanması düşünülen maliye politikalarının yönetilenlerin güvenini haiz yönetimce gerçekleştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Nitekim bu güveni haiz yönetimlerin uygulamada da yukarıda sözü edilen cinsten hataları beklenmez. Öncesinde de belirtildiği ve çalışmamız neticesinde de öngörüldüğü gibi, ekonomik krizleri önleme ve aşmada maliye politikaları uygulama süreci, (yöneticiler ile yönetilenler arasında sağlanmış olan) güvenle başlamakta (piyasa aktörleri arasında sağlanmış olan) güvenle son bulmaktadır.

⁴²⁵ Erdoğan, *Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları*, s.8.

⁴²⁶ Covey, s.168-169.

⁴²⁷ Tabiki bu noktada değinilmesi gereken bir başka husus da; Krizleri tümüyle öngörmek olanaklı varsayılrsa bile, bir kriz çıkmamasını sağlamaya yönelik tedbirlerin maliyeti, bazen söz konusu krizden kaçınmanın sağlayacağı yararların üstüne çıkabilecektir. Bu durumda, yapılması gereken her şart altında krizlerden kaçınmak değil, kriz riskini sosyal ve ekonomik maliyeti en düşük düzeye kadar azaltmaya amaçlamaktır. Erdoğan, *Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu*, s.33.

aşaması söz konusu olmaktadır⁴²⁸. Birinciden kasıt; hayal etmek tasarlamak, ikinciden kasıt ise; gerçekleştirmek hayata geçirmek olarak nitelenebilecektir.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere, ekonomik krizlerin aşılmasına hizmet edebilecek maliye politikaları kapsamında kriz öncesinde yapılabileceklerin ele alınması sürecinde “öncelikler” ve “sonunu düşünerek işe başlama” yaklaşımları dikkate alınması gereken hususlar olmaktadır. Bu bağlamda aşağıda ortaya konacak politika uygulamalarının söz konusu edilen yaklaşımlar dikkate alınarak değerlendirilmesi anlamlı olacaktır.

4.4.2.1 Ekonomik Kriz Riskini Azaltıcı ve Krizlerin Oluşmasını Zorlaştırıcı Mevcut ve Olası Maliye Politikaları

Yapılan analizlerden de çıkarılabileceği gibi, mantıklı ve anlaşılır olan, bir krizle mücadelenin daha o ortaya çıkmadan önce başlamasıdır. Bu noktada, ani bir şekilde ortaya çıkabildikleri ve kendi kendilerini beslemek suretiyle hızla derinleşebildikleri için, krizlerle etkili bir şekilde mücadele edebilecek ön hazırlığa sahip olmak kritik bir önem taşımaktadır. daha öncesinde de vurgulandığı üzere, krizlerin aşılmasında iki önemli kriter ele alınabilecek niteliktedir. Birincisi “hız” ikincisi ise “maliyet” olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, ön hazırlığın ne ölçüde yeterli olduğu ayrı bir önemle dikkate alınması gereken bir durumdur. Zira hem söz konusu krizin ne kadar sürede aşılabileceği hem de maliyetinin ne olacağı, söz konusu “*ön hazırlığın*” ne derecede yeterli olduğu ile yakından alakalıdır⁴²⁹.

Olası ekonomik kriz riskini en aza indirebilecek maliye politikaları çerçevesinde üç temel politika eksenini belirlenebilecektir. Birincisi; kriz riskini azaltabilecek kurumların oluşturulması, ikincisi; krize yol açan ve krizi besleyen koşulların oluşumunun engellenmesi, üçüncüsü ise; önlenemeyen krizi besleyen damarların kurutulması ve sürecin tersine çevrilmesi şeklinde tanımlanabilecektir. Bu kapsamda aşağıda; sermaye kontrolleri, Tobin Vergisi ve iki aşamalı döviz işlem vergisi, uluslararası para sistemi, makroekonomik dengenin korunması (özellikle

⁴²⁸ Covey, s.111-112.

⁴²⁹ Erdoğan, *Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu*, s.26.

istihdamın devamlılığı), gelir dağılımı dengesinin optimum seviyede sağlanması, devletin nihai işveren konumuna getirilmesi, beklentilerin yönlendirilmesi, krize yol açan ve derinleştiren *olumsuz* “kendi kendini besleyen” döngü benzeri “kendi kendini besleyen” *olumlu* döngülerin sağlanması ve son olarak da tamamlayıcı ayarların yapılması konuları ele alınacaktır.

4.4.2.1.1 Ekonomik Kriz Riskini Azaltıcı Maliye Politikaları ve Alternatif

Maliyetleri

Eğer piyasanın yerine daha iyi bir sistem bulamıyor isek, o zaman yapmamız gereken şey piyasa sisteminin yarattığı kar mekanizmasının dışına çıkarak kriz önleyici kurallar geliştirebilmektir. Bu yolda ne kadar doğru söz edilmiş olursa olsun kapitalizmin böyle bir kurallar bütünü geliştirememiş olduğu açıktır. Daha önce de vurgulandığı üzere, genelde kriz hangi alanda çıkmışsa o alandaki kurallar düzenlenmek suretiyle yalnızca o alan için kriz önleyici mekanizmaların geliştirildiği görülmektedir. Oysa arzulan durum, henüz krize yol açmadan önce, ortaya çıkan sistem değişikliklerinin, yeni ürünlerin, yeni uygulamaların öngörülüp onların kriz yaratmasının önünü alabilecek kuralların geliştirilmesidir. Bu tür bir önleyici sistem dizayn edilemez ise, krizlerde bilinen süreç işlemeye devam edecek, yani; her defasında Keynesyen yaklaşımlara dönülecek, kamulaştırmalar yapılacak, devletin ekonomideki ağırlığı artacak, sonra yeniden özelleştirmeler, deregülasyonlar gündeme gelecektir⁴³⁰.

Bilindiği üzere, devletin finansal piyasalara müdahale etmesini (regülasyona başvurmasını) açıklayan önemli teorik çerçeve, piyasa başarısızlıkları eksenlidir. Bu dayanaktan yola çıkıldığında, finansal piyasalara devlet müdahale etmezse, fon arz edenlerle fon talep edenler arasındaki bağlantıyı kuran finansal piyasaların etkin fon tahsisini gerçekleştiremeyeceği öngörülmektedir. Bunun sebebi olarak ise, finansal piyasadaki tarafların asimetrik bilgiye sahip olmaları gösterilmektedir. Dolayısıyla, kişiler paralarını yatırırken, bankalar da kredi verirken yanlış seçim yapabilmektedirler. Yine daha öncesinde detaylı olarak ele alındığı üzere, bankalar mevduatları kullanırken yeterince riskleri dikkate almayan bir davranış içine girebilirken, bankalardan kredi alan

⁴³⁰ Bkz. Mükerrerem Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.47-48.

kişi ve kuruluşlar da bu kredileri çok riskli ya da sözleşme dışı alanlarda kullanabilmektedirler. Üstelik tekil bir ödeyememe sorunu, dışsallık olgusu sebebiyle, bir anda tüm finansal sisteme hatta tüm ekonomiye yayılabilmektedir. Kısaca özetlenen bu nedenlerdir ki, bankacılık sistemi için (son kredi mercii, mevduat sigortası, bankaların sermaye yeterlilik oranları, kredi koşullarına kısıtlamalar getirilmesi, hesaplarının şeffaf ve denetime açık olması şartları gibi) regülasyon araçları olarak adlandırdığımız güvenlik ağı oluşturulmasında devlet sorumlu olmaktadır/olmalıdır⁴³¹. Hyman Minsky'nin krizden çok önce belirttiği gibi, finans sektörü daima istikrarsızlığa yol açabilen bir yapıya sahip olmasından dolayı, sektörün “*optimal oranda*” fakat “*devamlı*” denetimi gerekmektedir. Finansal piyasaların aynı özelliği ve denetim gerekliliği Joseph E. Stiglitz ve Paul Krugman tarafından da vurgulanmıştır⁴³².

Bilindiği gibi, piyasa sisteminin esas çalışma mekanizması kar etmek üzerine kuruludur ve bunda hiçbir sorun görünmemektedir. Ancak, bankaların ve finans kuruluşlarının ekonomik anlamda kabul edilebilir sınırların dışına çıkarak yüksek risklerle kasalarını doldurmaya çabalamalarının ve bu riskleri satarak veya hedge ederek tüm dünya finans piyasalarını bu risklere ortak etmelerinin bir ağır bedeli bu gün olmasa da yarın görülebilecektir⁴³³. Bu son küresel krizin (2008) bir gerçeği tüm aydınlığı ile ortaya çıkardığı görülmektedir. O da; globalleşen sermayenin önündeki tüm engellerin kaldırıldığı bir dünyada finans piyasalarının regüle edilmesinin kaçınılmaz olduğudur⁴³⁴.

Bu durumda, olası kriz riskini en aza indirebilecek kurumların varlığına ihtiyaç olduğu açıktır. Bu doğrultuda, bugün artık IMF'nin⁴³⁵ yeniden yapılandırılması ve krizleri önceden görerek önleyebilecek mekanizmaları öneren bir kurum haline

⁴³¹ Yay, Yay ve Yılmaz, s.153.

⁴³² Mükerrer Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.4.

⁴³³ Bu konuda örnek teşkil edebilecek bir yaklaşım olarak; ABD'de JP Morgan and Chase'in kriz öncesinde, daha az kar etmek pahasına, daha temkinli bir kredi politikası izlemesini ve dolayısıyla da kriz esnasında büyük bir sorunla karşılaşmamış olmasını göstermek mümkündür. Bkz. Mükerrer Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.9.

⁴³⁴ Naib Alakbarov, “Krizler Kapitalist Sistemin Sigortasıdır”. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, Sayı.525, Kasım 2008 s.21. http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/dergiler/gundem/Gundem_2_Sayi_525.pdf Erişim: 06 Şubat 2011. ; Mükerrer Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.2-3.

⁴³⁵ Nobel ödüllü George E. Stiglitz, Paul Krugman ile Kenneth Rogoff gibi birçok önemli iktisatçı, uluslararası finansın takibi, krizlere karşı alınacak tedbirlerin tespiti için IMF ve WB'nin yeterli olmayacağını, bunlardan ayrı olarak yeni ve daha çok ülkenin (Yükselen Piyasalar (BRIC) dâhil) iştirakiyle yeni bir uluslararası örgüt kurulması gerektiğini vurgulamakta ve bu yeni yapının uluslararası finans piyasalarını daha ciddi takibe almasını tavsiye etmektedirler. Mükerrer Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.56.

getirilmesi gerekmektedir. Aynı doğrultuda, reyting kuruluşlarının da aynı çerçeve içinde yapılması ve çalışması gerektiği görünmektedir. Bir şirkete reyting verilirken o şirketin hangi konularda regülasyona bağlı çalıştığı, hangi konulardaki yatırımlarının regülasyon ve denetim dışında olduğu konularında kamuoyunun uyarılması, kriz yaratan mekanizmanın denetim altına alınması bakımından önemli bir adım olarak görülebilecektir. Bu nokta itibari ile regülasyon ve denetim uygulamalarının güçlendirme önerileri kapitalizmin ve onun özünü oluşturan piyasa mekanizmasının yaratıcılığını tehdit edebileceği akla gelmektedir. dolayısıyla, regülasyon ve denetimle yaratıcılığın bağdaştırılması çok hassas bir dengeyi ifade etmektedir. Bu denge yaratıcılık lehine bozulduğunda krize, regülasyon ve denetim lehine bozulduğunda ise sistemin beklenen refah artışını sağlayamamasına yol açabilecek niteliktedir. Anlaşıldığı üzere, regülasyon ve denetimin, yaratıcılığa izin verecek ama kuralların arkasına dolanıp da ahlaksızlığa da yol açmayacak nitelikte düzenlenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır⁴³⁶. Finansal istikrarın sağlanması adına etkin bir finansal denetimin yapılması da oldukça önem arz etmektedir. Bu doğrultuda, bu tür bir denetimi sağlayacak birimlerin hem düzenleme ve denetleme açısından hem de kurumsal ve mali açıdan bağımsız olmaları gerekmektedir. Finansal denetleme kurumunun düzenleyici bağımsızlığının olması; kanun kapsamında düzenleyici kararları ortaya koyabilme özgürlüğüne sahip olmasını, kurumun denetim bağımsızlığının olması ise denetimin büyük ölçüde siyasi kaygılardan arındırılmış bir şekilde kanuni tabanda yapılması anlamı taşımaktadır. Kurumsal bağımsızlık; kurumun idari yapısının açıkça belirlenmesini ve karar alma aşamasının şeffaf olmasını ifade etmektedir. Mali bağımsızlık ise kurumun kendi ihtiyaçlarını karşılayacak ve maliyetlerini azaltacak yeterli gelire sahip olması anlamına gelmektedir⁴³⁷.

Olası kriz riskini en aza indirebilmek adına geliştirilen bir diğer uygulama sermaye kontrolleri olarak öne çıkmaktadır. Sermaye hareketleri üzerindeki kontroller, kısa dönemli sermaye hareketlerinin hızla ülkeyi terk ederek, döviz krizlerine neden olmalarının önlenmesi ve döviz piyasalarında istikrarın sağlanabilmesi adına önerilmektedir. Burada amaçlanan şeyin; bir ekonominin mali kriz riskini azaltmak için

⁴³⁶ Eğilmez, s.167,84. ; Bozgeyik, s.395. ; Balseven, *İngiltere'de Maliye Politikaları: Kriz Ortamında Dolaşan Keynesyen Ruh*, s.192.

⁴³⁷ Şimşek, s.204.

sermaye girişlerinin kompozisyonunu uzun vadeli sermaye ve doğrudan yabancı yatırım lehine artırmak ve kısa vadeli sermayeden mümkün olduğunca kaçınma olduğu söylenebilecektir. Söz konusu uygulamalar kapsamında, Şili ve Malezya, geleneksel sermaye kontrollerinden farklı özellikler taşıyan uygulamalarıyla olumlu sonuç almış iki ülkedir⁴³⁸. Şili’de uygulanan sermaye kontrolleri, *bir kriz söz konusu değilken* mali kriz riskini azaltmak amacıyla kısa dönem sermaye girişlerini caydırmayı hedeflediği görülmektedir. Her iki ülke de uyguladıkları sermaye kontrollerinden çoğu iktisatçının beklemediği oranda olumlu sonuçlar aldıkları bilinmektedir⁴³⁹. Ancak küreselleşen dünyada, sermaye hareketleri üzerindeki aşırı kontroller, hiçbir şekilde sermaye hareketi olmaması veya çok az olması gibi istenmeyen sonuçlara da neden olabilecektir. Sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin bu gibi sakıncalarının yanı sıra, bazı yararları da söz konusudur. Eğer kontrollere rağmen hala sermaye gelmekte ısrar ediyorsa, kamu gelirleri bu yolla arttırılabilecektir. Bu anlamda, sermaye kontrolleri, bir tür servet vergisi olarak değerlendirilebilecektir. Bu nedenle, sermaye hareketlerinin vergilendirilmesi, uzun dönemde gelir dağılımını düzeltici yönde de etkide bulunabilecek niteliktedir. Ayrıca, bilindiği gibi, ülkeler arasında yapılan çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşmaları, sermaye hareketleri için teşvik edici bir unsur olmaktadır⁴⁴⁰.

Bretton Woods sisteminin çöküşü sonrasında, büyük bir hız ve hareketlilik kazanan sermaye akımlarının spekülasyon yoluyla mali piyasalarda istikrarsızlıklara neden olabileceğini öngören James Tobin’in, (1978) olası istikrarsızlığı giderebilmek adına sonradan kendi adıyla anılmaya başlanan bir döviz işlem vergisi önerdiği bilinmektedir. James Tobin’e göre, her ülke kendi paraları da dâhil olmak üzere kendi sınırları içinde gerçekleşen bütün özel döviz işlemleri üzerinden tercihen % 0,1 ile % 0,5 arasında bir vergi alabilecektir. Bakıldığında, geleneksel sermaye kontrolleri, sermaye akımlarının miktarını sınırlandırmaktayken Tobin’in önerdiği vergi, net akım stokunu veya uzun dönem kur oranı denge düzeyini etkilemeden, kısa

⁴³⁸ Malezya ve Şili’nin uyguladığı sermaye kontrolleri konusunda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Hale Balseven ve M. Mustafa Erdoğan. “Mali Krizleri Önlemede Sermaye Kontrolleri: Malezya ve Şili Deneyimlerinden Türkiye İçin Dersler”, **2004 Türkiye İktisat Kongresi: Gelişme Stratejileri ve Makroekonomik Politikalar Tebliğ Metinleri**. Ankara: DPT, 5-9 Mayıs 2004, ss.207-237. <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt2.pdf> Erişim: 06 Şubat 2011.

⁴³⁹ Erdoğan, *Türkiye’nin Mali Kriz Riskini Azaltabilecek Vergi Politikaları*, s.264.; Bozgeyik, s.396.

⁴⁴⁰ Özer, s.172-173.

dönemli sermaye akımlarının oranını azaltmayı amaçlamıştır. Ancak verginin bu maksadına erebilmesi, döviz işlemlerinin fiyat esnekliğine bağlı görünmektedir. Tobin Vergisi, etkinliği kısa dönemde değil, orta ve uzun dönemde ortaya koymaktadır. Başka bir ifadeyle, ortaya çıkan bir krizin tahribatını gidermekten çok böyle bir krize karşı daha dayanıklı olmayı sağlamaya yönelik koruyucu bir tedbir niteliğindedir. Mali kesimin çıkarlarına ters düşmesiyle yakından bağlantılı olarak döviz işlemleri üzerine bir vergi konulması henüz küresel düzeyde yeterli destek görememektedir. Bu vergiye ilişkin eleştiriler, daha çok piyasa mekanizmasının temelde etkin sonuçlar doğurduğuna inanan ve piyasalara müdahale edilmesine soğuk bakan Neoliberal iktisatçılardan geldiği bilinen bir durumdur. Döviz işlem vergilerinin ilk önerildiği şekliyle uygulanmasına ilişkin en önemli zorluk, etkinlik açısından böyle bir verginin küresel düzeyde uygulanmasının gerekliliğidir. Bunun sağlanamaması durumunda vergiden kaçınmanın yüksek olması dolayısıyla umulan yararın elde edilememesi söz konusu olmaktadır⁴⁴¹.

Kısa vadeli spekülasyon hareketlerinin uluslararası finansal piyasalarda yol açtığı istikrarsızlığı önlemek amacıyla, Tobin'in ileri sürdüğü, söz konusu bu vergi önerisi, üç temel amaca hizmet etmektedir. Bunlardan birincisi, kısa vadeli sermaye hareketini sınırlandırarak, döviz kurundaki oynaklığı azaltmaktır. İkinci amacı, ulusal hükümetler nezdinde para ve maliye politikalarını belirleme inisiyatifinin artırılmasıdır. Üçüncü amacı ise, hükümetlere bir gelir kaynağı teşkil etmektir. Tobin vergisinin uygulanabilirliğiyle ilgili olarak yapılan genel değerlendirmelerde de aynı şekilde üç temel sorun çözülmeye çalışılmaktadır. Bunlardan birincisi, kıyı bankacılığı probleminin nasıl çözüleceği, ikincisi, hangi işlemlerin vergileneceği ve üçüncüsü ise, Tobin vergisinin nasıl koordine edileceği hususları şeklinde ortada durmaktadır⁴⁴². Dış ticaret ve uzun vadeli sermaye akımlarını olumlu, spekülasyon sermaye akımlarını engelleyici yönde bir etki yaratıp yaratmayacağı Tobin vergisiyle ilgili olarak tartışılan temel konuyu teşekkül etmektedir. Tobin vergisine karşı çıkanların, böyle bir verginin döviz piyasalarında likiditeyi azaltacağı, sermayenin maliyetini yükselteceği, döviz

⁴⁴¹ Erdoğan, *Türkiye'nin Mali Kriz Riskini Azaltabilecek Vergi Politikaları*, s.265-266. ; Şimşek, s.202. ; Eğilmez, s.119. ; Birinci, s.1258. ; İzzettin Önder, "Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi", Korkut Boratav'a Armağan: **Küresel Düzen: Birlik, Devlet ve Sınıflar**. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinc Yeldan (drl.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s.206-207.

⁴⁴² Işık, *Para, Finans ve Kriz; Post Keynesyen Yaklaşımı*, s.255-256.

kurunun değişkenliğini azaltmayacağı ve böylece piyasanın iktisadi olarak etkinlikten uzaklaşacağı gibi görüşleri ileri sürdükleri görülmektedir⁴⁴³. Sonuç olarak⁴⁴⁴, Keynesyen gelenekte, Tobin vergisinin döviz kurlarının oynaklığını azaltacağı ve sabit döviz kuru sistemi altında para otoritelerinin istediği pariteyi savunmasına yardımcı olacağı gibi olumlu beklentiler, genel kabul görmektedir⁴⁴⁵.

Tobin Vergisi'ne ithaf edilen eksikliklere P. Brend Sphan tarafından önerilen "iki adımlı döviz işlem vergisi" ile çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu öneri, döviz piyasasındaki tüm işlemlere uygulanacak yüzbinde bir (%0,001) gibi oldukça *sembolik düzeyde* bir vergi oranı ile spekülâtif işlem zamanlarında otomatik olarak aktif hale gelecek ve bir çevrim kırıcı olarak fonksiyon görebilecek artırımlı bir vergiyi (exchange surcharge) ifade etmektedir. Bu vergi, kriz durumunda ülke parasına karşı gerçekleştirilebilecek spekülâtif saldırıların krize yol açması olanağını ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Böyle bir vergi makroekonomik istikrarı sağlamada işlevsel olmasının yanı sıra, Tobin Vergisi'nin uygulanabilirliğine ilişkin temel itirazları da ortadan kaldıracı niteliktedir. Tabii, bu verginin asıl istikrar işlevini yerine getiren yönü, verginin kriz zamanlarında devreye girecek olan *çok yüksek oranlı* ikinci adımı olmaktadır. Böyle bir verginin mali istikrara yapacağı katkının yanı sıra, azımsanmayacak bir finansman kaynağını da teşkil edebilecektir. Ancak bilindiği gibi söz konusu verginin asıl amacı gelir olmayıp, mali istikrara hizmet edebilmektir. Bu nedenle, elde edilecek gelir yalnızca bir yan ürün olarak görülebilecektir. İki aşamalı bir döviz işlem vergisinin uygulanması bir kriz oluşumunu engellemeyi başaramasa bile, en azından, böyle bir verginin uygulanmadığı klasik bir kriz durumuna oranla ortaya daha tercih edilebilir bir sonuç çıkacağı kuvvetle ihtimaldir. Aynı zamanda, bütün olası yararlarına rağmen iki aşamalı bir döviz işlem vergisinin kriz riskini tümüyle ortadan kaldıracı olabileceğini düşünmemek gerekmektedir. Böyle bir vergi, Şili'nin uyguladığı

⁴⁴³ Tobin vergisinin döviz işlemlerine uygulanması üzerine tartışma konusunda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Işık, *Para, Finans ve Kriz; Post Keynesyen Yaklaşımı*, ss.267-281.

⁴⁴⁴ Tobin Vergisi konusunda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Balseven ve Erdoğan. *Mali Kriz Riski Bağlamında Tobin Vergisi ve Türkiye'de Uygulanabilir Bir Versiyonu*, ss.297-319. Ayrıca, bu noktada Keynes ile Tobin'in vergi önerisi arasında bir ayırım yapmakta yarar vardır. Keynes'in transfer vergisini borsa işlemleri Tobin ise vergiyi, uluslararası düzeyde kısa vadeli döviz işlemleri için önermektedir. Bkz. Işık, *Para, Finans ve Kriz; Post Keynesyen Yaklaşımı*, s.254. ; Kazgan, *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) : Ekonomi Politik Açardan Bir İrdeleme*, s.312. ; Bulut, s.50.

⁴⁴⁵ Işık, *Para, Finans ve Kriz; Post Keynesyen Yaklaşımı*, s.257-258.

tarzda sermaye girişleri kontrolü ile birlikte uygulanması durumlarında daha etkin olabilecektir⁴⁴⁶.

Keynes'e göre 1929 dünya bunalımı, uluslararası kurumların ve işbirliğinin olmadığı bir dünyada, kapitalist sistemin krizlerden korunamadığını gösteren özel bir örnek niteliğindedir. Bu nedenle, uluslararası bağımlılıklarda artış söz konusu olurken, dünya ölçeğinde likiditeyi düzenleyici kurumların yaratılması gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Bretton Woods dönemi sonrasında uluslararası işbirliği *uluslararası kurumların kriz çıktıktan sonra müdahale etmesi* şeklinde gerçekleştiği görünmektedir. Bu durum, fiyat istikrarıyla birlikte global tam istihdamın sağlanması, dünya refahının daha adil paylaşılması ana fikrine uygun bir uluslararası kurumsal yapılanma ihtiyacını doğurmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası düzeyde atıl kaynakların aktif hale getirilmesini sağlayıcı uluslararası işbirliğine dayalı bir uluslararası para sisteminin yaratılması, aynı zamanda Post Keynesyen iktisatçıların da ana hareket noktasını oluşturmaktadır. Bilindiği üzere, uluslararası piyasalarda spekülative hareketlerin egemenliğini ortadan kaldırmaya yönelik olarak Keynesyen gelenekteki iktisatçıların formüle ettiği iki temel öneri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, daha öncesinde açıklanan, Tobin tarafından ileri sürülen, spekülative sermaye hareketlerinin vergilendirilmesine dayanan genel bir verginin (Tobin Vergisi) uygulanması, ikincisi ise, Davidson (1992-93) tarafından ileri sürülen uluslararası finansal sistemin, radikal olarak, yeniden dizayn edilmesidir. Davidson'ın uluslararası para sistemine ilişkin düşüncelerinin kaynağını Keynes'in Bretton Woods sistemi öncesindeki önerilerinin oluşturduğunu söylemek mümkündür. Davidson'a göre, Bretton Woods sistemi Keynes'in düşünceleri etrafında şekillenmiş, ülkelerin dış ticaret hacminin, dünya ticaretinin ve gerek ülkelerin gerekse dünya ekonomisinin büyüme hızının çarpıcı biçimde yüksek gerçekleştiği tek dönemdir. Davidson'un, kriz çıktıktan sonra uluslararası düzeyde nasıl müdahale edilebilir yaklaşımı yerine; krizlerin ortaya çıkmasını önleyecek yeni bir uluslararası para düzeni nasıl dizayn edilebilir yaklaşımını benimsediği görülmektedir⁴⁴⁷.

⁴⁴⁶ Erdoğan, *Türkiye'nin Mali Kriz Riskini Azaltabilecek Vergi Politikaları*, s.273-274.

⁴⁴⁷ Uluslararası para sisteminin yeniden yapılandırılması konusunda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Özkan, s.51-55. ; Işık, *Para, Finans ve Kriz; Post Keynesyen Yaklaşımı*, s.258-265.

Finansal krizlerin önlenmesine yönelik olarak ileri sürülen alternatif önerilere karşı yapılan eleştirilerde, piyasaların etkinliğinin azaltılması ön plana çıkmaktadır. Sermaye hareketleri kontrolleri ve diğer önlemler, uluslararası sermaye hareketliliğinin istikrarında rolü ne olmakta, söz konusu korumacılık tedbirleri piyasalarda beklenen istikrarı sağlayabilecek nitelikte midir? Öncelikli olarak şunu söylemek gerekiyor ki; alınan her tedbirin bir maliyeti söz konusudur. Sermaye girişlerinin kontrol edilmesinin maliyeti, sermayenin kıt olması, pahalı olması ve böylece ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemesi şeklinde kendini gösterebilecektir. Söz konusu kontroller, ekonomik istikrar programı, yurt içi mali sektörün gelişmesi ve sermaye piyasasının oluşması bakımından konsept olarak dikkate alınabilecek durumdadır. Ancak, kontrollerin maliyet oluşturmasının yanında, bunların yürürlükte kalmasıyla orantılı olarak rüşvetin artması diğer bir problemi beraberinde getirebilecektir. Diğer taraftan, sermaye hareketleri ihracının kontrolünün maliyeti de bir öncekinden daha az olacak şekilde değerlendirilmemelidir. Ülkede yatırım yapan yabancı sermayenin birden ülkenin dışına çıkışına engel olunması, yabancı yatırımcıya karşı bir güven kaybı anlamına gelebilecektir. Haliyle de, bu güven kaybının bir maliyeti söz konusu olacaktır. Sermaye hareketleri kontrollerinin uygulanmasını eleştiren diğer bir görüşe göre de, kontroller globalleşmenin olumlu etkilerini azaltabilecek niteliktedirler. Bu olumlu etkiler, yüksek likidite ve fiyat etkinliği olarak, tekrar düşük finansman maliyetleri ve daha az volatil portföy getirileri şeklinde sayılabilmektedir. Uluslararası iş bölümünün avantajlarından faydalanmada serbest sermaye hareketleri temel faktör olarak kabul edilmektedir. İhracat ve ithalatta aynı miktarda sermaye hareketliliği gerektirmektedir. Bu tür sermaye hareketlerinin engellenmesi, sınır ötesi mal ve hizmet hareketlerini olumsuz etkileyebilecektir. Gelişmiş ülkelerde, 1980'li yıllardan itibaren aşamalı olarak sermaye kontrolleri ve diğer korumacılık tedbirlerinin kaldırıldığı görülmektedir. Ancak ekonominin, özellikle mali yapının yeterli ölçüde gelişmediği ülkelerde sermaye hareketlerinin serbest kalmasının önemli riskleri de beraberinde getirdiği bilinmektedir. Bu durumda, mali yapıları rekabet edebilecek duruma gelene kadar bazı tedbirlerin alınması kaçınılmaz olmaktadır⁴⁴⁸.

⁴⁴⁸ Birinci, s.1259-1260. ; Mükerrerem Hiç, *Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye*, s.45.

4.4.2.1.2 Ekonomik Krizlerin Oluşmasını Zorlaştırıcı ve Şiddetini Azaltıcı

Maliye Politikaları

Kriz öncesi sağlıklı sağlam makroekonomik durumun varlığı, olası kriz riskini en aza indirebilmek adına faydalı olabileceği gibi aynı zamanda muhtemel ani olarak oluşabilecek bir krizin sosyal ve ekonomik maliyetlerini aşağı yönde çekebilecek faktör olması açısından da önem arz eder niteliktedir. Bu doğrultuda, Asya'da yaşanan kriz döneminde, ABD'nin son 25 senenin en düşük işsizlik rakamlarına sahip olması ve güçlü bir ekonomik dönem geçiriyor olması, yani sağlıklı makroekonomik durumu, krizle mücadeleyi kolaylaştıran bir faktör olmuştur⁴⁴⁹.

Sağlam makroekonomik göstergelerin ekonomik kriz açısından anlamı; istihdam oranında ve gelir dağılımı dengesi bakımından arzulanılan noktada olabilmeyi ifade etmektedir. Bu yönde, devletin istihdamı artırıcı veya en azından koruyucu tedbirleri alması ve gelir dağılımı dengesini oluşabilecek optimum seviyede sağlamaya yönelik politikaları devrede tutması gerekmektedir⁴⁵⁰.

Varlık nedeni kâr elde etmek olan bir işletme talep yetersizliğinin bir sonucu olarak zarar ediyor durumda olması halinde, işçi çıkartmamasını sağlayabilecek başlıca iki yol görülmektedir. Söz konusu yollardan birisi, devletin bazı vergisel düzenlemeler yoluyla işverenler üzerindeki istihdam maliyetlerini aşağı çekme yönünde politika uygulamasıdır. Bu uygulamada eğer bu maliyet yeteri kadar aşağı çekilebilmiş ise işletmenin işçi çıkarma nedeni ortadan kalkabilecektir. Bir diğer ikinci yol ise, işten çıkarmaları caydırıcı oranda maliyetli hale getirmeye yönelik izlenebilecek politikalarıdır. Bakıldığında, bu iki yolun birlikte kullanılması durumunda en düşük maliyetle en arzulanır sonucun elde edilebilmesi sağlanabilecektir. Bu doğrultuda, işçi çıkarmamak şartıyla, işverenler için kriz koşullarında yeni personel istihdam etmenin vergi ve sigorta primi maliyetleri belli bir süreliğine ciddi oranlarda indirilebilecek, gerekli bulunursa sıfırlanabilecektir. Söz konusu mekanizmanın oluşturulması fikrinin

⁴⁴⁹ Apak ve Aytaç, s.73. ; Bozgeyik, s.395.

⁴⁵⁰ Yukarıda işaret edilen politikalar daha öncesinde de değinildiği üzere, krizlerin aşılmasına hizmet edebilecek “kriz anında” uygulanması muhtemel maliye politikaları kapsamında da ele alınmıştır. Nitekim hem kriz anında hem de kriz sonrası-öncesinde de önemle üzerinde durulması gereken bir husus olması açısından fazlasıyla önem arz etmektedir.

özünü, bir krizin belirtileri ortaya çıkar çıkmaz işçilerin işveren üzerindeki vergi ve sigorta primi maliyetlerini otomatik bir şekilde kademeli olarak aşağı çekebilecek bir otomatik istikrar sağlayıcı mekanizmanın *kriz öncesinde oluşturulması* ve kriz belirtilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte bu mekanizmanın devreye girmesi şeklinde ifade etmek mümkündür. Hiçbir önlem alınmadığı varsayımı altında, artacak işsizlik nedeniyle ortaya çıkacak sosyal ve ekonomik maliyeti göz önüne alarak devletin, krizin işletmeler üzerinde yarattığı maliyetin bir kısmını üzerinden alması ve bu sayede işsizlik artışının sınırlandırılması şeklinde önerinin temel mantığı tanımlanabilecektir. Tabii, bu tür vergi indirimlerinden yararlanılabilmesinin, işçi çıkarmama şartına bağlanması, mekanizmanın işlerliği ve amacına ulaşabilmesi adına kritik öneme sahiptir⁴⁵¹.

Yukarıda işsizliğin önüne geçilebilmesi adına önerilen iki temel tercihin yanı sıra bir üçüncü yol daha söylenebilecektir. O da, devletin nihai işveren konumuna getirilmesidir. Bu anlamda, ekonominin krize girmesiyle birlikte ortaya çıkacak işsizliğin yol açacağı talep yetersizliğini azaltabilecek en önemli otomatik istikrar sağlayıcı mekanizma, devletin işsiz kalıp da çalışmak isteyen bütün vatandaşlarına düşük ve sabit bir ücretten istihdam olanağı açmasıdır⁴⁵². Bu mekanizma, yani kamu kesiminin nihai işveren olma rolü üstlendiği bu tür bir sistem, ekonomide durgunluk halinde özel sektörden ayrılan işçiler nedeniyle devletin istihdam stokunun otomatik olarak artması, canlanma dönemlerinde ise özel sektörden gelen işgücü talebinin bir sonucu olarak bu stokun azalması şeklinde işleyebilecektir⁴⁵³. Aynı zamanda bu uygulama, eğer bir kriz ortaya çıkacak olur ise Keynezyen açık bütçe politikası uygulanacağını baştan kabul edilmesi anlamına da gelecektir⁴⁵⁴. Bu mekanizmanın en önemli avantajı olarak, bir krizin ortaya çıkması ve derinleşmesinde çok büyük etkisi

⁴⁵¹ Erdoğan, *Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu*, s.35.

⁴⁵² Minsky'e göre de, ekonomik istikrar, gerektiğinde devletin nihai işveren olmasını da içeren bir tam istihdam stratejisini gerektirir. Ergül, s.25.

⁴⁵³ Örneğin; Türkiye İş Kurumu bu yıl (2011), iş bulma gücü çeken 10 bin kişiyi kademeli olarak asgari ücretle istihdam etmeye başlamıştır. İlk 4 ayda 2 bin 633 kişi istihdam edilmiştir. Bu işçiler asgari ücretten gelir elde etmekle kalmamış, aynı zamanda Çevre ve Orman Bakanlığı ile işbirliği ile tohumdan fide yetiştirme, aşılama, budama yönünde teorik ve uygulamalı eğitim verilerek meslek sahibi yapılmıştır. İş-Kur'a göre, projenin uygulanması üç güzel sonucu ortaya çıkarmaktadır. İş bulma gücü çekenler 6 ay da olsa çalışabilmekte, aynı zamanda meslek sahibi olmaktadır. Bunun yanında çevrenin güzelleştirilmesine de büyük katkı sağlanmaktadır. *On Bin Kişiye İstihdam*. 2011. <http://www.gazete5.com/haber/iskur-eleman-alimlari-13-Nisan-2011-103545.htm> Erişim: 13. Nisan 2011.

⁴⁵⁴ Erdoğan, *Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu*, s.27.

olan işsizlik sorununa hızlı, doğrudan ve kesin bir çözüm üretiyor olması gösterilebilecektir.

Daha öncesinde de işaret edildiği gibi krizler özellikle güven kaybı nedeniyle kendi kendilerini besleyen olumsuz döngüler oluşturabilmektedir. Olumsuz döngülerin oluşmaması, ya da oluşması engellenemediyse tersine döndürülebilmesi için döngü karşıtı politikaların uygulanmasına gereksinim duyulmaktadır. İşte gelir dağılımını iyileştirici politikaları bu çerçevede değerlendirmek gerekmektedir. Ancak burada kast edilen gelir dağılımını iyileştirici politikaların kriz esnasında uygulanması değil, kriz öncesinde uygulanmaya başlanmasıdır. Başka bir anlatımla, gelir dağılımı dengeli olan bir ekonomide karşılaşılabilecek bir krizin hem aşılma süresi kısalabilecek hem de ekonomik ve sosyal maliyeti daha düşük seviyelerde kalabilecektir. Ancak gelir dağılımının iyileştirilmesinin kısa sürede sonuçlandırılabilmesi pek olağan bir durum ve/veya beklenti olmadığından, kriz öncesinde gereken adımların atılması önem arz etmektedir⁴⁵⁵.

Ekonomik krizlerle birlikte gelen yapısal düzenlemelerin gerekliliği konusu kriz öncesinde ele alınması ve gereken yapısal dönüşümün tamamlanması olası kriz riskini de en aza indirebilecek nitelikte görünmektedir. Örneğin, yalnızca tarım kesimine dayanan, ürettiği tarım ürünlerini ihraç ederek ithalat yapabilen küçük bir ekonomiyi düşünecek olur isek, iklim koşullarının bozulması ve havanın yağışsız gitmesi sonucunda yeterli tarımsal ürün elde edemeyen böyle bir ekonomi krize girebilecektir. Bir başka örnek de, nüfusu gitgide yaşlanan, çalışandan çok emeklisi olan bir ekonomide üretim düşmeye başlayacaktır. Böyle bir ekonomi yurtdışından işçi göçüne kapıların açmazsa krize girebilecektir. Her ekonominin buna benzer yapısal sorunlardan etkilenmesi söz konusu olabilecektir. Eğer bu tür yapısal koşullardaki bozulmalar büyür ise ekonomiler krize girebilme potansiyeli taşırlar⁴⁵⁶. Bu doğrultuda kriz koşullarına kaynaklık ettiği düşünülen yapısal problemlerin ortadan kaldırılmasına yönelik politika uygulamaları gerekebilecektir.

⁴⁵⁵ Erdoğan, *Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu*, s.20.

⁴⁵⁶ Eğilmez, s.97.

Kriz yönetimi, kriz anında ve sonrasında olduğu gibi öncesinde de beklentilerin yönetilmesi ile yakından alakalıdır⁴⁵⁷. Beklentilerin yönetilmesi ise, krizi yönetebilecek nitelikte ve *halkın güvenine mazhar olmuş* bir lider ve bir kadronun var olup olmadığı ile ilişkilidir. Anlaşıldığı üzere, gerektiğinde kriz yaratan döngüleri tersine çevirebilecek döngü karşıtı politikaları hızla devreye sokma iradesini ortaya koyabilecek bir liderin ve kadronun varlığı, beklentileri olumlu bir şekilde yönetebilmek açısından kritik bir önem taşımaktadır. Bununla birlikte, Prensip olarak krizi aşmak için uygulanacak politikalar, yalnızca kısa vadede krizden çıkılmasına hizmet edeceği gerekçesiyle değil, alternatif politikalardan, aynı zamanda ülkenin orta ve uzun vadede başka önemli sorunlarının çözümüne de katkı sağlayabilecek nitelikte olanların tercih edilmesi önem taşımaktadır. Aynı doğrultuda, ülkenin yapısal sorunlarının çözümüne katkı sağlayabileceği düşünülen, üretim yapısını katma değeri yüksek mal ve hizmet sektörlerine doğru kaydırmaya yönelik politikaların uygulanmasına *öncelik verilmesi* de anlamlı olacaktır⁴⁵⁸.

4.4.2.2 Kendi Kendini Doğrulayan Kehanetlerin Oluşmasını Engelleyici Maliye Politikaları

Bireysel davranışlar ve hatalar genelde toplumsal davranış ve hatalara dönüşebilmektedir. Bu sebeple de G. Pigou'nun söylemiyle hatalar birbirini düzeltmeden üst üste yığılmaktadırlar. Çünkü sosyal psikolojinin görünmeyen bağları bireyleri topluca aynı yöne itmektir. Bu doğrultuda, G. Pigou'ya göre, iyimser ve kötümser olarak yapılan hatalar refah ve bunalımı açıklamaktadır. Bu konuda, sembolik manada, iki örnek verilmektedir. 1931 yılında Saint Philipert gemisinin batışına, fırtına esnasında yolcuların paniğe kapılarak aynı yöne koşmaları neden olmuştur. Oysa yolcuların bir kısmı sağ yöne koşarken bir kısmı sol yöne koşmuş olsaydı gemi batmayabilirdi. İkinci örnekte Lavington, aralarında ilişki bulunan işadamlarını buz üzerindeki kayakçılara benzetmektedir. Buz üzerinde kayakçı sayısı yükseldikçe tehlike de artmaktadır. Ama psikolojik gerekçelerle sayı yükseldikçe kayakçıların güven duyguları kuvvetlenmektedir. Bu şekilde buz kırıldığında herkes için bir felaket son

⁴⁵⁷ Gerçeklerin değil, algıların kitleleri yönlendirdiği bilinen ve beklenen bir durumdur.

⁴⁵⁸ Erdoğan, *Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu*, s.33,35.

yaşanmaktadır. Sürü psikolojisi nedeniyle doğan davranışlar, refah ve bunalımın doğmasında ve gelişmesinde yadsınamaz bir yer tuttuğu görülmektedir⁴⁵⁹.

Finansal piyasalarda herkes birbirinin ortalama fiyatını tahmin etmeye çalıştığından iktisadi birimler diğer iktisadi birimlerin ne yaptıklarına dikkat etmektedirler. Örneğin Latin Amerika krizlerinin iktisadi birimlerin, ekonomik göstergeler doğrultusunda değil sadece diğerleri öyle yapıyor diye borç vermelerinden kaynaklandığı bilinmektedir⁴⁶⁰. Sürü psikolojisine bağlı hareketlerin iki sebebi olduğu düşünülmektedir. Birincisi, bu hareketler yatırımcılar arasındaki enformasyonun asimetrik olmasından kaynaklanmaktadır. Bu noktada piyasaya ilişkin enformasyona sahip olduğu düşünülen lider yatırımcı belli bir hareket tarzı benimsediğinde, bu enformasyona sahip olmayanların da aynı şekilde hareket ettikleri görülmektedir. Böylece yatırımcı hareketleri bir yandan gerçekleşen parasal krizlerin yayılma etkisini artırması, diğer yandan da bu hareketlerin kendisinin (self-fulfilling) parasal krizlere yol açması söz konusu olmaktadır. Sürü psikolojisi hareketinin bir başka nedeninin yatırımı yönlendiren yetkililerin kendi itibarına önem vermesi olarak tanımlanmaktadır. Diğer yatırım yöneticileri başarıyla sadece kendisi yatırımında başarısız olması durumunda, bu kendi itibarını büyük bir ölçüde bozarak maaş ve çalışma düzeninde olumsuz etkiler yaratabilmektedir. Dolayısıyla yatırım yöneticileri aynı yönde hareket etmeyi tercih etmekte ve hepsi başarısız olduğunda ise bunun her birine vereceği itibar kaybı tek başına başarısız olması durumuna göre daha önemsiz kalmaktadır⁴⁶¹.

Kendi kendini doğrulayan kehanetler şeklinde ortaya çıkabilecek ekonomik krizlerin temelinde yatan sürü psikolojisini ortaya koymuş olduk. Gerçekleşmesi muhtemel kendi kendini doğrulayan süreç üç durumda ele alınabilecektir. Birincisi; ekonomik durgunluk dönemlerinde “durgunluk psikolojisinin” kendi kendini doğrulayan bir süreçte yayılmasını ifade etmektedir. İkinci durumda ise; yani bilinen en popüler örneğinde, “bankalara hücum” söz konusu olmaktadır. Üçüncüsünde; genelde menkul kıymetler piyasasında gerçekleşebilen spekülasyondan kaynaklı kendi kendini doğrulayan şekilde gelişen ve krizle sonuçlanan durumu tanımlamaktadır.

⁴⁵⁹ Unay, *Psikolojik Faktörlerin Bunalımdaki Yeri ve Önemi*, s.189.

⁴⁶⁰ Aslan Eren ve Bora Süslü, s.666.

⁴⁶¹ Şişman, s.23.

Bir ekonomi tam istihdam kapasitesine yaklaştığı zaman, büyüme oranı yavaşlamaktadır. Büyüme oranındaki bu önemsiz düşüş yatırım harcamalarını azaltmakta, bu da toplam talebin düşmesine neden olmaktadır. Talebin gelecek dönemlerde düşeceği doğrultusunda yapılan tahminler firmaların beklentilerinin iyimserlikten kötümserliğe dönüşmelerine neden olmakta ve yatırım harcamalarını geciktirebilmektedir. Bu durum, *kendi kendini besleyen-doğrulayan* nitelik göstermektedir. Zira yatırım harcamalarının düşmesi neticesinde, işten çıkartılan kişilerin gelirleri düşmekte, bu da kişilerin tüketim harcamalarının azalmasına neden olarak toplam talebi azaltmaktadır⁴⁶². Bu noktada, daha öncesinde de sıklıkla dile getirildiği gibi, kendi kendini besleyen-doğrulayan olumsuz döngülerin bir şekilde terse çevrilmesi ve kendi kendini besleyen-doğrulayan olumlu mekanizmaların kurulması ile aşılabilecektir. Burada bu mekanizmayı devreye sokma işlevi devletin sorumluluğunda gerçekleştirilebilecektir.

Piyasalarda kendi kendini doğrulayan kehanetlerin işlerlik kazanmasında rol oynayan bir piyasa başarısızlığı açıklayıcısı olarak da bilinen çoklu dengenin varlığıdır. Çoklu denge, belirsizlikle paralellik arz etmektedir. Bu durum aynı zamanda, mantık dışı ekonomik sonuçlara yol açabilen mantıklı sürü davranışı sonucu mali piyasaların kendilerinin bir kriz kaynağı olabileceği anlamına gelmektedir. Çoklu dengeye yol açmakta olan popüler örnek bankalara hücumdur. Önemli sayıda tasarruf sahibi diğer tasarruf sahiplerinin çok yakın bir tarihte paralarını bankadan geri çekeceklerini ve bunun da bankayı bir likidite krizine sürükleyeceği konusunda şüpheye kapılabilecektir. Söz konusu bankaya yönelik olarak ortaya çıkan böyle bir güven bunalımında, tasarruf sahipleri arasında paralarını diğerlerinden daha önce bankadan çekme rekabeti yaşanabilecektir. Böyle bir durum, alacakları borçlarından çok daha fazla olan bir bankayı bile bir likidite krizine sürükleyebilmekte ve banka sonuçta iflas edebilmektedir⁴⁶³.

⁴⁶² Ataç, *Modern Keynesyen Görüşte Maliye Politikası*, s.12.

⁴⁶³ Tarihteki en büyük bankacılık paniği 1866 yılında İngiltere’de ortaya çıkmıştır. 1932 yılında ABD’de meydana gelen bankacılık paniği de bir başka örnek olarak verilebilecektir. Erdoğan, *Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları*, s.16.

Panığın kendi haline bırakılması yönteminin (eğer bir yöntem ise) tercih edilmemesi durumunda, piyasaları yeniden rayına oturtmak için çeşitli yöntemler gündeme gelebilir. Zaman kazanmak⁴⁶⁴, banka işbirlikleri ve mevduat sigortası ve yükümlülüklerin garanti edilmesi ve hazine bonosu verilmesi söz konusu gündeme gelebilecek yöntemler arasında sayılmaktadırlar. Bazen paniklerin önüne geçmek için bankalar kendi aralarında ortak bir yardım fonu oluşturabilmekte ve aralarından birisinin zora düşmesi durumunda bu fonla müdahale etme kararı alabilmektedirler. 2008’de büyük Amerikan bankalarının böyle bir operasyon yürüttükleri görülmektedir. Bu işbirliği, bankaların kendi kararları ile olabileceği gibi devletin yönlendirmesiyle de olabilecektir. Bir başka tercih edilen yöntem de bankalardaki mevduata güvence getirilmesi şeklindedir. Bu uygulamada devlet; vatandaşlara, bankadaki paralarının kendi güvencesi altında olduğunu, bankaların batmayacağını, batsa dahi paralarının belli bir meblağa kadar ya da tümüyle ödeneceğini garanti etmektedir. Mevduatlara kısmen ya da tümüyle devlet güvencesi getirilmektedir. 2001 Krizi’nde ülkemizdeki mevduatların tamamı ve 2008 Krizi’nden sonra Almanya ile Yunanistan’da tüm mevduatlar devlet güvencesi altına alınmıştır. Burada belirtilmesi zaruri bir durum vardır ki, o da şudur; daha öncesinde izah edildiği üzere böyle bir uygulama ahlaki tehlikeyi de beraberinde getirmektedir. Nitekim piyasalarda güvenin tesisi amacıyla öngörülen bu yöntemin güvensizliğe neden olabilecek tehlike potansiyeli taşımakta olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Piyasa katılımcılarının panikleme durumunda, ellerinde bulunan güvenmedikleri mevduat cüzdanları ya da diğer aktiflerin yerine, sistemdeki en güvenilir araç olarak bilinen hazine bonosunun verilmesi de bir taktik olabilmektedir. Hazine bonolarının doğrudan, mali bünyesi zayıflamış bankaların kasasına koyulması da bir diğer uygulama yoludur. Türkiye’de 200-2001 döneminde batan ya da fona (TMSF) devrolunan bankaların kasalarına ya da onların birleştirildiği ana bankanın kasasına koyulan hazine bonoları bu uygulamaya iyi birer örnek teşkil etmektedir⁴⁶⁵.

⁴⁶⁴ Halk panik olmuş ise onları oyalamak bir yöntem olabilmektedir. 1720’deki krizde halk, bankalardan parasını çekmeye koşunca İngiliz Merkez Bankası (BOE) kuyruklarda, ön sıralara kendi personelini koymuş ve işlemleri çok yavaşlatmıştır. Bu ve benzeri uygulamalar tarihte örnekleri ile yaşanmış yöntemlerdir. Bkz. Özerol, s.102-103.

⁴⁶⁵ Özerol, s.105-107.

Tüm bu anlatılanların ardından bir noktayı vurgulamak gerekmektedir. *Toplumda yönetenlere güven oluştuğunda* ve sistemin işleyişi başarılı bulunduğu, psikolojik nedenlerle yanımlarda azalma gerçekleşecektir. Psikolojik faktörleri olumlu kılmada *sağlıklı bir ekonomik yapı ile inandırıcı ve güven verici liderlerin* yeri doldurulamayacak oranda önem arz etmektedir.

5. SONUÇ

Ekonomik krizleri inceleyen bu çalışma, krizlerin aşılmasına (ve önlenmesine) hizmet edebilecek maliye politikalarını temel tartışma konusu olarak seçmiştir.

Yapılan çalışma ile ekonomik krizin/krizlerin tanımlanmasında belirlenmiş tek bir sınırlamanın söz konusu olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda, şiddeti ve beklenmedik bir şekilde ortaya çıkması özelliğiyle diğer ekonomik olaylardan ayrıldığı belirlenmiştir. Ayrıca, krizlerin “algı”, yani krizin taraflarınca bir kriz olarak algılanıyor olması, “zaman”, yani krizin bir kısa dönem olgusu olduğu özellikleri ile de diğer ekonomik olaylardan ayrıldığı ortaya çıkmıştır.

Ekonomik krizleri açıklamaya yönelik iktisadi teoriler temelinde, krizi içsel nedenlere bağlayanlar ve dışsal olgulardan kaynaklandığını öne sürenler olarak ayırmıştır. Bu görüşlerin ayrışmasının temelinde de devletin ekonomideki yeri konusunda nerede durdukları ile yakından alakalı olmuştur. Bu bağlamda Keynes’in konumu en dikkat çekici olanıdır. Zira Keynes, devletin ekonomideki aktif rolünü savunmakla, ekonomide krizlerin devletin varlığının eksikliğinden kaynaklandığını belirtmekle birlikte kapitalizmin sistem olarak karşısında yer almamıştır.

Ekonomik krizlerin doğuşu ve gelişiminde – sıkça belirtildiği üzere – çeşitlilik ortaya koyması, kriz modelleri incelenirken daha net ortaya çıkmıştır. Denebilir ki, akademik olarak kriz tartışmaları muhtemelen her yeni kriz ile alevlenmiş, yenilenmiş ve bundan sonra da görünen o dur ki, olası bir krizle yeniden alevlenecek ve yenilenecektir. Bu bağlamda en dikkat çekilmesi gereken husus kapitalizm ile gelen “özgürlük” ve “yaratıcılık” imkânlarının bir “dışsallık” arz ediyor olmasıdır. Şöyle ki, ekonomik krizlerin söz konusu “dışsallıktan” mahrum bırakılması gerekmektedir. Bir taraftan sınırsızca serbest piyasayı savunmak, diğer taraftan da bu serbestleşmenin (türev mekanizmalar ile) yarattığı krizlerin önlenmesini beklemek bu aşamada çok da sağlıklı ve mantıklı görünmemektedir. Bu bağlamda, Keynes’in bir orta yolu tarif ettiği söylenebilecektir.

1929 Büyük Dünya Bunalımı döneminde, Klasiklerin *görünmez eli* gerçekten de “görünmez” kalmıştır. Nitekim Keynes, bu dönemde *görünen el* olarak, maliye

politikasını ortaya koymuştur. Bu önermeler, ideolojik olarak bir sistem krizine girme aşamasına gelmiş olan kapitalizme “altın çağ” olarak nitelenecek, kesintisiz ve uzun bir dönem yaşatmıştır. Maliye politikalarının temelinde; kamu harcamaları, kamu gelirleri (vergiler), borçlanma ve bütçe olmak üzere dört aracı vardır. Krizler söz konusu olduğunda *genişletici* olarak da isimlendirilen (kamu harcamaların artırılmasını, kamu gelirleri olarak da vergilerde indirimle gidilmesini öngören) politikalar gündeme getirilir. Keynes, kamu harcamalarının vergi politikalarına nazaran daha etkili olacağını vurgulamıştır. Ekonomik krizleri bir talep eksikliği olarak gören Keynes, maliye politikaları aracılığı ile krizlerde meydana gelen talep daralması kısır döngüsünü kırmaya odaklanmıştır.

Ekonomik kriz dönemlerinde “Keynes’i imdada çağırmak” sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu nedenle, maliye politikalarına özellikle kriz dönemlerinde – her zamankinden daha fazla – önem atfedilmektedir. Bu konuda, en liberal/kapitalistler dahi sessiz kalarak, kriz dönemlerinde maliye politikası uygulamalarına onay vermişler/vermektedirler. Bazı liberal iktisatçılar, bu kabullerini; Keynesyen politikaların, yani maliye politikalarının, bir ara politikalar olduğunu, krizler söz konusu olduğunda devreye girebileceklerini kriz aşılmasından sonra da tekrar serbest piyasa koşullarının takip edilmesi gerektiği şeklindeki açıklamaları ile de göstermişlerdir. Bir nevi kriz dönemlerinde geçerli olmadığı anlaşılan serbest piyasa varsayımlarının sadece kendisi değil, “*birakınız yapsınlar ama bırakmayınız batsınlar*” şeklinde sloganının da değiştiği görülmüştür. Bu nokta da, maliye politikası araçlarının kriz dönemlerinde yeterli olup olmadığı tartışması yapılabilecektir. Ortaya konan bilgiler ışığında krizler ile maliye politikalarının (tek yumurta ikizi olmasa da) ikiz kardeş muamelesi gördüğü söylenebilecektir. Çalışma, bu konuda “yetmez ama evet” şeklinde bir sonucu işaret etmiştir.

Ekonomik krizlerin sosyal ve ekonomik maliyetleri hayli ağır faturalar içermektedir. Bu ağır sorunlar içerisinde işsizliğin *lokomotif olma* özelliği öne çıkmıştır. Adeta “tüm sorunların anası” nitelemesinin yapılabileceği derecede önemlidir. Zira ekonomik krizlerin aşılması ve önlenmesinde kilit rol, mevcut toplam talep daralması kısır döngüsünün kırılmasındadır. İşsizliğin artması, beraberinde alım gücünün de

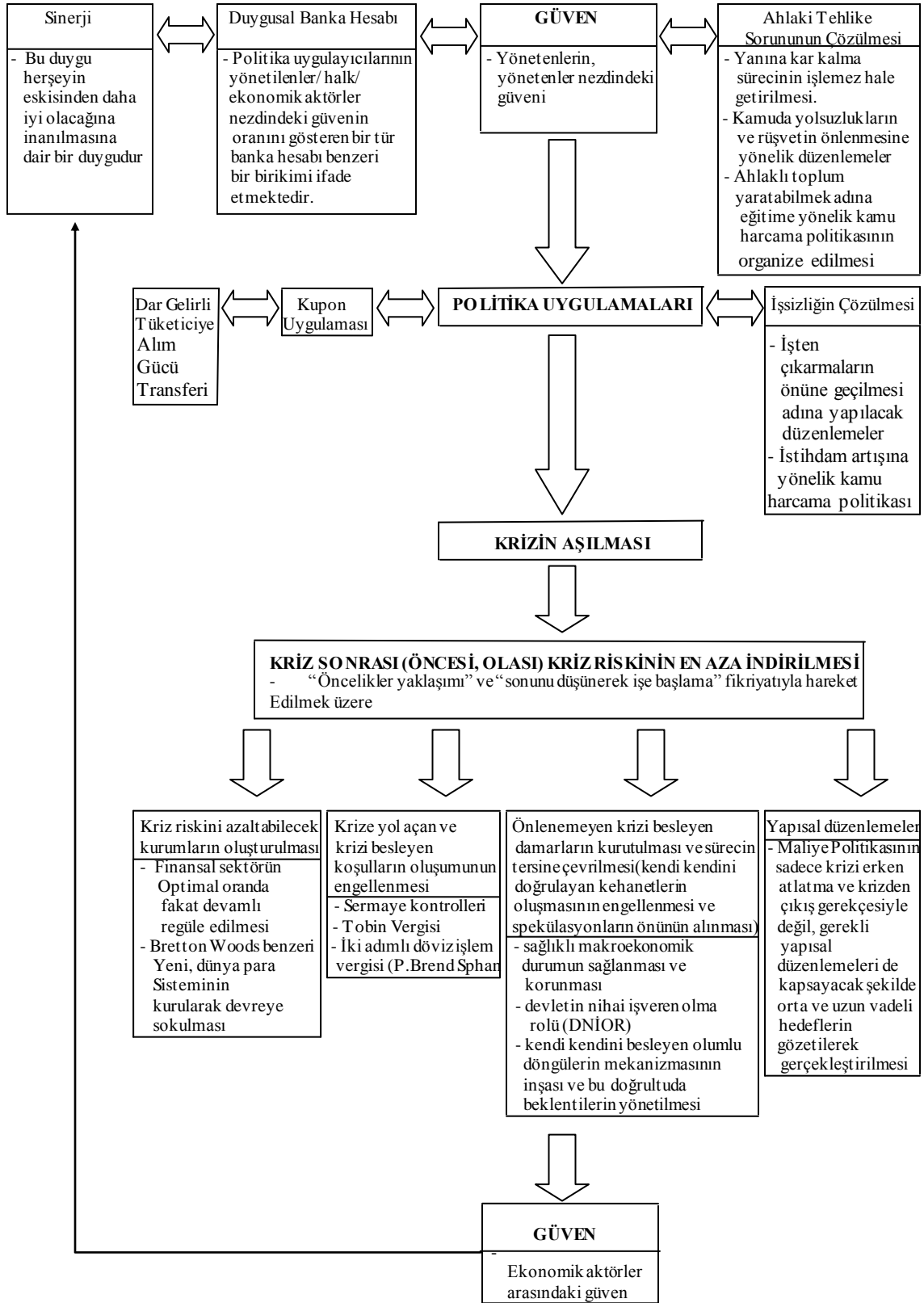
düşmesini getirmekte, alım gücü düştükçe toplam talebi de azaltmaktadır. Böylece kriz-işsizlik-alım gücü düşmesi-toplam talep daralması ve tekrar kriz (ya da krizin derinleşmesi) şeklinde ifade edilebilecek kısır döngü ile karşılaşılır. Anlaşıldığı üzere krizin aşılması ve önlenmesi iyi bir talep yönetimi gerektirir.

Bakıldığında çalışmada, birçok nedenin ekonomik krizlerin aşılmasını zorlaştıran faktör olarak görülebileceği yanı sıra güven duygusu öne çıkmıştır. Bu anlamda çalışma, güven duygusuyla birlikte, psikolojik faktörlerin (sürü psikolojisi), (sosyal kitleleri yönlendirme gücü itibarıyla) medyanın, yolsuzlukların (özellikle kriz dönemlerinde artışı- bu anlamda krizin sosyal ve ekonomik maliyetidir de aynı zamanda- ve bir yönüyle de “ahlaki tehlike” anlamında krizin nedeni de olma potansiyeli içerir), küreselleşme ile birlikte gelen “finansal serbestleşme”, finansal serbestleşme ile birlikte gelen “sıcak para” faktörünü, Bretton Woods sisteminin çöküşünü (ve sonrası uluslararası bir para sisteminin yokluğunu) ve nihayetinde krizlerle birlikte gelen “kar oranlarındaki düşme” nedeniyle özel sektörün yatırımdan kaçınmasını, krizlerin genel bir teorisinin literatürde oluşturulamamasını (krize çözüm önerilerinin krizin çıktığı konu ve alanla sınırlı kalması dolayısıyla krizin çözümünde kısıt oluşmasını) ekonomik krizlerin aşılmasını zorlaştıran faktörler olarak ortaya koymuştur.

Çalışma, ekonomik krizlerin aşılmasına hizmet edebilecek maliye politikaları olarak: ekonomik kriz anı ve sonrası için; devletleştirmeler, mali yardımlar, tüketicilere alım gücü transferi (özellikle ücretliler, dar gelirliler üzerindeki vergi yükünün azaltılması), direkt alım gücü enjekte etmek anlamında “kupon” uygulaması, işten çıkartmaları önleme adına yapılabilecek düzenlemeler, kamu yatırım harcamalarının istihdama yöneltilmesi vb. politika uygulamalarını söz konusu etmiştir. Krizlerin önlenmesi, yani olası kriz riskinin en aza indirilmesi için ise; özellikle finans piyasaları üzerinde denetim ve kontrol uygulamaları, işsizliğin/eksik istihdamın önüne geçebilmek adına DNİOR ve sağlam, sağlıklı makroekonomik verilerin sağlanması ve korunması için ortaya konabilecek (özellikle işsizlik ve gelir dağılımı dengesi için) düzenlemeler vb. uygulamaları ortaya koymuştur.

Çalışma, ekonomik krizlerle mücadelede, krizlerin aşılmasına yönelik politikaları devreye sokacak yetkili yönetimin/hükümetin, yönetilenler/halk/ekonomik aktörler nezdinde güveni haiz olması gerektiğini aksi takdirde politikaların başarısızlığa uğrayabileceğini otaya koymuştur. Yine kendi kendini besleyen olumsuz döngünün kırılarak yerine kendi kendini besleyen olumlu döngülerin mekanizmasının inşa edilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Krizlerde yıpranan “ahlaki değerleri” de içerecek şekilde eğitim harcamalarına ağırlık verilebileceğini (özellikle meslek içi eğitime sağlanabilecek teşviklerle) belirtmiştir. Tüm bu unsurların teşekkülü ile piyasa aktörleri arasında güven yeniden (kriz öncesi ya da daha iyi konumda) tesis edilmiş, yani kriz aşılmış olacaktır.

Son tahlilde, çalışma, bir ekonomik krizin aşılmasını, (*yönetenlerin yönetilenler nezdindeki*) “güven” ile başlayan ve (*piyasa aktörleri arasındaki*) “güven” ile son bulan süreci ifade etmiştir. Bu bağlamda sonuç olarak, çalışma, aşağıda sunulacak sekansı ortaya koymuştur.

Şekil 7: (Maliye Politikası Çerçevesinde) Ekonomik Krizi Aşma ve Olası Kriz Riskini En Aza İndirebilme Sekansı

Kaynak: Çalışmanın bir sonucu olarak, tarafımızca şekillendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aftolion, Florin ve Patrice Poncet. **Monetarizm**. Lerzan Özkale (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Akgüç, Öztin. “Gelir Bölüşümü ve İşsizlik”, **Sosyal demokraside ekonomi politikaları: uluslararası konferans**. Atatürk Kültür Merkezi İstanbul, 11-13 Eylül 1989, ss.181-185.
- Aktan, Coşkun Can ve Hüseyin Şen. “Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1225-1230.
- Aktan, Coşkun Can. “Lord Keynes, Keynezyenler ve Fonksiyonalistler”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1295-1311.
- Aktan, Coşkun Can. **Yeni iktisat okulları**. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2004.
- Aktan, Coşkun Can, Dilek Dileyici ve İstiklal Y. Vural (Ed.). **Kurumsal Maliye Politikası: Ekonomi Politikası Yönetiminde Mali Kurallar ve Kurumlar**. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2007.
- Aktan, Coşkun Can, Ahmet Kesik ve Fatih Kaya (Ed.). **Mali Kurallar: Maliye Politikası Yönetiminde Yeni Bir Eğilim: Vergi, Harcama, Borçlanma vs. Üzerine Kurallar ve Sınırlamalar**. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No; 2010/408, 2010.
- Akyüz, Yılmaz. **Fiyat Mekanizması ve Makro Ekonomik Dengesizlikler**. 2. Basım. Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009.
- Alakbarov, Naib. “Krizler Kapitalist Sistemin Sigortasıdır”. **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**. Sayı.525, Kasım 2008 ss.17-22. http://www.ekonomikyorumlar.com.tr/dergiler/gundem/Gundem_2_Sayi_525.pdf Erişim: 06 Şubat 2011.
- Alatlı, Alev. “Tarih, Tekerrür ve Ekonomik Krizler”, **TRT 2 Belgesel Metinleri**. Temmuz 2001. <http://alevalatli.com/menu.asp?sayfa=detay&makale=240&v=EKONOMI&kat=38> Erişim: 06 Şubat 2011.
- Altuğ, Osman. “Kayıtdışı Ekonomiyle Kalkınma Modelinin Lüp Lüp Ekonomisine Dönüşümü = Kriz”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.201-218.
- Apak, Sudi ve Ayhan Aytaç. **Küresel Krizler: Kronolojik Değerlendirme ve Analiz**. İstanbul: Avcıol Basım Yayın, 2009.

- Ataay, Faruk. "Neoliberalizmin Krizi ve AKP'nin Yükselişi", **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm**. Nergis Mütevellioğlu ve Sinan Sönmez (drl.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, ss.303-333.
- Ataç, Beyhan. **Kuramda ve Türkiye'de İstikrar Politikası Açısından Parasal ve Mali İşlemler**. Eskişehir: Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları; No. 131/153, 1981.
- Ataç, Beyhan. "Modern Keynesyen Görüşte Maliye Politikası" **Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.2, Sayı.1, Ocak 1984, ss.9-16.
- Ataç, Beyhan. "İstikrarın Sağlanmasında Çağdaş Makro Ekonomik Tartışmalar". **Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.6, Sayı.2, Ocak 1988, ss.331-354.
- Ataç, Beyhan. **Maliye Politikası: Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları**. 7. Basım. İstanbul: A-C Yayınevi, 2006.
- Ateş, Davut. "Ekonomik Kriz Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşmenin Geleceği", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**. Cilt.12, Sayı.1, 2011, ss.1-16.
- Aydın, Üzeyir. "Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yaşanan Ekonomik Krizlerin Analizi", **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, 2006.
- Balseven, Hale. "İngiltere'de Maliye Politikaları: Kriz Ortamında Dolaşan Keynesyen Ruh". **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.14, Sayı.3, 2009, ss. 175-195.
- Balseven, Hale ve M. Mustafa Erdoğan. "Mali Krizleri Önlemede Sermaye Kontrolleri: Malezya ve Şili Deneyimlerinden Türkiye İçin Dersler", **2004 Türkiye İktisat Kongresi: Gelişme Stratejileri ve Makroekonomik Politikalar Tebliğ Metinleri**. Ankara: DPT, 5-9 Mayıs 2004, ss.207-237. <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt2.pdf> Erişim: 06 Şubat 2011.
- Balseven, Hale ve M. Mustafa Erdoğan. "Mali Kriz Riski Bağlamında Tobin Vergisi ve Türkiye'de Uygulanabilir Bir Versiyonu". **Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt.20, Sayı.1, 2005, ss.297-319.
- Backhouse, Roger E., E. Bradley ve W. Bateman. **Keynes**. Müfit Günay (çev.). Ankara: Dosta Kitabevi, 2008.
- Bahçeci, Ayşe Sema. Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi. Ankara: **DPT Uzmanlık Tezi**. EMSAGM, Temmuz 1997. <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/politika/bahcecis/istikrar.html> Erişim: 12 Şubat 2011.

- Başıoğlu, Ufuk, Nalân Ölmezoğulları ve İlker Parasız. **İktisatta Devrimler Karşı Devrimler: Keynesci-Keynesci, Monetarist-Monetarist, Monetarist-Keynesci, Yeni Klasik-Yeni Keynesci Tartışmaları**. 2. Basım. İstanbul: Alfa Aktüel Yayınları, 2004.
- Batrel, Ömer Faruk. **Kamu Maliyesi ve Yönetimi**. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, 2007.
- Bayramoğlu, Ali. "Ekonomik Kriz ve MÜSİAD'ın Çözüm Önerileri". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.271-281.
- Berksoy, Turgay, Güneri Akalın, Şükrü Kızılot ve Ahmet Kesik. "Ekonomik Kriz ve Maliye Politikası", **24. Türkiye Maliye Sempozyumu Tebliğler Kitabı**. Erdal Gümüş, Fedai Çelikay, Gamze Öz (Hızl.). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi yayınları, 19-23 Mayıs 2009, 2010, ss. 296-312.
- Birinci, Yüksel. "Finansal Krizler ve 'Uluslararası Finansal Piyasaların Yeni Mimarisi'". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1249-1262.
- Bocutoğlu, Ersan ve Aykut Ekinci. "Genel Teori, Küresel Krizler ve Yeniden Maliye Politikası". **Maliye Dergisi**. Sayı.156, Ocak-Haziran 2009, ss.66-82.
- Bocutoğlu, Ersan. **Makro İktisat Teoriler ve Politikalar**. 5. Basım. Trabzon: Murathan Yayınevi, 2009.
- Bozgeyik, Abdullah. **Krizlerden Yükselerek Çıkım**. İstanbul: Bamm Yayınları, 2008.
- Buchanan, James M. "Keynezyen Yanlılar". Mutlu Yalçınkaya (çev.). **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1312-1320.
- Buchanan, James M. "Post-Keynezyenlerde Bütçe Politikası ve Mali Normların Erozyonu". Ersan Öz (çev.). **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1321-1330.
- Bulut, Cihan. **Kamu açıkları: enflasyon, faiz oranı ve döviz kuru ilişkileri**. İstanbul: Der Yayınları, 2002.
- Burhan, Nuri. **Merkezi Planlamada Maliye Politikası ve Son Gelişmeler: Açıklık-Yeniden Yapılanma**. Bursa: Uludağ Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 1989.
- Can, İsmail. "Ekonomik Krizlere Karşı Uygulanması Gereken Vergi Politikası", **Maliye Dergisi**. Maliye Bakanlığı Araştırma Planlama ve koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Sayı.142, Ocak-Nisan 2003, ss.69-107. <http://www.sgb.gov.tr/Sayfalar/MaliyeDegisi.aspx> Erişim: 7 Şubat 2011.

- Cuthbertson, Keith. **İktisat Politikası: Keynesyen, Yeni Cambridge ve Monetarist Makro Ekonomik Modeller.** Nazım Engin (çev.). Eskişehir: Bilim Teknik Yayınevi, 1987.
- Covey, Stephen R. **Etkili İnsanların 7 Alışkanlığı: Kişisel Değişim Konusunda Güçlü Dersler.** Osman Deniztekin, Filiz Nayır Deniztekin (çev.). İstanbul : Varlık Yayınları, 2006.
- Çapraz, Neşe. **Ekonomik Bunalımların Dünya’da ve Türkiye’de Yansımaları.** İstanbul: Der Yayınları, 2001.
- Çelebi, Işın. **Ne Olacak? Ne Yapmalıyız?.** 2. Basım. Ankara: Bilgi Yayınevi, 2001.
- Çolak, Ömer Faruk, Hakan N. Ardor ve Mengü Tünçay. ‘Finansal Kriz ve Bankalar: Türkiye’de 2000 ve 2001 Krizleri Örneği’. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I.** Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.701-711.
- Çolak, Ömer Faruk. ‘Krizi Çözmede Maliye Politikaları Nasıl Kullanılmalı’. **TİSK-İşveren Dergisi.** Mart 2009. http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=2330&id=109 Erişim: 06 Ocak 2011.
- Daldal, Şule. ‘Neo-Liberal Politikalar ve Hegemonya Krizi’, **Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.** Cilt.11, Sayı.1, 2006, ss.163-181.
- Damlapınar, Zülfikar. ‘Rıza Üretim Aracı Olarak Medyada Ekonomik Kriz, İktidar ve Toplum’. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I.** Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.191-200.
- Delice, Güven. ‘Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif’, **Erciyes Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.** Sayı.20, Ocak-Haziran 2003, ss.57-81. http://iibf.erciyes.edu.tr/dergi/sayi20/sayi_20.htm Erişim: 7 Şubat 2011.
- Demiral, Mehmet. ‘Türkiye’de Sıcak Para Hareketleri ve Ekonomik Krizlere Etkisi’, **Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.** İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, 2008.
- Demir, Osman. **Ekonomide Devlet.** Ankara: Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997.
- Demir, Ömer. **Kurumcu İktisat.** Ankara: Vadi Yayınları, 1996.
- Devrim, Fevzi. **Maliye Politikası.** (Baskı?) İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları; No.4, 1983.
- Dowd, Douglas. **Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadi: Eleştirel Bir Tarih.** Cihan Gerçek (çev.). İstanbul: Yordam Kitabevi, 2008.

- Eğilmez, Mahfi. **Küresel Finansal Kriz: Piyasa Sisteminin Eleştirisi**. 4. Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2009.
- Eğilmez, Mahfi ve Ercan Kumcu. **Krizleri Nasıl Çıkardık?**. 2. Basım. İstanbul: Creative Yayıncılık, 2001.
- Eğilmez, Mahfi ve Ercan Kumcu. **Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması**. 13. Basım. İstanbul: Remzi kitabevi, 2009.
- Eker, Aytaç, Asuman Altay ve Mustafa Sakal. **Maliye Politikası: Teori, İlkeler ve Yöntemler**. 4. Basım. İzmir: Anadolu Matbaacılık, 2004.
- Eker, Aytaç ve Hayal Ayça Şimşek (ed.). **Küreselleşme ve kamu maliyesinde yaşanan dönüşüm**. Ankara: Maliye Bakanlığı, 2009.
- Erdem, Tahir. “Kriz Nedeniyle İşten Çıkarmaya Alternatif Bir Uygulama Kısa Çalışma Ödeneği”, **Vergi Sorunları Dergisi**. Sayı.244, Ocak 2009, ss.??
- Erdem, Vahit. “Ekonomik Krizin Tarihçesi”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.11-19.
- Erdoğan, M. Mustafa. “Türkiye’nin Mali Kriz Riskini Azaltabilecek Vergi Politikaları”. **Öneri, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Hakemli Dergisi**. Cilt.7, Sayı.27, Yıl.13, Ocak 2007. ss.259-279.
- Erdoğan, M. Mustafa. “Mali İstikrarın Kamusal Niteliği ve Mali Piyasa Başarısızlıkları”. **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Cilt 7, Sayı 2, 2007, ss.45-72.
- Erdoğan, M. Mustafa. “Türkiye Krizini Nasıl Aşabilir?”. **Toprak İşveren**. Sayı.82, Haziran 2009. ss.1-16.
- Erdoğan, M. Mustafa. “Küresel Kriz Depremi ve Keynezyen İktisadın Yeniden Keşfi”. **Sosyal Demokrat Dergisi**. No.1, Aralık 2008. http://sosyaldemokratdergi.org/index.php?option=com_content&view=article&id=7:kuresel-kriz-depremi-keynezyen-iktisadin-yeniden-kesfi&catid=3:ekonomi&Itemid=3 Erişim: 09 Eylül 2010.
- Erdoğan, M. Mustafa. “Neo-Liberal İktisatta Sonun Başlangıcı ve Keynezyen İktisadın Reenkarnasyonu”. **Toplum ve Demokrasi / Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı.6 – 7, 2010, ss.12-36.
- Eren, Aslan ve Bora Süslü. “Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizlerin Genel Bir Değerlendirmesi”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.662-674.

- Erginay, Akif. **Kamu Maliyesi: Kamu Gelirleri, Kamu Giderleri, Devlet Bütçesi, Maliye Politikası, Kamu Borçları**. 11. Basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 1985.
- Ergün, Mine. “Sürdürülebilir Maliye Politikası ve Maliye Politikasının Ekonomik Aktivite Üzerine Etkileri: AB Uyum Sürecindeki Türkiye Örneği ve AB Ülkeleri Deneyimleri”. **DPT Uzmanlık Tezi**. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları, 2005.
- Erkam, Serkan. **Maliye Politikalarının Etkinliği: Teori ve Bir Uygulama**. Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Ertaş, Sacit ve Turan Yay. “Türkiye’de Liberalizasyon Döneminde Maliye Politikalarının Reel Kesim Üzerindeki Etkileri”, Türkiye’de liberalizasyon sürecinde maliye politikaları açısından kamu ekonomisinin özel ekonomi üzerindeki etkileri, **XI. Türkiye Maliye Sempozyumu**. İzmir : Dokuz Eylül Üniversitesi, 4-8 Mayıs 1995, ss.15-41.
- Feldstein, Martin S. “Maliye Politikasının Rolünü Yeniden Düşünmek” Erdal Gümüş (çev.). **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**. Cilt.4, Sayı.2, Ekim 2009, ss. 9-16.
- Ferguson Charles ve Audrey Marrs (Producer). Charles Ferguson (Director). *Inside Job* (Motion Picture). United States: Representational Pictures, 2010. <http://www.sonyclassics.com/insidejob/> Erişim: 23 Mayıs 2011.
- Filho, Alfredo Saad ve Deborah Jahnston (Hzl.). **Neoliberalizm: Muhalif bir Seçki**. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel (çev.). İstanbul: Yordam Kitabevi, 2008.
- Foster, John Bellamy. **Kapitalizmin Malileşmesi ve Kriz**. Çiğdem Çıdamlı (çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.
- Friedman, Milton ve Rose D. Friedman. “İktisadi Düşünce Dalgaları: Toplumsal Yaşamın ve Düşüncenin Dönüşümü”. Gülsün Gürkan Yay (çev.). **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1278-1285.
- Galbraith, John Kenneth. **İktisat Tarihi: Geleceğin Aynası Olarak Bugün**. Müfit Günay (çev.). Ankara: Dost Kitabevi, 2004.
- Galbraith, John Kenneth ve Nicole Salinger. **Ekonomi Üzerine Hemen Her şey**. Özer Ozankaya (çev.). İstanbul: Cem Yayınevi, 2002.
- Gerni, Cevat ve Ö. Selçuk Emsen. “Türkiye Ekonomisinde Krizler: Var Analizi İle Bir Değerlendirme (1990-2002)”, **2004 Türkiye İktisat Kongresi: Gelişme Stratejileri ve Makroekonomik Politikalar Tebliğ Metinleri**. Ankara: DPT, 5-9 Mayıs 2004, ss.177-207. <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt2.pdf> Erişim: 14 Şubat 2011.

- Gouverneur, Jacques. **Kapitalist Ekonominin Temelleri: Çağdaş Kapitalizmin Marksist Ekonomik Tahliline Giriş**. Fikret Başkaya (çev.). Ankara: İmge Kitabevi, 2007.
- Gönensay, Emre. **İşsizlik, Durgunluk ve enflasyon: 1970'lerde Makro İktisat Teorisi ve Politikası**. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1976.
- Gül, Abdullah. "Ekonomik Kriz ve Güven Bunalımı". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.147-149.
- Güler, Hünkar. "Mali Küreselleşmenin Sosyal Harcamalar Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği" **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Marmara Üniversitesi SBE, 2010.
- Gürbüz, Ali Kemal. **Ekonomik Krizlerin Genel Teorisi: Ekonomik Krizlerin Evrensel Özellikleri, Ortak Sebepleri ve Genel Bir Kriz Politikası Anlayışının Geliştirilmesi Üzerine Bir Araştırma**. Balıkesir: Âlem Yayınevi, 1999.
- Gürsoy, Melih. **Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri**. İstanbul: Metis Yayınları, 1989.
- Güvenç, Nazım. **Keynesizm**. İstanbul: BDS Yayınları, 1999.
- Haller, Hernz. **Maliye Politikası: Teorik Esasları ve Temel Problemleri**. Salih Turhan (çev.). 3. Basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1974.
- Hansen, Alvin. "Yeni Maliye Politikasına Karşı Eski Maliye Politikası". Ufuk Güncel (çev.). **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1349-1353.
- Hatipoğlu, İ. İlhan. "Ekonomik Yolsuzluk- Yolsuzluk Ekonomisi Kısacasında Türkiye". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.228-237.
- Hemming, Richard ve Kalpona Kochhar. "Büyüme Esas Alan Bir Maliye Politikasının Tespiti", Fevzi Devrim (çev.). **Maliye Araştırma Merkezi konferansları: otuz beşinci seri - yıl 1991/1992: Prof. Dr. Bedi N. Feyzioğlu'na armağan**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1993, ss.83-89.
- Hiç, Mükerrerem. **Küresel Ekonomik Kriz ve Türkiye**. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Hunt, E.K. **İktisadi Düşünce Tarihi**. Müfit Günay (çev.). Ankara: Dost Kitabevi, 2005.

- Işık, Abdulkadir ve Metin Meriç, “AB’de Kamu Yatırımlarının Finansmanında Altın Kural”, **Ege Akademik Bakış**, 2009, ss.1591-1603.
http://www.eab.ege.edu.tr/pdf/9_4/C9-S4-M25.pdf Erişim: 25 Mart 2011.
- Işık, Sayım. “İstihdam Bağlamında Neo Liberal Yaklaşım Post Keynesyen Karşı Duruş: Devletin Nihai İşveren Olma Rolü”, “**İş, Güç**” **Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Vol. 11, Num. 2, 2009, p.137-162.
- Işık, Sayım. **Para, Finans ve Kriz; Post Keynesyen Yaklaşımı**. 2. Basım. Ankara: Palme Yayıncılık, 2010.
- İslatince, Hasan. “İktisatta Denge ve Dengesizlik Kavramlarına Yönelik Kuramsal Tartışmalar”. **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı.19, Aralık 2007, ss. 205-216.
- Kaya, Fatih. **Mali Kural Uygulamaları ve Türkiye İncelemesi**. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2009.
- Kazgan, Gülten. **Küreselleşme ve Ulus-Devlet: Yeni Ekonomik Düzen**. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2002.
- Kazgan, Gülten. **Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) : Ekonomi Politik Açından Bir İrdeleme**. 2. Basım. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.
- Kır, Ş. Yavuz. “Ekonomik Kriz ve Çıkış Yolları”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.306-318.
- Koç, Rahmi M. “Ekonomik Krizden Güçlü Ekonomiye Geçiş”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.262-267.
- Koyuncu, Murat ve Fikret Şenses. “Kısa Dönem Krizlerin Sosyoekonomik Etkileri: Türkiye, Endonezya ve Arjantin Deneyimleri”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**. Cilt.3, Sayı.3, 2004, ss.11-52.
- Kozanoğlu, Barış Alp Özden ve Nurullah Gür. **Neoliberalizmin Gerçek 100’ü**. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Kök, Recep. “İktisadi Krizlerin Konjonktürel Analizi ve Türkiye Özeline İlişkin Bir Deneme”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1191-1214.
- Meral, Bayram. “Ekonomik Kriz”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1134-1147.

- Musgrave, Richard A. **Maliye Politikası**. Şener, Orhan (çev.). 2. Basım. İstanbul: Alkım Yayınevi, 1997.
- Nadaroğlu, Halil. **Kamu Maliyesi Teorisi**. 11. Basım. İstanbul: Beta Yayınları, 2000.
- Oktaç, Ertan. **Makro İktisat Teorisi ve Politikası**. 4. Basım. İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2006.
- On Bin Kişiyeye İstihdam*, 2011. <http://www.gazete5.com/haber/iskur-eleman-alimlari-13-Nisan-2011-103545.htm> Erişim: 13. Nisan 2011.
- Orhan, Osman Z. **Keynesyen ve Monetarist İstikrar Politikaları**. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, 1985.
- Oyvata, Cem. "Krizin Gelir Dağılımı Etkileri", **Birikim Dergisi**. 29 Ağustos 2009. <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=572&makale=KrizinGelirDağılımıEtkileri> Erişim: 11. Şubat 2011.
- Önder, İzzettin. "Ekonomik Kriz". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.45-55.
- Önder, İzzettin. "Kapitalist İlişkiler Bağlamında ve Türkiye'de Devletin Yeri ve İşlevi", **Korkut Boratav'a Armağan: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**. Ahmet H. Köse, Fikret Şenses, Erinç Yeldan (drl). İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, ss.201-231.
- Özbilen, Şevki. **Maliye Politikası: Teori-İlkeler ve Uygulama Sorunları**. Bursa: Ezgi Kitapevi, 1998.
- Özer, H. Gül. **Finansal liberalizasyon politikaları ve kriz ilişkisi : (1990 sonrası Asya ve Türkiye örneği)**. Ankara : Sermaye Piyasası Kurulu, 2006.
- Özerol, Hakan. **Kriz Geliyorum Der: Düünden Bugüne Türkiye'de ve Dünyada Finansal Krizler**. Ankara: Elma Yayınevi, 2009.
- Özgüven, Ali. "İktisadi Krizler". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.56-63.
- Özkan, Gökhan. **Küresel Finansal Kriz, Uluslararası Finans Sisteminin Yeniden Yapılandırılması**. Bursa: Dora Yayınları, 2009.
- Özpençe, Özacı. **Avrupa Parasal Birliğinde Maliye Politikası Koordinasyonu ve Türkiye Analizi**. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, 2009.
- Palamut Mehmet E. ve Filiz Giray. "Cumhuriyetten Günümüze Yaşana Mali Krizler ve Uygulanan Politikalar". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.20-34.

- Parasız, M. İlker. **Para Politikası, Keynesgil İktisadın Düşüşü ve Yükselişi: Monetarist, Keynesgil, Yeni Klasik Yeni Keynesgil Tartışması**. 3. Basım. İstanbul: Ezgi Kitabevi, 1993.
- Parasız, M. İlker. **Monetarizm ve Ünlü Monetarist ve Keynesgil İktisatçılarla Söyleşiler**. 2. Basım. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1996.
- Parasız, M. İlker. **Finans Krizinin Güven Krizine Dönüşmesi: Küresel Kriz**. Bursa: Ezgi Kitabevi, 2009.
- Peter Joseph (Producer). Peter Joseph (Director). *Zeitgeist: moving forward*. (Motion Picture). United States: Gentle Machine Productions, 2011. <http://www.zeitgeistmovie.com/> Erişim: 13 Ağustos 2011.
- Richard G. Lipsey, Peter O. Steiner, Douglas D. Purvis, Paul N. Courant. **İktisat**. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi, [t.y.].
- Robinson, John. “İktisat Teorisinin İkinci Krizi”. Gülsün Gürkan Yay (çev.). **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1286-1294.
- Sabancı, Sakıp. “Ekonomik Kriz ve Sonrası”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.268-270.
- Sadıklar, Tayyar. “Türkiye’deki Son 20 Yılın Ekonomik Krizleri Konusunda Bir Değerlendirme”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.35-44.
- Savaş, Vural. **Keynezyen İktisat Yıkılırken: Makro Teori’de Bunalım**. İstanbul : Fatih Yayınevi, 1984.
- Savaş, Vural. **İktisatın Tarihi**. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2000.
- Savaş, Vural. **Politik İktisat**. 4. Basım. İstanbul: Beta Yayınları, 2000.
- Savaş, Vural Fuat. **Keynes’in Genel Teorisi**. Eskişehir: İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1963.
- Savaş, Vural Fuat. “Türkiye’de Liberalizasyon Sürecinde Maliye Politikalarının Özel Ekonomi Üzerindeki Görelî Etkinliği”, Türkiye’de liberalizasyon sürecinde maliye politikaları açısından kamu ekonomisinin özel ekonomi üzerindeki etkileri”, **XI. Türkiye Maliye Sempozyumu**. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 4-8 Mayıs 1995, ss.1-15.
- Serin, Vildan (Hzl.). **İktisat Politikası: Seçme Konular; Para Politikası, Maliye Politikası, Uluslararası İktisat Politikası**. İstanbul: Alfa Yayınları, 1998.
- Serin, Vildan ve Eyup Bastı. “Gelişmekte Olan Ülkelerde Görülen Finansal Krizlere Getirilen Teorik Açıklamalar ve Türkiye Örneği”. **Yeni Türkiye Ekonomik**

- Kriz Özel Sayısı II.** Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1214-1224.
- Seyidoğlu, Halil. “Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az Gelişmiş Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri”, **Doğuş Üniversitesi Dergisi.** Cilt.4, Sayı.2, 2003, ss.141-156.
- Seyidoğlu, Halil ve Rıfat Yıldız. **Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri: Makale Derlemesi.** İstanbul: Arıkan Basım Yayım Dağıtım, 2006.
- Shaw, G.K. **Maliye Politikası.** Ömer Faruk Batırel (çev.). İstanbul: İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1975.
- Somçağ, Selim. **Türkiye'nin Ekonomik Krizi: Oluşumu ve Çıkış Yolları.** İstanbul: 2006 Yayınevi, 2006.
- Sönmez, Cahit. **Enflasyon hedeflemesinde mali piyasaların rolü: hisse senedi getirileri ile enflasyon arasındaki ilişkinin analizi.** İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 2007.
- Sönmez, Mustafa. **100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye.** İstanbul: Alan Yayıncılık, 2009.
- Stewart, Michael. **Keynes devrimi.** Asım Baltacıgil (çev.). İstanbul: Minnetoğlu Yayınları, 1980.
- Stiglitz, Joseph E. **Kamu Kesimi Ekonomisi.** Ömer Faruk Batırel (çev.). 2. Basım. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1994.
- Şener, Orhan. **Teori ve Uygulamada Kamu Ekonomisi.** 8. Basım. İstanbul: Beta Yayınları, 2006.
- Şimşek, Hayal Ayça. “Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Maliye Politikaları: Teorik Bir Değerlendirme.”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.** Cilt.13, Sayı.1, 2008, ss.183-208.
- Şişman, Mehmet. “Parasal Kriz Teorileri ve Gelişmekte Olan Ülkeler”, **Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.** Cilt.11, Sayı.1, 2006, ss.15-35.
- Tay, Arzu. “Erken Uyarı Sistemleri İle Finansal Krizlerin Analizi: Türkiye ve Geçiş Ekonomileri Örneği”, **Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi.** İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı, 2007.
- Taymaz, Erol. “Kriz ve Teknoloji”, **Toplum ve Bilim Dergisi.** Sayı.56-61, Bahar 1993, ss.5-42.

- Tcherneva, Pavlina R. "Keynes's Approach to Full Employment: Aggregate or Targeted Demand?", The Levy Economics Institute of Bard College, **Working Paper No. 542**, Ağustos 2008.
- Turhan, Salih. "Stagflasyon ve Maliye Politikası", **Maliye Araştırma Merkezi konferansları: otuz dördüncü seri - yıl 1990/1991: Prof. Dr. Memduh Yaşa'ya armağan**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1993, ss.209-225.
- Turhan, Salih. **Vergi Teorisi ve Politikası**. 6. Basım. İstanbul: Filiz Kitabevi, 1998.
- Türk, İsmail. **Maliye Politikası: Amaçlar-Araçlar ve Çağdaş Bütçe Teorileri**. 14. Basım. Ankara: Turhan Kitabevi, 2001.
- Türkiye Ekonomisi Kurumu, **Konjktür hareketleri ve Türkiye ekonomisi semineri: 3-5 Mayıs 1972**. Ankara : Türkiye Ekonomi Kurumu, 1973.
- Türkkan, Erdal. "Türkiye'de 2001 Ekonomik Krizi ve Güven Faktörü". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.150-165.
- Türkkan, Erdal. "Ekonomik Kriz ve Güven Faktörü", **Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri: Makale Derlemesi**. Halil Seyidoğlu ve Rıfat Yıldız (drl.). İstanbul: Arıkan Basım Yayın Dağıtım, 2006, ss.91-111.
- Ulusoy, Ahmet. **Maliye politikası**. 2. Baskı. Trabzon: Derya Kitabevi, 2003.
- Unay, Cafer. **Ekonomik konjktür : (analiz-teori-tahmin)**. Bursa : Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, 1978.
- Unay, Cafer. "Psikolojik Faktörlerin Bunalımdaki Yeri ve Önemi". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.183-190.
- Uslu, Salim. "Ekonomik Kriz ve Yoksulluk". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1163-1171.
- Uzunoğlu, Sadi (Ed.). **Güncel Ekonomik Sorunlar: Global Kriz**. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2009.
- Wray, L. Randall. "The Social and Economic Importance of Full Employment", Annandale -on- Hudson, NY: The Levy Economics Institute of Bard College, **Working Paper No. 560**, Nisan 2009.
- Yağız, Süleyman. "Ekonomideki Darboğazın Nedenleri Sorumluları ve Varılan Nokta". **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.64-80.

- Yay, Gülşün Gürkan. “1990’lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı II**. Sayı.42, Yıl.7, Ankara: Kasım-Aralık 2001, ss.1234-1248.
- Yay, Turan. **F.A. Hayek’te İktisadi Düşünce: Hayek ve Keynes; Keynesçiler Tartışması**. Bursa: Ezgi Kitabevi, 1993.
- Yay, Turan, Gülşün Gürkan Yay ve Ensar Yılmaz (Hzl). **Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler**. İstanbul: Ticaret Odası Yayınları, 2001.
- Yeldan, Erineç. “Kapitalizmin Yeniden Finansallaşması ve 2007/2008 Krizi: Türkiye Krizin Neresinde?”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**. Cilt.1, Sayı.20, 2009, ss.11-28.
- Yener, Ergün. “Kriz Yönetiminde İstikrar Politikalarına Bir Alternatif: İstikrar Stratejisi”. **Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı I**. Sayı.41, Yıl.7, Ankara: Eylül-Ekim 2001, ss.299-305.
- Yentürk, Nurhan. **Körlerin Yürüyüşü: Türkiye Ekonomisi ve 1990 Sonrası Krizler**. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Yücel, Fatih ve Hüseyin Kalyoncu. “Finansal Krizlerin Öncü Göstergeleri ve Ülke Ekonomilerini Etkileme Kanalları: Türkiye Örneği”. **Maliye Dergisi**. Sayı.159, Temmuz-Aralık 2010, Ss.53-69. http://portall.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/159/FatihY%C3%9CCEL.pdf Erişim: 12. Şubat 2011.